5

พุทธานุพุทธประวัติ

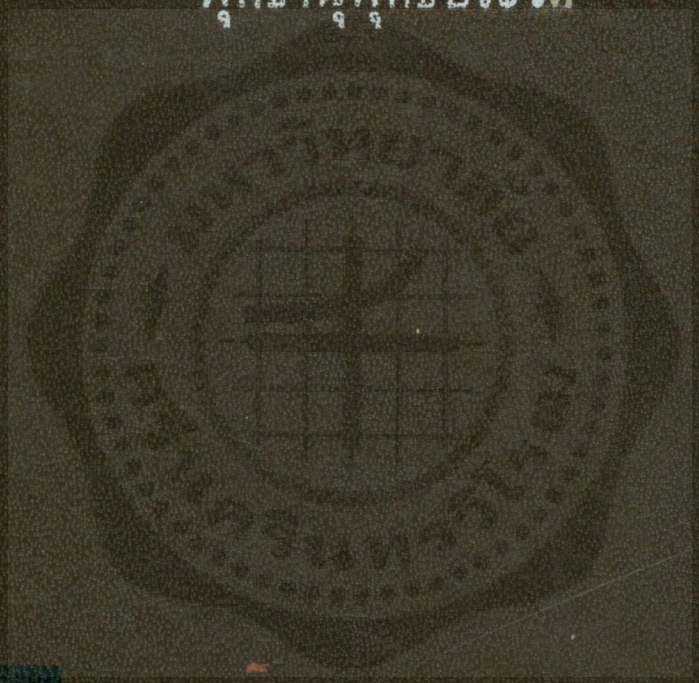

294.3
ว

สถิติการพิมพ์หนังสือพุทธานุพุทธประวัติ

ครั้งที่ ๑/๒๔๕๕ (ร.ศ.๑๓๑) จำนวน... ครั้งที่ ๑๐/๒๔๗๒ จำนวน ๔,๐๐๐ ฉะบับ

" ๒/ " ๑๑/๒๔๗๔ " ๓๐,๐๐๐ "

" ๓/ " ๑๒/๒๔๗๓ " ๕,๐๐๐ "

" ๔/ " ๑๓/๒๔๗๖ " ๒,๐๐๐ "

" ๕/ " ๑๔/๒๔๗๙ " ๑,๐๐๐ "

" ๖/ " ๑๕/๒๔๘๐ " ๓,๐๐๐ "

" ๗/ " ๑๖/๒๔๘๒ " ๕,๐๐๐ "

" ๘/ " ๑๗/๒๔๘๕ " ๕,๐๐๐ "

" ๙/ " ๑๘/๒๔๘๗ " ๕,๐๐๐ "

สำนักงานมหามกุฏราชวิทยาลัย
หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ กรุงเทพ ฯ

พุทธานุพุทธประวัติ

วิทยาลัย วิชาการศึกษา
ณ ถนนประสานมิตร
กรุงเทพ ฯ

6 ธ.ค. 2498

ของ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พิมพ์ครั้งที่ ๑๗ / ๒๔๙๗

จำนวน ๕,๐๐๐ ฉะบับ

ลิขสิทธิ์ THE LIBRARY
THE COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND
เป็นของ

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๕ / –

(ห้าบาทถ้วน)

รายนามพระกรรมการแผนกตำรา

ผู้ตรวจรับรองฉะบับพิพ์ครั้งที่ ๑๙ / ๒๔๔๗

---

๑. พระอมราภิรักขิต (ทองดำ จนฺทูปโม ป.๗) วัดบรมนิวาส
๒. พระอมรมุนี (จับ ชิตชมฺโม ป.๘) วัดโสมนัสวิหาร
๓. พระปริยัติเวที (ผุย คตญาโณ ป.๘) วัดปทุมวนาราม
๔. พระโศภนคณาภรณ์ (เจริญ สุวฑฺฒโน ป.๘) วัดบวรนิเวศวิหาร
๕. พระอมรเวที (สนั่น จนฺทปชฺโชโต ป.๘) วัดนรนารถสุนทริการาม
๖. พระสาธุศีลสังวร (สนธิ์ กิจฺจกาโร ป.๕) วัดบวรนิเวศวิหาร
๗. พระสุเมธาธรรมภาณ (บุ่ สุจิณฺโณ ป.๘) วัดบรมนิวาส
๘. พระบัยทัสส์ (ถวิล บียทสฺส์ ป.๘) วัดบรมนิวาส
๙. พระครูพุทธมนต์ปรีชา (จับ อุคฺคเสโน ป.๕) วัดบวรนิเวศวิหาร
๑๐. พระมหาศิริ ชานยุตฺโต ป.๗ วัดบุบผาราม
๑๑. พระมหาวิบูลย์ วิปุโล ป.๔ วัดโสมนัสวิหาร

คำชี้แจง

หนังสือพุทธานุพุทธประวัตินี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงรวบรวมและเรียบเรียงขึ้นไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ปีเดียวกับรจนาหนังสืออุภัยพากย์ปริวัตน์ และหนังสืออื่นอีกหลายเรื่อง ด้วยพระประสงค์จะให้มีหนังสือสำหรับศึกษาตำนานอ่านเรียน ตามที่ปรากฏในคำปรารภแห่งการรจนาหนังสือพุทธานุพุทธประวัตินี้แล้ว.

ในคำปรารภไม่ได้บอกว่าทรงรจนาเมื่อไร แต่มาปรากฏในคำปรารภและคำนำหนังสือพุทธประวัติ (ทรงรจนาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕) ว่าทรงรจนาพุทธานุพุทธประวัติก่อนหนังสือนั้น ๒๑ ปี จึงได้ความว่าทรงรจนาใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ซึ่งเป็นปีแรกที่ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร และทรงฟื้นฟูการศึกษา วางรากฐานการตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย (ใน พ.ศ. ๒๔๓๖) ต่อมาอีก ๗ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒ จึงทรงรจนาหนังสืออนุพุทธประวัติขึ้นอีกเล่มหนึ่ง เป็นอันว่าหนังสือนี้แต่งก่อนพุทธประวัติ ๒๑ ปี และก่อนอนุพุทธประวัติ ๒๗ ปี.

อนึ่ง ในท้ายคำปรารภหนังสือพุทธประวัติมีอยู่ว่า "ข้อความแห่งใดแห่งหนึ่งในหนังสือเรื่องนี้ (พุทธประวัติ) ที่แย้งกันต่อข้อความในเรื่องพุทธานุพุทธประวัติ ที่รจนาไว้ ๒๑ ปีมาแล้ว ผู้ศึกษาก็ดี ผู้อ่านก็ดี พึงรู้ว่า พึงสอบสวนได้บ้าง พึงสันนิษฐานได้บ้าง เมื่อ

ภายหลังแต่ครานั้น เป็นอันบอกแก้ข้อความในหนังสือนั้น (พุทธานุพุทธประวัติ ไว้ในที่นี้ด้วย" ดังนี้ เพราะฉะนั้น ขอท่านผู้ศึกษาและผู้อ่านเรื่องนี้พึงทราบตามนี้ด้วย.

พระอมราภิรักขิต

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๔ กรกฎาคม ๒๔๘๙

สารบาญ

ปริจเฉทที่ ๑

เรื่องที่ ๑ ประวัติชมพูทวีปและประชุมชน ๕

" ๒ ประวัติสร้างกรุงกบิลพัสดุ์และศากยวงศ์ ๗

" ๓ แสดงความพร้อมมูลแห่งสุขสมบัติของพระมหาบุรุษ ๑๓

" ๔ ลำดับพระวงศ์ ๑๖

ปริจเฉทที่ ๒

เรื่องที่ ๑ มูลเหตุให้เสด็จออกบรรพชา ๑๗

" ๒ สันนิษฐานเรื่องการเสด็จออกบรรพชา ๑๙

" ๓ ทรงทดลองฉันทิต่าง ๆ ๒๐

" ๔ ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา ๒๒

" ๕ เริ่มบำเพ็ญเพียรทางใจและได้ตรัสรู้ ๒๕

ปริจเฉทที่ ๓

เรื่องที่ ๑ สมัยที่ประทับอยู่ ณ ควงไม้มหาโพธิและร่มไทร ๒๙

" ๒ สมัยที่ประทับอยู่ ณ ร่มไม้มุจลินท์ ๓๒

" ๓ สมัยที่ประทับอยู่ ณ ร่มไม้อชปาลนิโครธ ๓๒

" ๔ เสด็จโปรดฤษีปัญจวัคคีย์ ๓๔

" ๕ ประวัติคำว่า " อมตธรรม " ๓๕

" ๖ ทรงแสดงประถมเทศนาแก่ฤษีปัญจวัคคีย์ ๓๗

เรื่องที่ ๗ โกณฑัญญดาบสได้ดวงตาเห็นธรรม ๔๐
" ๘ ใจความสำคัญในประถมเทศนา ๔๑

ปริจเฉทที่ ๔

เรื่องที่ ๑ ทรงอนุญาตเอหิภิกขุฯ แก่ฤษีปัญจวัคคีย์ ๔๓
" ๒ ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ ๔๔
" ๓ ยสกุลบุตรออกบวช ๔๖
" ๔ ประถมอุบาสกอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา ๔๙
" ๕ สหายพระยส ๔ คนออกบวชตาม ๕๐

ปริจเฉทที่ ๕

เรื่องที่ ๑ ส่งพระสาวก ๖๐ องค์ไปประกาศศาสนา ๕๓
" ๒ เสด็จทรมานชฎิล ๓ คน พี่น้อง ๕๔
" ๓ ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตรแก่หมู่ชฎิลเก่า ๕๕
" ๔ เสด็จไปกรุงราชคฤห์โปรดพระเจ้าพิมพิสาร ๕๗
" ๕ แสดงคำว่า "อรหันต์" ซึ่งเป็นคำดั้งเดิม ๕๙
" ๖ ทรงรับสวนเวฬุวันเป็นอารามสงฆ์ ๖๓

ปริจเฉทที่ ๖

เรื่องที่ ๑ ประวัติพระอัครสาวกทั้ง ๒ ๖๒
" ๒ คุณธรรมพิเศษซึ่งมีอยู่ในพระอัครสาวกทั้ง ๒ ๗๓

ปริจเฉทที่ ๗

เรื่องที่ ๑ ประวัติพระมหากัสสปะและพระภัททกาปิลานีเถรี ๗๗

เรื่องที่ ๒ ความมั่นคงในธุดงค์ของพระมหากัสสปะ ๗๙
" ๓ ประวัติพระมหากัจจายนะ ๘๐

ปริจเฉทที่ ๘

เรื่องที่ ๑ ทรงพยากรณ์ปัญหาอชิตมาณพ ๘๕
" ๒ ทรงพยากรณ์ปัญหาติสสเมตเตยยมาณพ ๘๖
" ๓ ทรงพยากรณ์ปัญหาปุณณกมาณพ ๘๗
" ๔ ทรงพยากรณ์ปัญหาเมตตคูมาณพ ๘๘
" ๕ ทรงพยากรณ์ปัญหาโธตกมาณพ ๙๐
" ๖ ทรงพยากรณ์ปัญหาอุปสีวมาณพ ๙๑
" ๗ ทรงพยากรณ์ปัญหานันทมาณพ ๙๒
" ๘ ทรงพยากรณ์ปัญหาเหมกมาณพ ๙๔
" ๙ ทรงพยากรณ์ปัญหาโตเทยยมาณพ ๙๕
" ๑๐ ทรงพยากรณ์ปัญหากัปปมาณพ ๙๕
" ๑๑ ทรงพยากรณ์ปัญหาชตุกัณณีมาณพ ๙๖
" ๑๒ ทรงพยากรณ์ปัญหาภัทราวุธมาณพ ๙๗
" ๑๓ ทรงพยากรณ์ปัญหาอุทยมาณพ ๙๗
" ๑๔ ทรงพยากรณ์ปัญหาโปสาลมาณพ ๙๘
" ๑๕ ทรงพยากรณ์ปัญหาโมฆราชมาณพ ๙๘
" ๑๖ ทรงพยากรณ์ปัญหาปิงคิยมาณพ ๑๐๐
" ๑๗ มาณพ ๑๖ คน พร้อมด้วยบริวารทูลขออุปสมบท ๑๐๑

ปริจเฉทที่ ๙
เรื่องที่ ๑ ประวัติพระราชเถระ ๑๐๒
" ๒ ประวัติสังเขปของพระปุณณมันตานีบุตร ๑๐๙
ปริจเฉทที่ ๑๐
เรื่องที่ ๑ เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์และพานันทกุมารออกผนวช ๑๑๔
" ๒ รับสั่งให้ผนวชพระราหุลเป็นสามเณร ๑๑๕
" ๓ พระพุทธบิดาทูลขอพรเกี่ยวด้วยการบวชกุลบุตร ๑๑๖
" ๔ ทรงให้โอวาทแก่พระราหุล ๑๑๖
ปริจเฉทที่ ๑๑
เรื่องที่ ๑ มูลเหตุการออกบวชของพระอนุรุทธ์ ๑๒๒
" ๒ ประวัติพระเจ้าภัททิยะโดยสังเขป ๑๒๖
" ๓ ทรงแสดงพระมหาปุริสวิตก ๘ ข้อ ๑๓๑
" ๔ พระอนุรุทธ์สรรเสริญสติปัฏฐาน ๔ ๑๓๕
" ๕ พระอานนท์ทูลขอพร ๘ ประการ ๑๓๖
ปริจเฉทที่ ๑๒
เรื่องที่ ๑ ประวัติพระโสณะ โกฬิวิสะ ๑๔๙
" ๒ มูลเหตุการออกบวชของพระรัฏฐปาละ ๑๕๒
" ๓ พระรัฏฐปาละแสดงธรรมุทเทศ ข้อ ๑๕๗
" ๔ จำนวนพระสาวกผู้ใหญ่ ๘๐ รูป ๑๕๒

ปริจเฉทที่ ๑๓

เรื่องที่ ๑ การออกบวชของพระประถมสาวิกา ๑๕๕
" ๒ ทรงอนุญาตครุธรรมปฏิคคหณอุปสัมปทา ๑๕๖
" ๓ ทรงแสดงเหตุที่ไม่ยอมให้สตรีบวช ๑๕๗
" ๔ การอุปสมบทนางภิกษุณีในครั้งแรก ๑๕๘
" ๕ จำนวนพระอัครสาวิกา ๑๙ รูป ๑๕๙

คำปรารภ

เรื่องพุทธานุพุทธประวัติ ซึ่งพรรณนาความเป็นไปแห่งพระบรมศาสดาและพระสาวกทั้งหลาย ไม่ปรากฏในบาลีประเทศซึ่งสู่สังคีติจนตลอดเรื่องสักแห่งเดียว มีมาในบาลีประเทศนั้น ๆ เพียงเป็นท่อน ๆ เช่นเรื่องประสูติ มาในมหาปทานสูตรแห่งทีฆนิกาย มหาวรรค[1] เรื่องครั้งยังทรงพระเยาว์ มาในติกนิบาต องฺคุตตรนิกาย[2] เรื่องตั้งแต่ปรารภเหตุที่จะเสด็จออกบรรพชา จนภิกษุปัญจวัคคีย์สำเร็จพระอรหัตตผล มาในปาสราสิสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์[3] เรื่องเสด็จออกบรรพชาแล้วบำเพ็ญทุกกรกิริยาจนได้ตรัสรู้ มาในมหาสัจจกสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์[4] เรื่องตั้งแต่ตรัสรู้แล้ว จนถึงอัครสาวกบรรพชา มาในมหาวรรคแห่งพระวินัย[5] ทรงบำเพ็ญพุทธกิจนั้น ๆ มาในพระสูตรต่าง ๆ หลายสถาน ตอนใกล้จะนิพพานจนถึงนิพพานแล้ว มัลลกษัตริย์ในเมืองกุสินาราทำการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้วแบ่งพระสารีริกธาตุไว้บ้าง แจกไปในพระนครอื่น ๆ บ้าง มาในมหาปรินิพพานสูตรแห่งทีฆนิกาย มหาวรรค[6] เรื่องสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยตั้งไว้เป็นแบบแผน มาในจุฬวรรคแห่งพระวินัย[7] เรื่องนอกจากนี้ มาในชาดกบ้าง ในอรรถกถาบ้าง มีจนตลอดเรื่อง แต่หนังสือที่อาจารย์ในปางก่อน

---

๑. ที. มหา. ๑๐/๑. ๒. องฺ. ติก. ๒๑/๑๘๓. ๓. ม. มู. ๑๒/๓๑๒. ๔. ม. มู. ๑๒/๔๓๗.

๕. มหาวคฺค. ๔/๑-๗๒. ๖. ที. มหา. ๑๐/๑๘๑-๑๘๕. ๗. จุลฺลวคฺค. ๗/๔๗๘-๔๒๒.

เก็บข้อความมาจากที่นั้น ๆ ร้อยกรองขึ้นไว้เป็นภาษามคธบ้าง เป็นภาษาอื่นบ้าง ย่อบ้าง พิสดารบ้าง กล่าวความเหมือนกันบ้าง ผิดกันบ้าง มีข้อความที่เราทั้งหลายผู้เกิดในภายหลังพึงเชื่อได้บ้าง เหลือวิสัยที่จะพึงเชื่อได้บ้าง.

ก็ธรรมดาหนังสือที่แต่งไว้แล้ว ในบางก่อนไม่เลือกว่าของชาติไหนภาษาไหน มักกล่าวข้อความที่ไม่มีไม่เป็นได้ในภายหลังโดยชุกชุม ที่เราทั้งหลายจะเชื่อตามก็ไม่สนิทใจ ดูเหมือนจะว่าอะไรก็มักจะว่าให้เกินไปกว่าที่เป็นจริงในครั้งนั้น เพราะหมายจะให้คนภายหลังพิศวง เมื่อลดข้อความที่ไม่มีไม่เป็นได้ในภายหลังเสียบ้างแล้ว ก็พอเป็นประมาณได้ แม้หนังสือเรื่องนี้ก็เป็นอย่างเดียวกัน อนึ่งดูเหมือนผู้ที่แต่ง ตั้งใจจะแสดงเหตุอัศจรรย์ต่าง ๆ ให้คนภายหลังเห็นประหลาดแล้วเชื่อถือเท่านั้น ไม่ต้องการจะแสดงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านัก ยกเว้นแต่จำเป็น ส่วนผู้แต่งหนังสือนี้มีความประสงค์จะแต่งหนังสือเรื่องนี้คนละอย่างจากหนังสือที่ท่านแต่งไว้แล้ว คือประสงค์จะแสดงคำสั่งสอนของพระสัมพุทธเจ้า ให้ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาทราบเท่านั้น ครั้นจะไม่แต่งรวบรวมไว้เป็นเรื่อง ผู้ศึกษาจะศึกษายากลำบาก จึงต้องเก็บข้อความซึ่งมาในบาลีบ้าง ในอรรถกถาบ้าง ในหนังสือของชาติเราบ้าง ของชาติอื่น ๆ บ้าง มารวบรวมไว้เป็นเรื่องหนึ่ง ที่ควรจะย่อก็จะย่อเสีย ที่ควรจะพิสดารก็จะให้พิสดารในที่ผิดกัน และกล่าวความที่เห็นว่าจะไม่มีไม่เป็นไปได้ ก็ต้องยกเสียบ้าง

เลือกเอาแต่พอเป็นประมาณได้บ้าง เรื่องที่จะแต่งนี้เป็นข่าวเกิดมานานแล้ว เหลือวิสัยที่จะรับรองได้ว่าเป็นจริงทั้งหมด เพราะไม่มีสิ่งใดเป็นหลักฐานมั่นคง เว้นไว้แต่ธรรมคำสั่งสอนของพระสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีปัญญาของนักปราชญ์สามารถจะรู้ได้ว่าจริงเท่านั้น เหตุนั้นผู้ศึกษาจงตั้งใจเลือกถือเอาสิ่งที่จริงและประกอบด้วยประโยชน์ เทอญ.

พุทธานุพุทธประวัติ

ปริจเฉทที่ ๑

ตามได้สดับมา ในกาลก่อนแต่พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลก ชมพูทวีปคือประเทศที่เรียกกันว่าอินเดียในทุกวันนี้ ซึ่งตั้งอยู่ในทิศพายัพแห่งประเทศสยามนี้ เป็นประเทศเจริญสมบูรณ์กว่าประเทศอื่น ๆ มีพระเจ้าแผ่นดินและปธานาธิบดีเป็นผู้ปกครองอาณาเขตต์เป็นส่วน ๆ หลายแห่ง มิได้รวมอยู่ในความปกครองอันเดียว เช่นแว่นแคว้นโกศลและมคธเป็นต้น ถ้วนเป็นเอกราชด้วยกันสิ้น. ชมพูทวีปนั้นแบ่งเรียกชื่อเป็น ๒ แผนก ประเทศที่ตั้งอยู่ในท่ามกลาง เรียกว่ามัชฌิมประเทศ หรือมัธยมประเทศ ประเทศซึ่งตั้งอยู่ภายนอกเป็นขอบเขตต์เรียกว่าปัจจันตประเทศ กำหนดที่ซึ่งเรียกว่ามัชฌิมประเทศนั้น ในบาฬีวินัยมหาวรรคแห่งพระวินัยปิฎกแสดงว่า ในทิศบูรพาภายในแต่มหาสาลนครเข้ามา ในทิศอาคเนย์ ภายในแต่แม่น้ำสัลลวตีเข้ามา ในทิศทักษิณ ภายในแต่เสตกัณณิกนิคมเข้ามา ในทิศปัศจิม ภายในแต่ถูณคามเข้ามา ในทิศอุดร ภายในแต่ภูเขาอุสีรธชะเข้ามา ที่ในกำหนดเท่านี้เรียกว่ามัชฌิมประเทศ ที่นอกจากกำหนดที่ว่าแล้วเรียกปัจจันตประเทศ แต่กำหนดนี้ก็รู้จักกันในครั้งนั้น ครั้นกาลล่วงไปนาน ชื่อบ้านเมืองเป็นต้น ก็เปลี่ยนแปลงยักย้ายไป จะนิยมเป็น

๑. มหาวคฺค ๕/๓๕๐.

แน่ไม่ได้ ถึงอย่างนั้นการที่แบ่งเป็นมัชฌิมประเทศก็ยังมีปรากฏในแผนที่อินเดีย กำหนดที่ซึ่งเรียกว่ามัชฌิมประเทศในบัดนี้ ในทิศบูรพา ภายในแต่ประเทศเบงคอลเข้ามา ในทิศทักษิณ ภายในแต่ประเทศเดกกันเข้ามา ในทิศปัศจิม ภายในแต่ประเทศบอมเบเข้ามา ในทิศอุดร ภายในแต่ประเทศเนปอลเข้ามา มัชฌิมประเทศนั้นเป็นที่นิยมนับถือของคนในครั้งนั้น เพราะเป็นท่ามกลางเป็นที่ตั้งแห่งพระนครใหญ่ ๆ และเป็นที่ประชุมนักปราชญ์ผู้มีความรู้ ประชุมชนในชมพูทวีปนั้นนับถือศาสนาพราหมณ์เป็นพื้น เป็นคนมีทิฏฐิมานะกล้า รังเกียจกันด้วยชาติและโคตรเป็นอย่างยิ่ง ข้อว่าถือศาสนาพราหมณ์นั้น คือถือว่าโลกธาตุและสิ่งทั้งปวง พระอิศวรเป็นเจ้าทรงสร้างสิ้น ถือว่าบันดาธาตุทั้งปวง มีดินน้ำไฟลมอากาศเป็นต้น ล้วนมีเทวดาประจำอยู่ทั้งสิ้น กราบไหว้นมัสการเซ่นสรวงพระเป็นเจ้าอิศวรนารายน์พรหมและเทวดานั้น ๆ อ้อนวอนขอให้ช่วยประสิทธิ์พรนั้น ๆ ให้ตน ให้สมตามความปรารถนาในสิ่งนั้น ๆ เพราะสำคัญเห็นว่ามนุษย์จะได้สุขหรือทุกข์ ก็เพราะพระเป็นเจ้าทำให้ พระเป็นเจ้ามีอำนาจที่จะให้เป็นไปได้ตามพระหฤทัยประสงค์ ถ้ามุ่งหมายอะไรต้องประพฤติทรมานร่างกาย ให้ได้ความลำบากเกือบจะถึงสิ้นชีวิตบ้าง ถึงกับสิ้นชีวิตบ้าง เช่นถือการยืนกับเดินเป็นวัตต์ ไม่นั่งไม่นอน และถือการกินผลไม้เลี้ยงชีวิตเป็นวัตต์ ไม่กินข้าวและอื่น ๆ ที่พวกโยคีซึ่งเข้ามาในประเทศเราได้ทำแล้วเป็นต้น ด้วย

เข้าใจว่า เดชะที่ประพฤติดประเช่นนั้น บันดาลให้ร้อนถึงพระเจ้า ๆ ได้เห็นกำลังความเพียรไม่ท้อถอยอย่างนั้นแล้ว ย่อมประสิทธิ์พรให้สมความปรารถนา และเข้าใจว่าเป็นบุญอย่างยิ่ง ถ้าใครประพฤติชอบต่อพระเป็นเจ้า ตายไปก็ไปขึ้นสวรรค์ ไม่ต้องจุติแปรผันเป็นอย่างอื่น ถ้าประพฤติไม่ชอบต่อพระเป็นเจ้า ตายไปก็ตกนรก ความถืออย่างว่ามานี้ เป็นหัวข้อในศาสนาพราหมณ์ ส่วนทิฏฐิคือความเห็นของชนเหล่านั้น อันปรารภความตายความเกิดและสุขทุกข์ก็เป็นต่าง ๆ กัน แต่ ย่นลงก็คงเป็น ๒ อย่าง พวกที่เชื่อถือศาสนาพราหมณ์และชนบางพวก ถืออว่าตายแล้วเกิด บางพวกที่ไม่ถืออย่างนั้นก็ถืออว่าตายแล้วศูนย์ ในพวกชนที่มีความเห็นต่างกันเป็น ๒ อย่างนั้น พวกที่เห็นว่าตายแล้วเกิด บางพวกเห็นว่า เกิดแล้วเป็นอะไร ก็เป็นอยู่อย่างนั้น ไม่จุติแปรผันต่อไป บางพวกเห็นว่าเกิดแล้ว จุติแปรผันได้ต่อไป พวกที่เห็นว่าตายแล้วศูนย์ บางพวกเห็นว่าศูนย์โดยประการทั้งปวง บางพวกก็เห็นว่าศูนย์บางสิ่ง บางพวกเห็นว่าสัตว์จะได้สุขหรือทุกข์ก็ได้เอง สุขทุกข์ไม่มีเหตุปัจจัย บางพวกเห็นว่าสุขทุกข์มีเหตุปัจจัยในชนพวกหลัง บางพวกเห็นว่าสุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายนอก มีพระเป็นเจ้าเป็นต้น บางพวกเห็นว่าสุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายในคือกรรม ชนเหล่านั้นก็ประพฤติกายวาจาใจ ตามความเห็นของตน ๆ พวกที่ถืออว่าตายแล้วเกิด เข้าใจว่าประพฤติอย่างไรจะไปเกิดในสวรรค์และสุคติ ก็ประพฤติอย่างนั้น พวกที่ถืออว่าตายแล้วศูนย์ นึก

จะประพฤติอย่างไร ก็ประพฤติอย่างนั้น เพราะไม่ต้องกลัวแต่ความเกิดในนรกและทุคคติ แม้พวกที่ถือว่าสัตว์จะได้สุขหรือทุกข์ก็ได้เอง สุขทุกข์ไม่มีเหตุปัจจัย ก็ประพฤติเหมือนพวกที่ถือว่าตายแล้วศูนย์ เพราะไม่ต้องกลัวต่อเหตุของทุกข์ ฝ่ายพวกที่ถือว่าสุขทุกข์มีมาเพราะเหตุปัจจัย แต่เป็นเหตุปัจจัยภายนอก ก็เช่นสรวงสวดอ้อนวอนพระเป็นเจ้าให้ประทานสุขให้แก่ตน พวกที่ถือว่าสุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายในคือกรรม เห็นว่ากรรมใดเป็นเหตุแห่งทุกข์ ก็เว้นกรรมนั้นเสียไม่ทำ เห็นว่ากรรมใดเป็นเหตุแห่งสุข ก็ทำกรรมนั้น ทิฏฐิความเห็นของชนเหล่านั้นต่าง ๆ กันอย่างนี้ ส่วนมานะคือความถือตัวของชนเหล่านั้นแรงกล้าเป็นอย่างยิ่ง ชนเหล่านั้นถือหมู่และชาติโคตรของตน ๆ ชนในหมู่ที่เขานิยมว่าสูง เช่นหมู่อริยกะ ก็รังเกียจชนในหมู่ที่เขาไม่นิยม เช่นหมู่มิลักขะ แม้ในหมู่เดียวกัน ชนมีชาติสูงเช่นชาติกษัตริย์และพราหมณ์ ก็รังเกียจชนมีชาติต่ำ เช่นชาติจัณฑาลชาติศูทกะ ชาติปุกกุสะ แม้ในหมู่ที่มีชาติเดียวกัน ชนมีโคตรที่เขานับถือ เช่นโคตมโคตร ก็รังเกียจชนมีโคตรที่เขาไม่นับถือ เช่นภารทวาช-โคตร โกสิยโคตร มานะความถือตัวของคนเหล่านั้นอย่างนี้.

ในกาลก่อนแต่สร้างกรุงกบิลพัสดุ์ตั้งศากวงศ์พระเจ้าโอกกากราชดำรงราชสมบัติในพระมหานครตำบลหนึ่ง พระองค์มีพระราช-บุตร ๔ พระองค์ พระราชบุตรี ๕ พระองค์ ประสูติจากพระครรภ์พระมเหสีที่เป็นพระราชภคินีของพระองค์ ครั้นพระมเหสีนั้นทิวงคตแล้ว

พระเจ้าโอกกากราชได้พระมเหสีอื่นอีก พระมเหสีใหม่นั้น ประสูติพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง พระเจ้าโอกกากราชทรงพระปราโมทย์พร้อมพระราชทานพร ให้พระนางเจ้านั้นเลือกสิ่งที่ต้องประสงค์ พระนางเจ้าจึงทูลขอราชสมบัติ ให้แก่พระโอรสของพระองค์ พระเจ้าโอกกากราชตรัสห้ามเสีย พระนางเจ้าก็ไม่ฟังขืนกราบทูลอ้อนวอนอยู่เนือง ๆ เพราะได้สันพระวาจาแล้ว จะไม่พระราชทานก็เสียสัตย์ พระเจ้าโอกกากราชจึงตรัสสั่งพระราชบุตร ๔ พระองค์ ซึ่งประสูติจากพระครรภ์พระมเหสีเก่า ให้พาพระภคินีซึ่งร่วมพระมารดาเดียวกัน ๕ พระองค์นั้น ไปสร้างพระนครอยู่ใหม่ พระราชบุตรทั้ง ๔ พระองค์นั้น ก็กราบถวายบังคมลาพาพระภคินี ๕ พระองค์นั้น ยกจตุรงคินีเสนาออกจากพระนคร ไปสร้างพระนครใกล้เขาหิมวันต์ซึ่งเป็นภายในมัชฌิมประเทศ ในที่อยู่แห่งกบิลดาบส จึงให้นามพระนครที่สร้างใหม่ ให้ต้องกับที่อยู่ของกบิลดาบสนั้นว่า กบิลพัสดุมหานคร ครั้นการสถาปนาพระนครเสร็จแล้ว อำมาตย์ทั้งหลายปรึกษากันคิดจะทำอาวาหะวิวาหะแก่พระราชบุตรทั้ง ๔ นั้น ๆ ทรงเกรงว่า ถ้าจะทำอาวาหะวิวาหะด้วยสตรีอื่นจากพระภคินีของพระองค์ พระบุตรพระบุตรีที่จะพระสูติในภายหลัง จะไม่บริสุทธิ์ทางฝ่ายพระมารดา จะมีพระชาติเจือปนกันไป จึงแสดงพระอัธยาศัยใคร่จะทำอาวาหะวิวาหะด้วยพระภคินีของพระองค์เอง อำมาตย์ทั้งหลายก็อนุมัติตามพระราชบุตรทั้ง ๔ นั้น ก็ทรงทำอาวาหะวิวาหะกับพระภคินีเป็นคู่ ๆ

เว้นไว้แต่พระเชฏฐภคินีพระองค์เดียว ตั้งศากยวงศ์สืบมา ชนชาวพระนครนั้นได้ยินว่าเป็นหมู่อริยกะ ส่วนพระเชฏฐภคินี ภายหลังมีพระหฤทัยปฏิพัทธ์กับพระเจ้ากรุงเทวทหะ ได้ทำอาวาหะวิวาหะด้วยกันแล้ว ตั้งโกลิยวงศ์สืบมา กษัตริย์สองพระวงศ์นั้น จึงนับว่าเป็นพระญาติเกี่ยวกันตั้งแต่กาลนั้น กษัตริย์ในพระวงศ์ศากยะ ได้เป็นใหญ่ปกครองสักกชนบท ดำรงพระวงศ์สืบมาโดยลำดับ จนถึงพระเจ้าชยเสนะ พระเจ้าชยเสนะนั้น มีพระราชบุตรพระราชบุตรีที่ปรากฏพระนาม ๒ พระองค์ พระราชบุตรมีพระนามว่าสีหหนุพระองค์หนึ่ง พระราชบุตรีมีพระนามว่ายโสธราพระองค์หนึ่ง ครั้นพระเจ้าชยเสนะทิวงคตแล้ว สีหหนุราชกุมารได้เสวยราชสมบัติสืบพระวงศ์ พระเจ้าสีหหนุนั้นมีพระมเหสีมีพระนามว่ากัญจนา ซึ่งเป็นพระกนิฏฐภคินีของพระเจ้าอัญชนะในกรุงเทวทหะ มีพระราชบุตรพระราชบุตรีประสูติแต่พระมเหสีนั้น ๗ พระองค์ พระราชบุตร ๕ พระองค์ คือ สุทโธทนะ ๑ สุกโกทนะ ๑ อมิโตทนะ ๑ โธโตทนะ ๑ ฆนิโตทนะ ๑ พระราชบุตรี ๒ พระองค์ คือ นางปมิตา ๑ นางอมิตา ๑ ส่วนนางยโสธราซึ่งเป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าชยเสนะนั้น ได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอัญชนะ ในกรุงเทวทหะ มีพระราชบุตรพระราชบุตรี ๔ พระองค์ พระราชบุตร ๒ พระองค์ คือ สุปปพุทธะ ๑ ทัณฑปาณี ๑ พระราชบุตรี ๒ พระองค์ คือ นางมายา ๑ นางปชาบดี (อีกอย่างหนึ่งเรียกโคตมี) ๑ เมื่อสุทโธทนะราชกุมารมีพระชนมายุเจริญวัย ควร

จะมีพระเทวีได้แล้ว พระเจ้าสีหหนุทรงแต่งทูตเชิญพระราชสาส์นไป ขอนางมายา ซึ่งเป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าอัญชนะในกรุงเทวทหะ พระเจ้าอัญชนะก็ยอมถวาย ครั้นได้ศุภวารฤกษ์ พระเจ้ากรุงทั้ง ๒ ก็ได้ทำอาวาหะวิวาหะมงคล แก่พระราชบุตรและพระราชบุตรีที่เมืองเทวทหะแล้ว พากันเสด็จกลับมาอยู่เมืองกบิลพัสดุตามเดิม ครั้น พระเจ้าสีหหนุทิวงคตแล้ว สุโธทนะราชกุมารได้ดำรงราชสมบัติสืบพระวงศ์ พระนางมายาก็ได้ดำรงในที่พระมเหสี ภายหลังพระเจ้าสุทโธทนะได้นางปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระกนิฏฐภคินีของพระนางเจ้ามายา เป็นพระราชเทวีอีกพระองค์หนึ่ง เมื่อกาลล่วงไป พระนางเจ้ามายาทรงพระครรภ์ถ้วนทศมาส พระองค์อยากจะเสด็จไปประพาส พระอุทยานลุมพินีวัน จึงทูลพระสามี พระสามีก็ทรงอนุมัติมิได้ขัดขวาง เพราะทรงคิดจะถนอมพระหฤทัย ถึงวันวิศาขปุรณมีเพ็ญเดือน ๖ เพลาเช้า พระนางเจ้าก็เสด็จโดยสถลมารค พร้อมด้วยราชบริวารฝ่ายหน้าฝ่ายในถึงป่าลุมพินีวัน เสด็จประพาสเล่นอยู่ ในเวลานั้น เผอิญให้ประชวรพระครรภ์จะประสูติ อำมาตย์ที่ตามเสด็จไปด้วย จัดที่ประสูติถวายใต้ร่มไม้ในที่นั้น ตามสามารถที่จะจัดได้ พระนางเจ้าประสูติพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบข่าว จึงตรัสสั่งให้เชิญเสด็จกลับพระราชวัง ฝ่ายอสิตดาบส (อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า กาฬเทวิลดาบส) ซึ่งอาศัยอยู่ข้างเขาหิมวันต์ ผู้คุ้นเคยและเป็นที่นับถือของราชตระกูลได้ทราบข่าวว่า พระราชโอรส

ของพระเจ้าสุทโธทนะประสูติใหม่จึงเข้าไปเยี่ยม พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบ ตรัสสั่งให้เชิญเข้าไปนั่ง ณ อาสนะอันสมควรแล้ว ทรงถวายอภิวาทแล้ว ปราศรัยตามสมควรแล้ว ทรงอุ้มพระราชโอรสออกมาเพื่อจะให้นมัสการพระดาบส พระดาบสเห็นพระโอรสนั้น มีพระลักษณะต้องตำหรับมหาบุรุษลักษณพยากรณศาสตร์ ซึ่งสำหรับทำนายลักษณะของพระมหาบุรุษโดยส่วน ๒ ว่า ถ้าจักดำรงในฆราวาสวิสัยจักเป็นพระเจ้าจักพรรดิราช ปราบปรามชำนะทั่วปฐพีมณฑลมีมหาสมุทร ๔ เป็นที่สุด โดยธรรมิกอุบาย ถ้าจักออกบรรพชาประพฤติพรตพรหมจรรย์ จักเป็นศาสดาผู้แนะนำสั่งสอนเอกในโลกไม่มีศาสดาอื่นจะยิ่งกว่า ครั้นเห็นอัศจรรย์อย่างนั้นแล้ว มีความเคารพนับถือในพระราชโอรสนั้นมาก ลุกขึ้นกราบลงที่พระบาททั้ง ๒ ของพระโอรสนั้นด้วยศีรษะของตนแล้ว ทูลทำนายลักษณะของพระราชโอรสนั้น ตามตำหรับมหาบุรุษลักษณพยากรณศาสตร์นั้นแล้ว ถวายพระพรลากลับไปที่อยู่แห่งตน ฝ่ายราชตระกูลเห็นดาบสซึ่งเป็นที่นับถือของตน ลุงกราบที่พระบาทของพระราชโอรสแสดงความนับถือ และได้ฟังพยากรณ์อย่างนั้น ก็มีจิตต์นับถือในพระราชโอรสนั้นยิ่งนัก ยอมถวายโอรสของตน ๆ เป็นบริวารตระกูลละคน ๆ ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดา ก็พระราชทานบริหารจัดพระพี่เลี้ยงพระนมคอยระวังรักษาพระราชโอรสเป็นนิตยกาล เมื่อประสูติแล้วได้ ๕ วัน พระองค์โปรดให้ประชุมพระญาติวงศ์และเสนามาตย์พร้อม

กัน เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คนมาฉันโภชนาหารแล้ว ทำมงคลพระราชทานพระนามว่า สิทธัตถราชกุมาร แต่ประชุมชนมักเรียกตามพระโคตรว่าโคตมะ ส่วนพระนางเจ้ามายาซึ่งเป็นพระมารดา พอประสูติพระโอรสแล้วได้ ๗ วันก็ทิวงคต พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงมอบพระราชโอรสนั้นให้พระนางเจ้าปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระน้านางเลี้ยงต่อมา ภายหลังพระนางเจ้าปชาบดีโคตมี มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง พระนามว่านันทกุมาร มีพระราชบุตรีพระองค์หนึ่ง มีพระนามว่ารูปนันทา แม้ถึงอย่างนั้น ก็ไม่ทรงเป็นภาระในที่จะทำนุบำรุงให้ยิ่งกว่าสิทธัตถกุมาร.

เมื่อสิทธัตถกุมารทรงพระเจริญขึ้นโดยลำดับ มีพระชนมายุได้ ๗ ปี พระราชบิดาโปรดให้ชุดสระโบกขรณีในพระราชนิเวศน์ ๓ สระ ปลูกอุบลบัวเขียวสระหนึ่ง ปลูกประทุมบัวหลวงสระหนึ่ง ปลูกบุณฑริกบัวขาวสระหนึ่ง แล้วตกแต่งให้เป็นที่เล่นสำราญพระหฤทัยพระราชโอรส และจัดเครื่องทรง คือจันทน์สำหรับทา ผ้าโพกพระเศียร ฉลองพระองค์ ผ้าทรงสะพัก พระภูษา ล้วนเป็นของมาแต่แว่นแคว้นกาสี ซึ่งนิยมว่าเป็นของดีประณีตในเวลานั้นทั้งสิ้น มีคนคอยถวายพระกระยาหารเช้าเย็นเสวยพระองค์ (พระกรดขาวซึ่งนับว่าเป็นของสูง) ทั้งกลางวันกลางคืน เพื่อจะมิให้เย็นร้อนชุดละครั้งแต่ละครั้งมาถูกต้องพระกายได้ ครั้นพระราชกุมารมีพระชนม์เจริญควรจะศึกษาศิลปศาสตร์และวิทยาได้ พระราชบิดาจึงทรงพาไปมอบไว้ในสำนักครู

วิศวามิตร พระราชกุมารทรงเรียนได้ร่องไวจนสิ้นความรู้อาจารย์แล้ว ได้แสดงให้ปรากฏในหมู่พระญาติ เมื่อพระราชกุมารทรงพระเจริญวัยมีพระชนมายุได้ ๑๖ ปี ควรมีพระเทวีได้แล้ว พระราชบิดาจึงตรัสสั่งให้สร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระราชโอรสใน ๓ ฤดู คือฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน ตกแต่งปราสาท ๓ หลังนั้น ตามสมควรเป็นที่สบายในฤดูนั้น ๆ แล้ว ส่งทูตเชิญพระราชสาสน์ไปขอนางยโสธรา (บางแห่งเรียกนางพิมพา) ซึ่งเป็นพระราชบุตรีพระเจ้าสุปปพุทธะในกรุงเทวทหะ อันประสูติแต่นางอมิตา ซึ่งเป็นพระกนิฏฐภคินีของพระองค์ มาอภิเษกเป็นพระเทวีสิทธัตถราชกุมารนั้น เสด็จอยู่บนปราสาททั้ง ๓ นั้นตามฤดูทั้ง ๓ บำเรอด้วยดนตรีล้วนแต่สตรีประโคม ไม่มีบุรุษเจือปน เสวยสุขสมบัติทั้งกลางวันกลางคืน จนมีพระชนมายุได้ ๒๙ ปี มีพระโอรสประสูติแต่นางยโสธราองค์หนึ่ง มีพระนามว่าราหุลกุมาร.

ข้อที่สิทธัตถราชกุมาร บริบูรณ์ด้วยสุขตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนทรงพระเจริญวัยเห็นปานนี้ ก็เพราะเป็นพระราชโอรสสุขุมาลชาติ ทั้งพระราชบิดาและพระราชวงศ์ได้ทรงฟังคำทำนายของอสิตดาบสว่า ท่านผู้มีลักษณะเห็นปานนี้มีคติเป็น ๒ อย่าง คือ ถ้าอยู่ครองสมบัติจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ปราบปรามชำนะทั่วปฐพีมณฑล ถ้าออกบรรพชาจักเป็นศาสดาเอกในโลก ไม่มีศาสดาอื่นจะยิ่งกว่า จำเป็นต้องปรารถนาให้เสด็จอยู่ครองราชสมบัติมากกว่าที่จะยอมให้บรรพชา

จึงต้องคิดรักษาผูกพันธ์ให้เพลิดเพลินในกามสุขอย่างนี้.

ฝ่ายพระราชกนิฏฐภาดาของพระเจ้าสุทโธทนะนั้น สุกโกทนะศากยะ มีพระโอรสองค์หนึ่ง มีพระนามว่าอานันทะ อมิโตทนะศากยะมีพระโอรส ๒ พระองค์ มีพระนามว่า มหานามะ ๑ อนุรุทธะ ๑ มีพระธิดาองค์หนึ่ง มีพระนามว่าโรหิณี นางอมิตาซึ่งเป็นพระราชกนิฏฐภคินีของพระเจ้าสุทโธทนะนั้น เป็นพระมเหสีของพระเจ้าสุปปพุทธะในกรุงเทวทหะ ประสูติพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง มีพระนามว่าเทวทัตตะ พระราชบุตรีพระองค์หนึ่ง มีพระนามว่ายโสธรา ซึ่งเป็นพระเทวีของสิทธัตถกุมาร พระกุมารและพระกุมารีในพระวงศ์ทั้ง ๒ นั้นก็เจริญขึ้นโดยลำดับ ดังเครือพระวงศ์ต่อไปในหน้าโน้น.

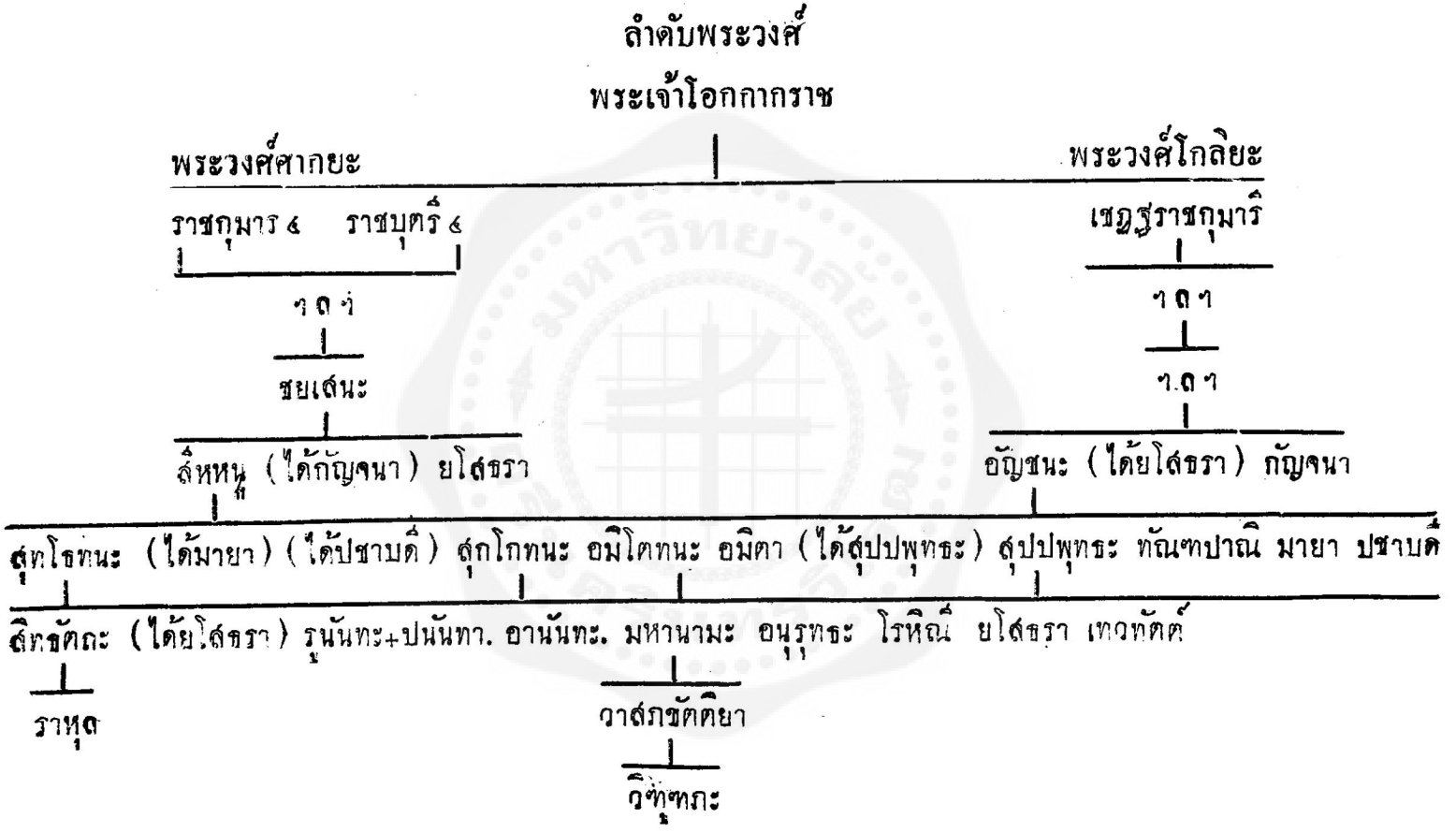
ลำดับพระวงศ์
พระเจ้าโอกกากราช
พระวงศ์ศากยะ
พระวงศ์โกลิยะ
ราชกุมาร ๔
ราชบุตรี ๔
เชฏฐราชกุมารี
ฯ ด ฯ
ฯ ด ฯ
ฯ ด ฯ
ชยเสนะ
สีหหนู (ได้กัญจนา) ยโสธรา
อัญชนะ (ได้ยโสธรา) กัญจนา
สุทโธทนะ (ได้มายา) (ได้ปชาบดี) สุกโกทนะ อมิโตทนะ อมิตา (ได้สุปปพุทธะ) สุปปพุทธะ ทัณฑปาณิ มายา ปชาบดี
สักกัตถะ (ได้ยโสธรา) รูนันทะ+ปนันทา. อานันทะ. มหานามะ อนุรุทธะ โรหิณี ยโสธรา เทวทัตต์
ราหุล
วาสภขัตติยา
วิฑูฑภะ

ปริจเฉทที่ ๒

วันหนึ่ง สิทธัตถราชกุมาร ทรงรำพึงว่าหมู่ชนที่เกิดมาแล้วต้องมีความแก่ความเจ็บความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงความแก่ความเจ็บความตายไปได้ทุกคน แม้เป็นอย่างนั้นเพราะโทษที่ไม่ได้ฟังคำสั่งสอนของนักปราชญ์ เมื่อได้เห็นผู้อื่นแก่เจ็บตายก็เบื่อหน่ายเกลียดชัง ไม่คิดถึงตัวว่าจะต้องแก่เจ็บตายเหมือนอย่างนั้นบ้าง เมาอยู่ในวัยในความไม่มีโรคและในชีวิต เหมือนหนึ่งเป็นคนจะไม่ต้องแก่เจ็บตาย มัวชวนชวายหาแต่ของที่มีความแก่เจ็บตายเหมือนด้วยตน ไม่คิดหาอุบายที่จะให้พ้นจากความแก่ความเจ็บความตายเลย ถึงเราก็เป็นเช่นนั้น ข้อที่เป็นเช่นนั้นไม่สมควรแก่เราเลย เมื่อเราได้รู้เห็นอย่างนี้แล้ว ควรที่จะแสวงหาอุบายที่จะให้พ้นจากความแก่ความเจ็บความตายนี้ เมื่อทรงดำริอย่างนี้ ก็ทรงบันเทาความเมา ๓ ประการและความเพลิดเพลินในกามสมบัติเสียได้ จึงทรงดำริต่อไปว่า ธรรมดาสภาพทั้งปวง ย่อมมีของที่เป็นข้าศึกแก่กัน เช่นไฟร้อนแล้วก็เย็นแก่กัน มืดแล้วก็สว่างแก่กัน บางทีจะมีอุบายที่จะแก้ไขทุกข์ ๓ อย่างนี้ได้บ้างกระมัง ก็แต่ว่าการที่จะแสวงหาอุบายแก้ทุกข์ ๓ อย่างนั้นเป็นยากอย่างยิ่ง เรายังอยู่ในฆราวาสเห็นจะแสวงหาไม่ได้ เพราะฆราวาสนี้เป็นที่คับแคบนัก และเป็นที่ตั้งแห่งอารมณ์อันทำใจให้เศร้าหมอง เพราะเป็นที่กำหนัดรักใคร่ในอารมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดรักใคร่ ขัดเคืองในอารมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง หล

เพลินในอารมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ดุจเป็นทางที่มาแห่งธุลี บรรพชา คือความเว้นจากกิจการของคนมีเหย้าเรือน ประพฤติตนเป็นนักบวชเป็นช่องว่างพอที่จะแสวงหาอุบายนั้นได้ พระราชกุมารทรงพระดำริอย่างนี้แล้ว ก็มีพระอัธยาศัยน้อมไปในบรรพชา ไม่ยินดีในฆราวาสสมบัติ ตั้งแต่นั้นมา ภายหลังพอได้ช่อง พระองค์ก็ปลงพระเกศและพระมัสสุ ทรงผ้ากาสาวพัสตร์อธิษฐานเพศผนวชเป็นบรรพชิต เว้นจากกิจของผู้อยู่ครองเรือน.

ก็เพศบรรพชานั้น มิใช่ว่าจะมีในพระพุทธศาสนาอย่างเดียว แม้เมื่อพระพุทธศาสนายังไม่เกิด ก็มีบรรพชิต คือ นักบวชเช่นฤษีดาบส เป็นตัวอย่าง เดิมทีชะรอยพระราชกุมาร จะน้อมพระอัธยาศัยในเพศบรรพชาเช่นนั้นก่อน ภายหลังจึงได้ทรงบัญญัติเพศบรรพชาอันสมควรแก่พระพุทธศาสนา ส่วนช่องที่จะเสด็จออกบรรพชานั้น ขาพเจ้ายังมิได้วินิจฉัยที่พอใจ ท่านผู้แต่งบาลีแสดงว่าเสด็จออกบรรพชาโดยซึ่งหน้า โดยความเป็นพุทธภาษิตว่า ครั้นสมัยอื่น เรายังกำลังเป็นหนุ่มมีผมอันดำสนิท มาตามพร้อมด้วยเยาว์อันเจริญมีวัยที่แรก เมื่อบิดามารดาไม่ใคร่ยอม มีหน้าชุ่มด้วยน้ำตาร้องไห้อยู่ เราปลงผมและหนวดแล้ว นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ถึงความปฏิบัติของคนไม่มีเรือนจากเรือนดังนี้ ฝ่ายว่าท่านผู้แต่งอรรถกถาแสดงว่า เสด็จหนีออกบรรพชาในเวลากลางคืน เมื่อเสด็จออกนั้น

กัณฐกะ มีนายฉันนะตามเสด็จถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา ตรัสสั่ง

ให้นายฉันนะนำม้าพระที่นั่งกลับคืนพระนครแล้ว ทรงตัดพระเมาลี ด้วยพระขรรค์ชิษฐานเพศบรรพชาณที่นั้น ท่านผู้แต่งบาลีและอรรถกถากล่าวความผิดกันอย่างนี้ ถ้าพระราชกุมารหนีออกบรรพชา เหตุไฉนไม่ได้ข่าวว่า พระบิดาทรงทราบแล้ว ทรงเพิกเฉยเสีย หรือทรงติดตามแต่ไม่พบ นายฉันนะกลับมาพระนครแล้ว ก็ไม่ได้ยินว่าทรงพระพิโรธและลงราชทัณฑ์แก่นายฉันนะอย่างไร ดูความขาดหายไป ถ้าพระราชกุมารเสด็จออกบรรพชาโดยซึ่งหน้า พระราชกุมารพระองค์นั้นเล่า ก็เป็นพระโอรสใหญ่ที่จะได้สืบพระวงศ์ เหตุไฉนจึงต้องยอมให้บรรพชา เพราะความจำเป็นอย่างไรก็ไม่แจ้ง ข้าพเจ้าใคร่ครวญเห็นว่า เวลาที่เสด็จออกบรรพชา จะเข้าใจกันว่า ออกไปถือบวชประพฤติวัตต์ ทรมานร่างกายถวายพระเป็นเจ้าตามแบบศาสนาพราหมณ์เพียงครั้งหนึ่งคราวเดียว จึงเป็นช่องให้พระราชกุมารเสด็จออกไปได้โดยง่าย ครั้นท่านเสด็จออกไปแล้ว ไม่เสด็จกลับ ก็ไม่รู้ว่าจะทำประการใดได้ ข้อนี้ก็เป็นแต่อนุมานเทียบเรื่องอื่นเท่านั้น ไม่เป็นการแน่ได้ จึงว่าไว้ในท้องเรื่องแต่สังเขปเพียงเท่านั้น ข้อที่พระราชกุมารปลงพระเกศเสียนั้น ดูเหมือนจะผิดแบบของบรรพชิตในครั้งนั้น เพราะบรรพชิตในครั้งนั้น เกล้าผมเชิงที่เรียกว่าชฎา ชะรอยจะทรงเห็นว่า การปลงพระเกศเสียนั้น จะเป็นเหตุห้ามกันไม่ให้พระองค์เสด็จกลับคืนไปสู่ฆราวาสอีกได้ และเป็นเหตุให้พระบิดาและพระญาติวงศ์สิ้นหวังในพระองค์ เพราะได้

คนในครั้งนั้นถือการตัดการโกนผมด้วยคมมีดว่าเป็นจังไร คนที่ตัดหรือโกนผมด้วยคมมีดแล้ว เป็นที่หมิ่นของคนทั้งปวง ไม่เป็นที่นับถือเลย แม้ภายหลังพราหมณ์บางคนก็ได้กล่าวว่าจาปรามาสพระองค์ว่า คนหัวโล้นดังนี้ อนึ่งข้อที่ทรงผ้ากาสาวพัสตร์ คือผ้าย้อมด้วยรสฝาด อันเกิดแต่ต้นไม้ซึ่งเป็นของเสร้าหมองนั้น ก็เห็นจะเป็นเหตุอย่างเดียวกัน.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงละกามสุขออกจากบรรพชา เพื่อจะแสวงหาอุบายให้พ้นจากชราพยาธิมรณะอย่างนี้แล้ว เพราะพระองค์ยังไม่เคยเสพลัทธินั้น ๆ ซึ่งเป็นที่นิยมนับถือว่าเป็นบุญอย่างยิ่ง และเป็นเหตุให้สำเร็จสิ่งที่ประสงค์นั้น ๆ ซึ่งคณาจารย์สั่งสอนกันอยู่ในครั้งนั้น ก็จำเป็นที่จะต้องทรงทดลองดูว่าลัทธิเหล่านั้น จะเป็นอุบายที่จะให้สำเร็จความประสงค์ได้บ้างกระมัง จึงได้เสด็จออกไปอยู่ในสำนักอาพารดาบสกาลามโคตร และอุทกดาบสรามบุตรโดยลำดับ ซึ่งมหาชนนับถือว่าเป็นคณาจารย์ใหญ่ ขอศึกษาลัทธิสมัยของท่าน ๆ ก็สั่งสอนตามลัทธิของตน ๆ จนสิ้นแล้ว สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าว่ามีความรู้เสมอด้วยตนแล้ว ชวนให้อยู่ช่วยกันสั่งสอนหมู่ศิษย์ต่อไป พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงกระทำทดลองในลัทธินั้นทุกอย่างแล้ว เห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้อุบายนั้นได้ จึงทรงหลีกไปจากสำนักดาบสทั้งสองนั้น เสด็จจาริกไปในมคธชนบท บัดถึงอุรุเวลาประเทศนิคม ได้ทอดพระเนตรเห็นพื้นที่ราบรื่น แนวป่าเขียวสด เป็น

THE LIBRARY
THE COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

ที่เบิกบานใจ แม่น้ำไหลมีน้ำใสสะอาด มีท่าอันดี น่ารื่นรมย์ โคจรคามคือหมู่บ้านที่อาศัยเที่ยวภิกขาจาร ก็ตั้งอยู่ใกล้โดยรอบ ทรงพระดำริเห็นว่าประเทศนั้น ควรเป็นที่ตั้งความเพียรของกุลบุตร ผู้มีความต้องการด้วยความเพียรได้ จึงเสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้น.

ครั้งนั้น อุปมา ๓ ข้อ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เคยได้ทรงสดับมาปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระองค์ว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งมีกายไม่ได้หลีกออกจากกาม และมีความพอใจรักใคร่ในกามยังละให้สงบระงับด้วยดีในภายในไม่ได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าแสบเผ็ดที่เกิดเพราะความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่ควรจะตรัสรู้อุบายนั้นได้ เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยางบุคคลแช่ไว้ในน้ำ บุรุษมีความต้องการด้วยไฟ มาถือเอาไม้สำหรับสีไฟสีเข้าด้วยหวังจะให้เกิดไฟ บุรุษนั้นไม่อาจให้ไฟเกิดขึ้นได้ ต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า เพราะไม้นั้นยังสดมียางอยู่ทั้งบุคคลตั้งไว้ในน้ำฉะนั้น อีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง แม้มีกายหลีกออกจากกามแล้ว แต่ยังมีความพอใจรักใคร่ในกามยังละให้สงบระงับด้วยดีในภายในไม่ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้นที่เกิดเพราะความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่ควรจะตรัสรู้อุบายนั้นได้ เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง แม้ห่างไกลจากน้ำ บุคคลตั้งไว้บนบก บุรุษก็ไม่อาจจะสีให้เกิดไฟได้ ถ้าสีเข้าก็ต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า เพราะ

753

ไม้นั้น แม้ตั้งอยู่บนบกแล้ว ก็ยังเป็นของสดชุ่มด้วยยางฉะนั้น อีกข้อหนึ่ง -สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งมีกายหลีกออกจากกามแล้ว และสงบความพอใจรักใคร่ในกามได้ด้วยดีในภายในแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้นที่เกิดเพราะความเพียรก็ดี แม้ไม่ได้เสวยเลยก็ดี ก็ควรจะตรัสรู้อุบายนั้นได้ เหมือนไม้แห้งที่ไกลจากน้ำ บุคคลตั้งไว้บนบกบุรุษอาจสีให้เกิดไฟขึ้นได้ เพราะเป็นของแห้งและตั้งอยู่บนบกฉะนั้น จำเดิมแต่กาลนั้น พระองค์ทรงคิดจะทำความเพียร เพื่อจะป้องกันจิตต์ไม่ให้น้อมไปในกามารมณ์ได้ จึงทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา คือทรมานพระกายให้ลำบาก ซึ่งเป็นที่นิยมนับถือกันในครั้งนั้นว่าเป็นกุศลวัตต์อันวิเศษ อาจจะทำให้สิ่งที่ปรารถนาสำเร็จได้ก่อน วาระแรกทรงกดพระทนต์ด้วยพระทนต์ กดพระตาลุด้วยพระชิวหาไว้ให้แน่น จนพระเสโทไหลออกจากพระกัจฉะประเทศ ในเวลานั้นได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้า เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังจับบุรุษที่มีกำลังน้อยไว้ที่ศีรษะหรือที่คอ บีบให้แน่นฉะนั้น แม้พระกายกระวนกระวายไม่สงบระงับอย่างนี้ ทุกขเวทนานั้นก็ไม่อาจครอบงำพระหฤทัยให้กระสับกระส่ายได้ พระองค์มีพระสติตั้งมั่นไม่หวั่นไหวเพียร ปรารภความเพียรไม่ท้อถอย ครั้นทรงเห็นว่าการทำอย่างนี้ไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงทรงเปลี่ยนอย่างอื่น วาระที่ ๒ ทรงผ่อนกลั้นลมอัสสาสะปัสสาสะไม่ให้เดินสะดวกโดยช่องพระนาสิกและช่องพระโอษฐ์ ก็เกิดเสียงดัง

อู้ทางช่องพระกรรณทั้ง ๒ และปวดพระเศียร เสียดพระอุทรร้อนในพระกายเป็นกำลัง แม้ถึงได้เสวยทุกขเวทนากล้าถึงเพียงนี้ ทุกขเวทนานั้นก็ไม่ได้ครอบงำพระหฤทัย ให้กระสับกระส่ายได้ มีพระสติตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน ปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน ครั้นทรงเห็นว่าการทำอย่างนี้ ไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงทรงเปลี่ยนอย่างอื่นอีก วาระที่ ๓ ทรงอดพระอาหารผ่อนเสวยแต่วันละน้อย ๆ จนพระกายเหี่ยวแห้ง พระฉวีเสร้าหมองพระอัฏฐิปรากฏทั่วพระกาย เมื่อทรงลูบพระกายเส้นพระโลมามีรากอันเน่าหลุดร่วงจากขุมพระโลมา พระกำลังน้อยถอยลง จะเสด็จไปข้างไหนก็ซวนล้ม จนชนทั้งหลายได้เห็นแล้วกล่าวทักว่า พระสมณโคดมดำไป บางพวกกล่าวว่าไม่ดำเป็นแต่คล้ำไป บางพวกกล่าวว่าไม่เป็นอย่างนั้น เป็นแต่พร้อยไป พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา นับแต่กาลทรงผนวชมาได้ ๖ ปี ทรงพระดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าแสบเผ็ดที่เกิดเพราะความเพียร ในกาลล่วงแล้วก็ดี จักได้เสวยในกาลข้างหน้าก็ดี เสวยอยู่ในกาลบัดนี้ก็ดี ทุกขเวทนานั้นก็อย่างยิ่งเพียงเท่านี้ ไม่เกินกว่านั้นไป ถึงอย่างนั้น เราก็ไม่สามารถจะตรัสรู้ด้วยทุกกรกิริยาที่เผ็ดร้อนอันนี้ได้ ชะรอยทางความตรัสรู้อย่างอื่นจะพึงมีอยู่กระมัง ครั้นทรงพระดำริฉะนี้แล้วคิดจะทรงละความเพียรทรมานพระกายให้ลำบากนั้น ทำความเพียรเป็นไปในจิตต่อไป ทรงเห็นว่าความเพียรเป็นไปในจิตนั้น คนชูบผอมเช่นนี้

ไม่สามารถให้เป็นไปได้ จำเราจะกินอาหารหยาบคือข้าวสุกขนม กุมมาส ให้มีกำลังก่อน ครั้นทรงอธิษฐานอย่างนั้นแล้ว ตั้งแต่กาลนั้นมา ก็เสวยพระอาหารหยาบไม่ทรงอดต่อไปอีก.

ฝ่ายฤษีปัญจวัคคีย์พวก ๕ คือ โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ อัสสชิ แต่เดิมเป็นพราหมณ์ ได้เห็นบ้าง ได้ยินบ้าง ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระลักษณะต้องตามตำหรับมหาบุรุษลักษณะพยากรณศาสตร์ จึงมีความเคารพนับถือและเชื่อในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอันมาก เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าออกทรงผนวช พราหมณ์ ๕ คนนั้นดำริเห็นว่าบรรพชาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จักไม่เลวทรามเสื่อมเสียจากประโยชน์ คงจะเป็นผลประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว จึงพากันออกบวชตามพระผู้มีพระภาคเจ้า คอยเฝ้าอยู่ปฏิบัติทุกค่ำเช้า ด้วยหวังว่าพระองค์ได้บัลลุธรรมใด จักทรงสั่งสอนให้ตนบัลลุธรรมนั้นบ้าง ครั้นเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละทุกกรกิริยาที่ทรงประพฤติมาแล้ว ซึ่งตนเคยนิยมนับถือว่า เป็นกุศลวัตต์อันวิเศษของผู้บำเพ็ญเพียร จึงเห็นพร้อมใจกันว่า พระสมณโคดมเป็นคนมักมาก คลายความเพียรเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมากเสียแล้ว จึงเบื่อหน่ายในการที่จะปฏิบัติต่อไป ด้วยเห็นว่าพระองค์คงจะไม่บัลลุธรรมพิเศษอันใดได้ พากันหลีกไปเสียจากที่นั้น ไปอยู่อาศัยในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี.

ข้อที่ฤษีปัญจวัคคีย์ได้มาคอยปฏิบัติบำรุงพระผู้มีพระภาคเจ้าใน

เวลาทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาทรมานพระกายให้ลำบาก ซึ่งเป็นที่นิยมนับถือของคนครั้งนั้น ดูเหมือนเป็นพะยานของพระผู้มีพระภาคเจ้าในการที่ได้ตรัสรู้แล้วไป ถ้าพระองค์จะทรงแสดงธรรมสั่งสอนใคร ๆ ให้ละอัตตกิลมถานุโยค คือการประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่า ก็จะได้แนะนำให้สิ้นสงสัยว่า อัตตกิลมถานุโยคนั้นเราก็ได้เคยประพฤติมาแล้ว ไม่มีใครประพฤติได้ยิ่งไปกว่าเรา แม้เช่นนี้ก็ไม่เป็นทางที่จะให้รู้ธรรมพิเศษสิ่งใดได้ ผู้นั้นก็จะละความนิยมนับถือ ในอัตตกิลมถานุโยคนั้นแล้ว ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ เพื่อบัลลุประโยชน์ตามสมควร ครั้นถึงเวลาที่จะทำความเพียรเป็นไปในจิตต์ซึ่งจะต้องการความสงัด ก็เผอิญให้ฤษีปัญจวัคคีย์นึกคิดเบื่อหน่ายแล้วหลีกไปเสีย ข้อนี้ดูเหมือนกับเธอเหล่านั้นไม่ให้เป็นอันตรายแก่ความสงัดของพระผู้มีพระภาคได้.

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยพระอาหารหยาบ ทำพระกายให้กลับมีพระกำลังขึ้นได้อย่างเก่าแล้ว ทรงเริ่มความเพียรเป็นไปในจิตต์ให้เพ่งอยู่ในอารมณ์อันเดียวจนเป็นสมาธิ พระองค์ได้บัลลุฌานที่ ๑ ฌานที่ ๒ ฌานที่ ๓ ฌานที่ ๔ โดยลำดับ เมื่อจิตต์ตั้งมั่นเป็นสมาธิบริสุทธิ์ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง มีความพอใจรักใคร่ในกามเป็นต้นอย่างนี้แล้ว ทรงคำนึงถึงอุบายที่จะให้พ้นจากชราพยาธิมรณะ ที่พระองค์ได้แสวงหาอยู่นั้นต่อไป ก็สิ่งใดมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นต้องมี ชรา พยาธิ มรณะ เป็นธรรมดา ใคร ๆ จะปรารถนาอย่าให้

ชรา พยาธิ มรณะ เลย ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสมประสงค์ได้ ทุกข์ความหนักใจเพราะชรา พยาธิ มรณะ นั้น ย่อมมีเพราะความถือมั่นว่ามีแก่ตน ถ้าไม่ถือมั่นอย่างนั้นแล้ว ทุกข์นั้นก็ไม่ครอบงำจิตต์ได้ อย่างนี้แลเป็นอุบายที่จะให้พ้นจากชรา พยาธิ มรณะได้ ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริเห็นฉะนี้แล้ว จึงทรงแสวงหาอุบายเป็นเหตุไม่ถือมั่นต่อไป ก็ความไม่ถือมั่นนั้นจะมีได้ ก็เพราะพิจารณาแยกกายใจอันนี้ออกเป็นส่วน เป็นกอง พิจารณาเห็นแต่เพียงเป็นส่วนเป็นกองทั้งหมด พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงกำหนดเห็นกายใจในกาลที่ล่วงไปแล้วก็ดี ที่มีอยู่ ณ บัดนี้ก็ดี เป็นส่วน ๆ เป็นกอง ๆ ทั่วทั้งหมด ตามอย่างที่กล่าวแล้ว ข้อนี้เป็นวิทยาที่ต้น พระองค์ได้ตรัสรู้เองโดยลำพังในยามที่ต้นแห่งราตรี เมื่อวิทยาที่ต้นเกิดขึ้น กำจัดอวิทยาความไม่รู้เป็นเหตุให้หลงมืดอยู่ในกายใจอย่างนี้แล้ว พระองค์ทรงปรารภส่วนกองซึ่งได้กำหนดรู้แล้วนั้น ซึ่งเรียกโดยสมมติว่าสัตว์อันเกิดแล้ว จุติเคลื่อนไปเหมือนกันหมด แต่เหตุไฉน บางพวกจึงต่ำช้าเดรัจฉาน บางพวกประณีต บางพวกมีผิวพรรณอันดี บางพวกมีผิวพรรณชั่ว บางพวกได้สุข บางพวกได้ทุกข์ ทรงเห็นด้วยพระญาณดังจักษุทิพย์อันบริสุทธิ์ ล่วงญาณที่เป็นของมนุษย์สามัญว่าส่วนกองที่เรียกตามสมมติว่าสัตว์นั้น ที่เกิดแล้วจุติเคลื่อนไปเหมือนกันหมด แต่เป็นต่างกันดังนี้ เพราะเป็นไปตามกรรมที่ตัวกระทำ ข้อนี้เป็นวิทยาที่ ๒ พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วโดยลำพังพระองค์เอง ใน

ยามเป็นท่ามกลางแห่งราตรีนั้น เมื่อวิทยาที่ ๒ เกิดขึ้น กำจัดอวิทยา ความไม่รู้ ที่เป็นเหตุให้หลงมืดในความเป็นต่าง ๆ แห่งส่วนแห่งกอง ที่เรียกตามสมมติว่าสัตว์อันเกิดขึ้นแล้วจุติเคลื่อนไปดังนี้แล้ว ก็ชื่อว่าได้ทรงเห็นลักษณะทั้ง ๒ คือ ปัจจัตตลักษณะ คือ กำหนดโดยความเป็นส่วนเป็นกอง และสามัญญลักษณะ คือ กำหนดโดยความเป็นสภาพเสมอกัน คือ ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตน ครั้นทรงเห็นลักษณะทั้ง ๒ อย่างนี้แล้ว พระองค์ทรงกำหนดเห็นส่วนกองเหล่านั้นว่าเป็นแต่เพียงทุกข์ คือ สิ่งอันสัตว์ถือมั่นว่าเป็นของตนแล้วก็อดทนได้ด้วยยาก ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นปัจจัยแห่งความถือมั่นนั้น เป็นเหตุให้ทุกข์นั้นเกิด ความดับแห่งทุกข์ที่เป็นผลนั้น ย่อมมีเพราะความดับแห่งตัณหาที่เป็นเหตุ ปัญญาอันเห็นชอบพร้อมด้วยองค์ที่เป็นบริวาร คือ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจไว้ชอบ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ และทรงกำหนดรู้อาสวะ คือ กิเลสที่ไหลดองอยู่ในสันดาน เหตุให้เกิดอาสวะ ความดับอาสวะ และข้อปฏิบัติเป็นทางให้ถึงความดับอาสวะ แจ้งชัดตามเป็นจริงแล้วอย่างไร เมื่อพระองค์ทรงรู้เห็นอย่างนี้ จิตก็พ้นจากอาสวะทั้งปวง ไม่ถือมั่น ข้อนี้เป็นวิทยาที่ ๓ พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วโดยลำพังพระองค์เอง ในยามเป็นที่สุดแห่งราตรีนั้น กำจัดอวิทยาความไม่รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้หลงมืดในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ เสียได้ วิทยา ๓ อย่างนี้ พระองค์

ได้ตรัสรู้แล้วในราตรีแห่งวิสาขบุรณมีดิถีเพ็ญ พระจันทร์เต็มดวง เสวยวิสาขนักษัตรฤกษ์ ที่ใต้ร่มไม้อัสสัตถพฤกษ์โพธิ์ใบ เพราะตรัสรู้วิทยา ๓ อย่างนี้ได้ โดยลำพังพระองค์เองแล้ว ทำจิตต์ให้พ้นจากกิเลสอาสวะได้สิ้นเชิง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้พระนามโดยคุณนิมิตต์ว่า อรหำ สมฺมาสมฺพุทฺโธ แปลว่า ผู้ไกล ผู้ควร ผู้ตรัสรู้แล้วเองโดยชอบ ข้อว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ไกล ผู้ควรนั้น เพราะไกลจากกิเลสอาสวะ ๆ ใด ที่พระองค์ละได้ขาดแล้ว กิเลสอาสวะเหล่านั้นไม่เกิดขึ้นครอบงำจิตต์ได้อีก พระองค์ห่างไกลจากทุจจริต ความประพฤติชั่วด้วยกาย วาจา ใจ ไม่ทรงประพฤติแม้ในที่ลับ มีพระหฤทัยเสมออยู่เช่นนั้น ไม่ยินดีในโลกธรรมซึ่งเป็นส่วนอันบุคคลปรารถนาคือ ลาภ ยศ ความสรรเสริญ สุข ไม่ยินร้ายในโลกธรรม ซึ่งเป็นส่วนอันบุคคลไม่ปรารถนา คือ ไม่มีลาภ ไม่มียศ นินทา ทุกข์ โลกธรรมทั้ง ๒ ส่วนนี้ ไม่ครอบงำจิตต์ของพระองค์ให้แปรปรวนได้ จึงควรเป็นศาสดาแนะนำสั่งสอนเราทั้งหลาย และควรเราทั้งหลายนับถือกราบไหว้ และเชื่อฟังคำสอนของพระองค์แล้วปฏิบัติตาม ข้อว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบนั้น พระองค์ตรัสรู้วิทยา ๓ ประการนั้นโดยลำพังพระองค์เอง ไม่มีใครเป็นครูสั่งสอน ความตรัสรู้นั้นชอบ ไม่วิปริต ให้สำเร็จประโยชน์แก่พระองค์และผู้อื่นได้ด้วย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้พระนามโดยคุณนิมิตต์ด้วยประการอย่างนี้.

ปริจเฉทที่ ๓

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้วิทยา ๓ ประการนั้นเองโดยชอบแล้ว ประทับอยู่ ณ ภายใต้ร่มไม้มหาโพธินั้น เสวยวิมุตติสุข (สุขเกิดแต่ความพ้นจากกิเลสอาสวะ) สิ้นกาล ๗ วัน.

ครั้งนั้นพระองค์ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท (สภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น) ที่พระองค์ได้ทรงกำหนดรู้แล้วนั้น ตามลำดับและถอยกลับทั้งข้างเกิดทั้งข้างดับตลอดยามสามแห่งราตรีแล้ว เปล่งอุทาน (พระวาจาที่เปล่งขึ้นโดยความเบิกบานพระหฤทัย) ในยามละครั้ง อุทานในยามต้นว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลาย คืออริยสัจจ์ ๔ ปรากฏชัดแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมฉิบหายไป เพราะพราหมณ์นั้นรู้แจ้งธรรมคือกองทุกข์ทั้งสิ้นกับทั้งเหตุ อุทานในยามเป็นท่ามกลางว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏชัดแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะพราหมณ์นั้นได้รู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย อุทานในยามที่สุดว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏชัดแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดเสนามาร คือ ชรา พยาธิ มรณะ เสียได้ ดุจพระอาทิตย์อุทัย กำจัดมืดทำอากาศให้สว่างฉะนั้น ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากภายใต้ร่มไม้มหาโพธินั้น ไปยังภายใต้ร่มไม้ไทร ซึ่งเป็นที่พักแห่งคนเลี้ยงแพะ อันได้ชื่อว่าอชปาลนิโครธ ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน ครั้งนั้นพราหมณ์ผู้หนึ่ง

มีชาติแห่งคนมักดูถูกผู้อื่นว่า หีน เป็นปกติ มายังที่นั้น ทูลถามถึงพราหมณ์และธรรมซึ่งทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ว่า บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่าไร อนึ่ง ธรรมอะไรทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ พระองค์ตรัสตอบว่า พราหมณ์ผู้ใดมีบาปธรรมอันลอยเสียแล้ว ไม่มีกิเลสซึ่งเป็นเครื่องชู่ผู้อื่นว่า หีน เป็นกำหยาบ และไม่มีกิเลสย้อมจิตต์ให้ติดแน่นดุจน้ำฝาด มีตนสำรวมแล้ว ถึงที่สุดจบเวท คือวิทยาทั้ง ๓ แล้ว มีพรหมจรรย์ได้อยู่เสร็จแล้ว ผู้นั้นไม่มีกิเลสเครื่องฟูขึ้นในโลกแม้หน่อยหนึ่ง ควรกล่าวถ้อยคำว่าตนเป็นพราหมณ์โดยธรรม.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงสมณะ และธรรมทำบุคคลให้เป็นสมณะ ว่าเป็นพราหมณ์ และธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพรหมณ์ในพระพุทธศาสนา โดยโวหารพราหมณ์ ด้วยพระวาจาว่า คือคนที่นับถือศาสนาพราหมณ์พวกหนึ่ง ถือตัวว่าเป็นเหล่ากอสืบเนื่องมาแต่พรหม จึงได้นามว่าพราหมณ์ แปลว่าเป็นวงศ์พรหม พราหมณ์นั้นระวังชาติของตนไม่ให้ปนกละด้วยชาติอื่น แม้จะหาสามีภริยาก็หาแต่พวกพราหมณ์เท่านั้น เพราะจะไม่ให้เจือปนด้วยชาติอื่น เขาถือว่าตัวเขาเป็นอุภโตสุชาต เกิดแล้วดีทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายมารดาบิดาเป็นสังสุทธคหณี มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดี แม้ชาติอื่นที่นับว่าต่ำกว่าชาติพราหมณ์ ก็นับถือพราหมณ์เหมือนคนนับถือพระพุทธศาสนานับถือสมณะ พราหมณ์นั้นมีวัตต์เครื่องทรมานกายให้ลำบาก

โดยอาการต่าง ๆ เช่นกล่าวมาในหนหลังบ้างแล้ว เรียกว่า พรหมจรรย์ ผู้ใดประพฤติวัตต์นั้น ชื่อว่าประพฤติพรหมจรรย์ และเขามีวิธีลอยบาป คือตั้งพิธีอย่างหนึ่งเป็นการประจำปี ที่เรียกว่า ศิวาราตรี ในพิธีนั้นเขาลงอาบน้ำในแม่น้ำ สระเกล้าชำระกายให้หมดจดแล้ว ถือว่าได้ลอยบาปไปตามกระแสน้ำแล้ว เป็นสิ้นบาปกันคราวหนึ่ง ถึงปีก็ทำใหม่ เขามีเวท คือ ตำหรับแสดงการบูชายัญ กับทั้งมนต์สำหรับเซ่นและสวดอ้อนวอนพระเป็นเจ้าของเขา และกิจที่จะต้องทำในศาสนาของเขา ๓ อย่าง ชื่ออิรุพเพท ๑ ยชุพเพท ๑ สามเพท ๑ ถ้าเติมอถัพพนเพทเข้าด้วยก็เป็น ๔ ผู้ใดเรียนจบเพททั้ง ๓ หรือทั้ง ๔ นั้นแล้ว ชื่อว่าถึงที่สุดเพท พราหมณ์ก็คือคนชาตินั้น ธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ก็คือไตรเพท ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้โวหารนั้นแต่เปลี่ยนแสดงสมณะ และธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นสมณะว่าเป็นพราหมณ์ และธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ในพระพุทธศาสนาด้วยพระวาจาที่กล่าวแล้ว อธิบายว่าบุคคลผู้ให้บาปสงบระงับแล้วจากสันดาน ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ ๆ นั้นละกิเลสที่ทำให้เป็นคนดุร้ายเย่อหยิ่ง และย้อมจิตต์ให้ติดแน่นในกามารมณ์แล้ว จึงชื่อว่ามีบาปอันลอยเสียแล้ว และพราหมณ์นั้นได้ศึกษารู้จบวิทยาอย่างยอด ๓ ประการในศาสนาเสร็จแล้ว จึงชื่อว่าถึงที่สุดจบเวทแล้ว และพราหมณ์นั้นมีกิจที่จำจะต้องทำในการละสิ่งควรละ และเจริญสิ่งควรเจริญได้ทำเสร็จแล้ว ไม่ต้องเพียรเพื่อกิจอื่นอีก จึงชื่อว่ามีพรหมจรรย์ได้อยู่เสร็จแล้วดังนี้.

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จออกจากร่มไม้อชปาลนิโครธ ไปยังไม้จิกซึ่งได้นามว่ามุจลินท์ ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน ทรงเปล่งอุทานณที่นั้นว่า ความสงัดเป็นสุขของบุคคลมีธรรมอันได้สดับแล้ว ยินดีอยู่ในที่สงัด รู้เห็นสังขารทั้งปวงตามเป็นจริงอย่างไร ความเป็นคนไม่มีความเบียดเบียนต่าง ๆ คือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย และความเป็นคนมีความกำหนัดไปปราศจากสันดานแล้ว คือ ความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ด้วยประการทั้งปวง เป็นสุขในโลก ความนำอัสมิมานะ คือ ความถือว่าตัวตนให้หมดได้นี้ เป็นสุขอย่างยิ่ง ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากร่มไม้มุจลินท์ไปยังไม้เกตซึ่งได้นามว่า ราชายตนะ ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน สมัยนั้นพาณิชสองคน ชื่อตปุสสะ ๑ ภัลลิกะ ๑ เดินทางไกลมาจากอุกกละชนบทถึงที่นั้น ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ภายใต้ต้นไม้ราชายตนะ จึงนำสัตตุผง สัตตุก้อน ซึ่งเป็นเสบียงสำหรับเดินทางเข้าไปถวายแล้ว ยืนณที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง พระองค์ทรงรับแล้วเสวยเสร็จแล้ว พาณิชสองคนนั้นกราบทูลแสดงตนเป็นอุบาสก อ้างพระองค์กับทั้งพระธรรมเป็นที่ระลึกตลอดชีวิต เป็นปฐมอุบาสกขึ้นในพระพุทธกาลแล้วหลีกไป.

ครั้นล่วง ๗ วันแล้วเสด็จออกจากร่มไม้ราชายตนะ เสด็จกลับไปประทับภายใต้ร่มไม้อชปาลนิโครธอีก ทรงพระดำริถึงธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ว่าเป็นของลึก ยากที่บุคคลผู้ยินดีในอาลัยจะ

ตรัสรู้ตามได้ แต่อาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์จึงพิจารณาดูว่าจะมีผู้รู้ทั่วถึงธรรมนั้นบ้างหรือไม่ ก็ทรงทราบด้วยพระปัญญาว่า บุคคลที่มีกิเลสน้อยเบาบางก็มี มีกิเลสหนาก็มี มีอินทรีย์คือศรัทธาความเพียรสติสมาธิปัญญากล้าก็มี มีอินทรีย์อ่อนก็มี มีอาการอันดีก็มี มีอาการอันชั่วก็มี จะพึงสอนให้รู้ได้โดยง่ายก็มี จะพึงสอนให้รู้ได้โดยยากก็มี เป็นผู้สามารถจะรู้ได้ก็มี ไม่สามารถจะรู้ได้ก็มี มีอุปมาเปรียบว่าในกออุบลหรือในกอบัวหลวง หรือในกอบัวขาว ดอกบัวที่เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ น้ำเลี้ยงอุปถัมภ์ไว้ บางเหล่ายังจมอยู่ในน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งขึ้นพ้นน้ำ ในดอกบัวสามอย่างนั้น ดอกบัวที่ตั้งขึ้นพ้นน้ำแล้วนั้น ครั้นสัมผัสรัศมีพระอาทิตย์อยู่จักบานในวันนั้น ดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำนั้น จักบานในวันพรุ่งนี้ ดอกบัวที่ยังไม่ขึ้นจากน้ำ ยังตั้งอยู่ภายในน้ำนั้น จักบานในวันต่อ ๆ ไป ดอกบัวที่จักบานมีสามอย่างฉันใด บุคคลที่สามารถจะรู้ธรรมพิเศษได้ ก็เป็นสามจำพวกฉันนั้น คืออุคฆฏิตัญญู ๑ วิปจิตัญญู ๑ เนยยะ ๑ ในบุคคลสามจำพวกนั้น บุคคลผู้ใดมีอุปนิสัยสามารถจะรู้จักธรรมพิเศษได้โดยพลัน พร้อมกันกับเวลาที่ท่านผู้ศาสดาแสดงธรรมสั่งสอน บุคคลผู้นั้นชื่อว่าอุคฆฏิตัญญู บุคคลผู้ใดต่อท่านแจกความแห่งคำที่ย่อให้พิสดารออกไป จึงจะตรัสรู้ธรรมพิเศษได้ บุคคลผู้นั้นชื่อว่าวิปจิตัญญู บุคคลผู้ใดเมื่อพากเพียรจำอุทเทสถามความทำในใจโดยอุบายที่ชอบ คบสมาคมด้วยกัลยาณมิตร จึงจะตรัสรู้ธรรมพิเศษได้

บุคคลผู้นั้นชื่อว่าเนยยะ ส่วนบุคคลผู้ใด แม้ฟังแล้วจำไว้ได้แล้ว ได้บอกกล่าวธรรมแก่ผู้อื่นเป็นอันมาก ก็ไม่อาจรู้ธรรมพิเศษได้ บุคคลผู้นั้นเป็นคนอภัพพ์ ควรเปรียบด้วยดอกบัวอันจักไม่บาน จักเป็นภักษาแห่งเต่าและปลาฉะนั้น.

ครั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงทราบด้วยพระปัญญาว่าบุคคลผู้ควรจะรู้ทั่วถึงได้มีอยู่ อย่างนี้แล้ว ทรงตั้งพระหฤทัยในที่จะแสดงธรรมสั่งสอนมหาชนแล้ว ทรงพระดำริหาคนที่จะเป็นผู้รับเทศนาที่แรกว่า เราจะแสดงธรรมแก่ใครก่อนดีหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน ครั้งนั้นทรงระลึกถึงอาฬารดาบสและอุทกดาบส ซึ่งพระองค์เคยไปอาศัยศึกษาในลัทธิของเธอในกาลก่อนว่า เธอทั้งสองเป็นคนฉลาดทั้งมีกิเลสเบาบางสามารถจะรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน แต่เธอทั้งสองสิ้นชีพเสียแล้วมีความฉิบหายเสียจากคุณอันใหญ่ ถ้าได้ฟังธรรมอันนี้แล้วคงรู้ได้โดยฉับพลันที่เดียว ภายหลัง ทรงนึกถึงฤษีปัญจวัคคีย์ว่าภิกษุปัญจวัคคีย์มีอุปการแก่เรามาก เธอได้เป็นผู้อุปัฏฐากบำรุงเราเมื่อครั้งบำเพ็ญเพียร ควรเราจะแสดงธรรมแก่เธอก่อน ครั้นทรงกำหนดลงว่าจะแสดงธรรมแก่ฤษีปัญจวัคคีย์ก่อนอย่างนี้แล้ว ทรงพระดำเนินไปโดยทางที่จะไปยังเมืองพาราณสี ครั้นถึงที่เป็นระหว่างแม้น้ำคยากับแดนพระมหาโพธิต่อกัน พบอาชีวกหนึ่งชื่ออุปกะเดินสวนทางมา อุปกาชีวกเห็นลักษณะของพระองค์ผุดผ่อง นึกประหลาดใจอยากจะใคร่ทราบว่า ใครเป็นศาสดาผู้สอนของพระองค์ จึงทูลถาม

พระองค์ตรัสตอบแสดงความว่า พระองค์เป็นสยัมภูผู้เป็นเองในทางตรัสรู้ ไม่มีใครเป็นครูสั่งสอน อุปกาชีวกไม่เชื่อสั่นศีรษะแล้วหลีกไป พระองค์ก็เสด็จไปโดยลำดับ ถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันแขวงเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นที่อยู่แห่งฤษีปัญจวัคคีย์นั้น.

ฝ่ายฤษีปัญจวัคคีย์ ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล จึงนัดหมายกันว่าพระสมณโคดมนี้ มีความมักมากคลายเพียรเวียนมาเพื่อความมักมากแล้ว เสด็จมาถึงบัดนี้ ในเราทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่งไม่พึงไหว้ ไม่พึงลุกขึ้นต้อนรับเชิญ ไม่พึงรับบาตรจีวรของเธอเลย ก็แต่ว่าพึงตั้งอาสนะที่นั่งไว้เถิด ถ้าเธอปรารถนาก็จะนั่ง ครั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปถึงแล้ว เธอพูดกับพระองค์ ด้วยโวหารไม่เคารพ คือพูดออกพระนามและใช้คำว่าอาวุโส พระองค์ตรัสห้ามเสียแล้วตรัสบอกว่า เราได้ตรัสรู้อมฤตธรรมโดยชอบเองแล้ว ท่านทั้งหลายคอยฟังเถิดเราจักสั่งสอน เมื่อท่านทั้งหลายปฏิบัติตามเราสั่งสอนแล้ว ไม่ช้าสักเท่าใด ก็จักบรรลุอมฤตธรรมนั้น.

ก็คำว่าอมฤตธรรมนั้น เป็นโวหารเรียกตามโวหารพราหมณ์ เพราะพราหมณ์ถือกันว่า ในกาลก่อน เทวดาเป็นอันมากคิดอยากจะหาของที่กันตาย ไปทูลถามพระเป็นเจ้า ๆ รับสั่งให้กวนมหาสมุทร จะเกิดน้ำทิพย์ที่ดื่มเข้าไปแล้ว ทำผู้ดื่มไม่ให้ตาย เทวดาทั้งหลายก็กวนมหาสมุทรตามคำพระเป็นเจ้ารับสั่ง เมื่อกวนนั้นใช้ภูเขารองข้างล่างเขาหนึ่ง วางข้างบนเขาหนึ่ง ท่าทางคล้ายกับโม่สำหรับโม่

แบ้งและเอานาคพันเขาข้างบน ช่วยกันชักสองข้าง อาศัยความร้อนที่เกิดแต่ความหมุนเวียนแห่งภูเขา ต้นไม้ที่เป็นยาบนภูเขาทั้งปวงคายรสไหลลงไปในมหาสมุทรจนข้นเป็นปลักแล้ว เกิดเป็นน้ำทิพย์ในท่ามกลางมหาสมุทรเรียกว่าน้ำอมฤตบ้าง น้ำสุรามฤตบ้าง แปลว่าน้ำทำผู้ดื่มไม่ให้ตายของเทวดา เทวดาได้ดื่มน้ำอมฤตนั้นแล้วเป็นผู้ไม่ตาย จึงได้นามว่า อมโร แปลว่าผู้ไม่ตาย ศัพท์นั้นเป็นเครื่องใช้เรียกเทวดาแต่ครั้งนั้นมา ส่วนในพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า สิ่งใดมีความบังเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นดับไปเป็นธรรมดา ผู้เกิดแล้วจะไม่ตายไม่มีเลย ก็แต่ว่าความรู้สึกว่าตาย หรือไม่ตายจะมีได้โดยอุบายอย่างหนึ่ง คือคนที่ไม่เคยได้สดับตะอัสมิมานะไม่ได้ถือมั่นสิ่งนั้น ๆ ว่าเรา ว่าของเรา ว่าเขา ว่าของเขา เมื่อสิ่งนั้น ๆ แตกไปดับไป ก็เข้าใจรู้สึกว่าเราตาย ของเราตาย เขาตาย ของเขาตาย ฝ่ายผู้ที่ได้สดับแล้วทำในใจโดยชอบ ตะอัสมิมานะได้ขาด ไม่ถือมั่นดังกล่าวแล้ว เมื่อสิ่งนั้น ๆ แตกดับไป ก็ไม่เข้าใจรู้สึกว่าเราตาย ของเราตาย เขาตาย ของเขาตาย เห็นแต่เป็นสภาพอันหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ธรรมของผู้ที่เห็นอย่างนี้ควรจะเรียกว่าอมฤตได้ จึงใช้โวหารนี้สืบมา.

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเตือนฤษีปัญจวัคคีย์ให้ตั้งใจฟัง พระองค์จะทรงสั่งสอนอย่างนี้แล้ว เธอกล่าวค้านลำเลิกเหตุในปางหลังว่า อาวุโสโคตม แม้แต่ด้วยความประพฤติอย่างนั้น ท่านยัง

ไม่บัลลุธรรมพิเศษได้ บัดนี้ท่านมาปฏิบัติเพื่อความเป็นคนมักมากแล้ว เหตุไฉน ท่านจักบัลลุธรรมพิเศษได้เล่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเตือนฤษีปัญจวัคคีย์พูดคัดค้านโต้ตอบกันอย่างนั้นถึงสองครั้ง สามครั้ง พระองค์จึงตรัสเตือนให้เธอตามระลึกในหนหลังว่า ท่านทั้งปวงจำได้หรือ วาจาเช่นนี้เราได้เคยพูดแล้วในบางก่อนแต่กาลนี้ ฤษีปัญจวัคคีย์นึกขึ้นได้ว่า พระวาจาเช่นนี้ไม่เคยมีเลย จึงมีความสำคัญในอันจะฟัง พระองค์ทรงแสดงธรรม ครั้นเธอตั้งใจคอยฟังโดยเคารพแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสธรรมเทศนาที่แรก ประกาศความตรัสรู้ของพระองค์ สอนฤษีปัญจวัคคีย์เหล่านั้นว่า ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสามก ๒ อย่าง คือการประกอบตนให้พัวพันด้วยความสุขในกามทั้งหลาย ซึ่งเป็นธรรมอันต่ำช้าเป็นเหตุที่จะให้ตั้งบ้านตั้งเรือน เป็นของคนมีกิเลส หนา ไม่ใช่ของคนไปจากข้าศึกคือกิเลส ไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่าง ๑ การประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่า ซึ่งให้เกิดทุกข์แก่ผู้ประกอบ ไม่ทำผู้ประกอบให้ไปจากข้าศึกคือกิเลสได้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่าง ๑ ส่วนสามก ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่ควรเสพ ข้อปฏิบัติซึ่งเป็นกลางไม่เข้าไปใกล้ส่วนสามกทั้งสองนี้ เราได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาคือทำญาณเครื่องรอบรู้ เป็นไปเพื่อความเข้าไปสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อความไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด ก็ข้อปฏิบัติเป็นกลางนั้น อย่างไรเล่า ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางนั้น คือธรรมที่ควรแสวงหา มีองค์ ๘ เครื่องไปจากข้าศึก

คือกิเลสอันนี้แล องค์ ๘ นั้นอย่างไรเล่า ? ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ ความเพียรชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจไว้ชอบ ๑ ข้อปฏิบัติเป็นกลางนี้แล เราได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาคือทำญาณเครื่องรอบรู้ เป็นไปเพื่อความเข้าไปสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อความไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นของจริง ของอริยบุคคล คือทุกข์ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความแห้งใจเป็นทุกข์ ความพิไรรำพัน ความบอบกาย ความเสียใจ ความคับใจ เป็นทุกข์ละอย่าง ๆ ความประจวบด้วยสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์ ข้อนี้เป็นของจริงของอริยบุคคล คือเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ความทะยานอยากอันใดทำความเกิดอีก เป็นไปกับความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน เพลินยิ่งในอารมณ์นั้นๆ ความทะยานอยากนี้อย่างไรเล่า ความทะยานอยากในอารมณ์ที่ใคร่ ๑ ความทะยานอยากในความมีความเป็น ๑ ความทะยานอยากในความไม่มีไม่เป็น ๑ ความทะยานอยาก ๓ ประการนี้แลเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ข้อนี้ของจริงแห่งอริยบุคคล คือเหตุให้ทุกข์ดับ ความดับด้วยไม่ติดข้องอยู่ได้โดยไม่เหลือ แห่งความทะยานอยากนั้นแล ความสละ ความวาง ความปล่อย ซึ่งความทะยานอยากนั้นแล ความที่แห่งความทะยานอยากนั้นแล ไม่พัวพันติดอยู่ได้ เป็นเหตุให้ทุกข์ดับ ข้อนี้

วิทยาลัย วิชาการศึกษา
ณ ถนนประสานมิตร
กรุงเทพ

ของจริงแห่งอริยบุคคล คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ธรรมที่ควรแสวงหามีองค์ ๘ เครื่องไปจากข้าศึก คือกิเลส อันนี้แลเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ องค์ ๘ นั้นเป็นไฉน ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ ความเพียรชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจไว้ชอบ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้เคยฟังแล้ว ในกาลก่อนว่า ข้อทุกข์ และทุกข์นั้นควรกำหนดรู้ด้วยปัญญา เราได้กำหนดรู้แล้ว ข้อเหตุให้ทุกข์เกิด เหตุให้ทุกข์เกิดนั้นควรละเสีย เราได้ละแล้ว ข้อเหตุให้ทุกข์ดับ เหตุให้ทุกข์ดับนั้นควรทำให้แจ้งชัด เราได้ทำให้แจ้งชัดแล้ว ข้อข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ข้อปฏิบัตินั้นควรทำให้เกิด เราได้ทำให้เกิดแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ปัญญาอันรู้อันเห็นตามเป็นจริงแล้วอย่างไร ในของจริงแห่งอริยบุคคลทั้ง ๔ เหล่านี้ ของเราซึ่งมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดเพียงใดแล้ว เรายังยืนยันตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีความตรัสรู้อื่นจะยิ่งกว่าในโลกไม่ได้เลยเพียงนั้น เมื่อใดปัญญาอันรู้อันเห็นตามเป็นจริงแล้วอย่างไร ในของจริงแห่งอริยบุคคลทั้ง ๔ เหล่านี้ ของเราหมดจดดีแล้ว เมื่อนั้นเรายืนยันตนได้ว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีความตรัสรู้อื่นจะยิ่งกว่าในโลก อนึ่ง ปัญญาอันรู้อันเห็นได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความพ้นพิเศษของเราไม่กลับกำเริบ ความเกิดอันนี้เป็นที่สุด

แล้ว บัดนี้ไม่มีความเกิดอีก.

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสธรรมเทศนาอยู่ ดวงตาอันเห็นธรรม ปราศจากธุลีมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้ว แก่โกณฑัญญดาบสว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา พระองค์ทรงทราบว่าโกณฑัญญดาบสได้เห็นธรรมแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานว่า โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ๆ เพราะอาศัยอุทานว่า อญฺญาสิ ๆ ที่เป็นภาษามคธ แปลว่าได้รู้แล้ว ๆ คำว่า อญฺญาโกณฺฑญฺโญ จึงได้เป็นชื่อของเธอตั้งแต่กาลนั้นมา.

ในธรรมเทศนาที่แรกนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงยกส่วนถามก ๒ อย่างขึ้นแสดงว่า เป็นโทษอันบรรพชิตไม่ควรเสพขึ้นก่อนเรื่องอื่น เพราะส่วนถามก ๒ อย่างนั้น เป็นโทษสำคัญกว่าโทษอย่างอื่น ทำบรรพชิตไม่ให้บังเกิดธรรมพิเศษได้ และบรรพชิตในครั้งนั้นหมกมุ่นอยู่ในส่วนถามกทั้ง ๒ อย่างนั้นเป็นพื้น ข้อนี้เรื่องเล่ามาในหนังสือรามายนะ และหนังสือมหาภารตะของพวกพราหมณ์ แสดงว่าฤษีทั้งหลายถ้วนแต่เป็นคนมีภูกมีเมียทั้งนั้น เพราะเขาถือกันว่า ชายใดไม่มีภูกชาย ชายนั้นตายไปต้องตกขุมนรกอันหนึ่งเรียกว่าปุตตะ ถ้ามีภูกชาย ๆ นั้นช่วยป้องกันไม่ให้ตกขุมนรกนั้นได้ ศัพท์ว่าบุตร จึงได้เป็นเครื่องเรียกภูกผู้ชายสืบมา แปลว่า ภูกผู้ป้องกันพ่อจากขุมนรกซึ่งเรียกว่าปุตตะ ใช่แต่เท่านั้น ฤษีทั้งหลายนี้เป็นที่นับถือว่าเป็นผู้ให้สวัสดิมงคลได้ด้วย ถ้าภูกสาวของใครจะแต่งงานกับผู้ใดผู้หนึ่ง

มารดาบิดาต้องขอสวัสดิมงคลแก่ฤษี ซึ่งเป็นที่นับถือของตนก่อนแล้ว จึงแต่งงานต่อภายหลัง ถ้าได้เช่นนี้เป็นมงคลอันใหญ่ หญิงนั้นเป็นคนมีหน้ามีตา ไม่เป็นที่รังเกียจแม้แห่งผู้จะเป็นสามี ได้ยินว่าประเพณีนี้ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศอินเดีย เมื่อจุลศักราช ๑๒๓๓ ก็ยังมีอยู่ ถึงจะบูชายัญ และบำเพ็ญเพียรประพฤติวัตตทรมานร่างกายถวายพระเป็นเจ้า ก็อยู่ในหวังผลล้วนแต่กามคุณ ๆ นี้ เป็นมลทินเครื่องเหนี่ยวใจไว้ให้ท้อถอย ไม่ให้เพียรเพื่อคุณเบื้องหน้า ส่วนการทรมานร่างกายนั้นเล่า ก็เป็นแต่ให้ลำบากเปล่า ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรได้ตามที่ว่า เช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประพฤติแล้วนั้น เมื่อพระองค์ทรงแสดงส่วนสามก ๒ อย่าง ที่เป็นโทษสำคัญกว่าโทษอื่นที่บรรพชิตในครั้งนั้นหมกมุ่นอยู่ว่า อันบรรพชิตไม่ควรเสพอย่างนี้แล้ว ทรงแสดงข้อปฏิบัติเป็นกลางมีองค์ ๘ มีปัญญาอันเห็นชอบเป็นต้น อันไม่หย่อนนักยิ่งนัก ที่บรรพชิตควรเสพว่าเป็นทางที่จะให้บัลลุธรรมพิเศษได้สืบไป มีข้อเปรียบว่า เหมือนสายพิณที่หย่อนนักก็ดีดไม่ดัง ที่ตึงนักดีดเข้ามักขาด พอดีจึงจะดีดดังและไม่ขาด ฉันใด ข้อปฏิบัติของบรรพชิตก็ฉันนั้น ถ้าบรรพชิตปฏิบัติท้อถอยหรือแก่กล้าเกินนัก ก็ไม่สามารถจะบัลลุธรรมพิเศษได้ ต่อปฏิบัติเป็นกลาง ๆ ไม่ยิ่งนักหย่อนนัก จึงสามารถจะบัลลุธรรมพิเศษนั้นได้ นี่แหละควรเห็นว่าพุทธศาสนาคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นแต่กลาง ๆ เท่านั้น เมื่อบรรพชิต

ปฏิบัติเป็นกลางอย่างนั้นแล้ว ควรบัญญัติธรรมพิเศษอย่างไร จึงทรงแสดงของจริง ๔ อย่างแล้ว ตรัสว่าพระองค์ได้รู้เห็นของจริง ๔ อย่างนั้นแล้ว เพื่อจะให้เป็นตัวอย่าง ซึ่งผู้อื่นจะดำเนินตาม ก็การรู้ของจริงนั้นจะมีผลอย่างไร จึงทรงแสดงผลคือความพ้นจากกิเลส อันเป็นเหตุก่อทุกข์และสืบชาติไม่ต้องเกิดอีกในที่สุด.

ปริจเฉทที่ ๔

ฝ่ายโกณฑัญญดาบส ได้เห็นธรรมแล้ว สิ้นความสงสัยถึงความเป็นคนแกล้วกล้า ปราศจากครั่นคร้ามในอันประพฤติตามคำสั่งสอนของพระศาสดา เป็นคนมีความเชื่อในพระพุทธศาสนาด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อแต่ผู้อื่น จึงทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ขอข้าพระเจ้า พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระองค์เถิด พระศาสดาทรงอนุญาตให้โกณฑัญญดาบส เป็นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ด้วยพระวาจาว่า ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด พระวาจานั้นก็ให้สำเร็จอุปสมบทของเธอ ด้วยว่าในครั้งนั้นยังไม่ได้ทรงอนุญาตวิธีอุปสมบทอย่างอื่น เป็นแต่ทรงอนุญาตแก่ผู้ใดด้วยพระวาจาเช่นนั้น ผู้นั้นก็เป็นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อุปสมบทอย่างนี้ เรียกว่าเอหิภิกขุอุปสัมปทา ส่วนผู้ที่ได้รับอนุญาตเป็นภิกษุด้วยพระวาจาเช่นนี้ เรียกว่าเอหิภิกขุ พระศาสดาทรงอนุญาตให้โกณฑัญญดาบส เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ด้วยพระวาจาเช่นนั้น เป็นครั้งแรกในพุทธกาล จำเดิมแต่กาลนั้นมา ทรงสั่งสอนเธอทั้ง ๕ ที่เหลือนั้นด้วยธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ด ตามสมควรแก่อัธยาศัย วัปปดาบสและภัททิยดาบส ได้เห็นธรรมอย่างพระอัญญาโกณฑัญญะแล้ว ทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ประทานอุปสมบทแก่เธอทั้ง ๒ นั้น เหมือนอย่างประทานแก่พระอัญญาโกณฑัญญะ ครั้งนั้นสาวกทั้ง ๓

เที่ยวบิณฑบาต นำอาหารมาเลี้ยงกันทั้ง ๖ องค์ ภายหลังมหานามดาบสและอัสสชิดาบส ได้เห็นธรรมเหมือนท่าน ๓ องค์แล้ว ทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตอุปสมบทแก่เธอทั้ง ๒ เหมือนอย่างทรงอนุญาตแก่ท่านทั้ง ๓ เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์ ตั้งอยู่ในที่แห่งสาวกแล้ว มีอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้นแก่กล้า ควรเจริญวิปัสสนาเพื่อวิมุตติแล้ว พระศาสดาตรัสธรรมเทศนาสั่งสอนว่า ภิกษุทั้งหลาย รูป คือ ร่างกาย เวทนา คือ ความรู้สุขทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ สัญญา คือ ความจำ สังขาร คือ สภาพที่เกิดกับใจ ปรุงใจให้ดีบ้างชั่วบ้าง และ วิญญาณ คือ ใจ ๕ ขันธ์นี้เป็นอนัตตาไม่ใช่ตน ถ้าขันธ์ทั้ง ๕ นี้จักได้เป็นตนแล้ว ขันธ์ ๕ นี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่อความลำบาก อนึ่งผู้ที่ถือว่าเป็นเจ้าของก็จะพึงปรารถนาได้ในขันธ์ ๕ นี้ ตามใจหวังว่า จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย เหตุใด ขันธ์ ๕ นี้ไม่ใช่ตน เหตุนั้น ขันธ์ ๕ นี้ จึงเป็นไปเพื่อความลำบาก อนึ่งผู้ที่ถือว่าเป็นเจ้าของย่อมไม่ปรารถนาได้ในขันธ์ ๕ นี้ ตามใจหวังว่า จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย.

พระศาสดาทรงแสดงขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนัตตา สอนภิกษุปัญจวัคคีย์ให้พิจารณาแยกกายใจอันนี้ออกเป็นขันธ์ ๕ เป็นทางวิปัสสนาอย่างนี้แล้ว ตรัสถามความเห็นของเธอทั้ง ๕ ว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านสำคัญความนั้นเป็นไฉน ขันธ์ ๕ นี้ เที่ยงหรือไม่เที่ยง? ไม่เที่ยง พระองค์. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า?

เป็นทุกข์ พระองค์. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรปรวน เป็นธรรมดา ควรหรือจะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นตนของเรา ดังนี้. ไม่อย่างนั้น พระองค์.

ต่อนี้ไป พระศาสดาตรัสสอนเธอทั้ง ๕ ให้ละความถือมั่นในขันธ์ ๕ นั้น ต่อพระธรรมเทศนาข้างต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย เหตุนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ล่วงไปแล้วก็ดี ยังไม่มีมาก็ดี เกิดขึ้นจำเพาะบัดนี้ก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี งามก็ดี ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมดก็เป็นแต่สักว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนนั้นท่านทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามเป็นจริงแล้วอย่างไร ดังนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตนของเราเถิด ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ครั้นเบื่อหน่าย ก็ปราศจากความกำหนัดรักใคร่ เพราะปราศจากความกำหนัดรักใคร่ จิตต์ก็พ้นจากความถือมั่น เมื่อจิตต์พ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ว่าพ้นแล้ว ดังนี้ อริยสาวกนั้นรู้ชัดว่า ความเกิดสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้ประพฤติจบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

เมื่อพระศาสดา ตรัสธรรมเทศนาอยู่ จิตต์ของภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้พิจารณาภูมิธรรม ตามกระแสเทศนานั้น พ้นแล้วจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน ครั้งนั้นมีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๖ องค์ คือ

พระศาสดา ๑ สาวก ๕ ด้วยประการอย่างนี้.

สมัยนั้น มีกุลบุตรผู้หนึ่ง เป็นบุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี ชื่อยสะ มีเรือน ๓ หลัง เป็นที่อยู่ใน ๓ ฤดู ครั้งนั้นเป็นฤดูฝน ยสกุลบุตรอยู่ในปราสาทเป็นที่อยู่ในฤดูฝน บำเรอด้วยดนตรีล้วนแต่สตรีประโคม ไม่มีบุรุษเจือปน ค่ำวันหนึ่ง ยสกุลบุตรนอนหลับก่อนหมู่ชนบริวารหลับต่อภายหลัง แสงไฟตามสว่างอยู่ ยสกุลบุตรตื่นขึ้น เห็นหมู่ชนบริวารนอนหลับ มีอาการพิกลต่าง ๆ บางนางมีพิณตกอยู่ที่รักแร้ บางนางมีตะโพนวางอยู่ข้างคอ บางนางมีเปิงมางตกอยู่ณอก บางนางสยายผม บางนางมีเขฬะไหล บางนางบ่นละเมอต่าง ๆ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดีเหมือนก่อน ๆ หมู่ชนบริวารนั้นปรากฏแก่ยสกุลบุตรดุจทรากศพที่ทิ้งอยู่ในป่าช้า ครั้นยสกุลบุตรได้เห็นแล้ว เกิดความสลดใจคิดเบื่อหน่ายออกอุทาน (วาจาที่เปล่งด้วยอำนาจความสลดใจ) ว่า ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ ยสกุลบุตรรำคาญใจ จึงสวมรองเท้าเดินออกจากประตูเรือนไปแล้วออกประตูเมือง ตรงไปในทางที่จะไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลานั้นจวนใกล้รุ่ง พระศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ทรงได้ยินเสียงยสกุลบุตรออกอุทานนั้น เดินมายังที่ใกล้ จึงตรัสเรียกว่า ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง ท่านมาที่นี่เถิด นั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ยสกุลบุตร ได้ยินอย่างนั้นแล้ว คิดว่า ได้ยินว่า ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง จึงถอดรองเท้าเสียเข้าไปใกล้ไหว้แล้ว นั่ง

ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง พระศาสดาตรัสเทศนาอนุปุพพิกถา คือถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับ พรรณนาทานการให้ก่อนแล้ว พรรณนาศีลความรักษากายวาจาเรียบร้อยเป็นลำดับแห่งทาน พรรณนาสวรรค์ คือกามคุณที่บุคคลใคร่ ซึ่งจะพึงได้พึงถึงด้วยกรรมอันดี คือทานและศีลเป็นลำดับแห่งศีล พรรณนาโทษ คือความเป็นของไม่ยั่งยืน และประกอบด้วยความคับแค้นแห่งกาม ซึ่งได้ชื่อว่าสวรรค์นั้น เป็นลำดับแห่งสวรรค์ พรรณนาอานิสงส์แห่งความออกไปจากกาม เป็นลำดับแห่งโทษของกาม ฟอกจิตต์ยสกุลบุตร ให้ห่างไกลจากความยินดีในกาม ควรรับธรรมเทศนา ให้เกิดดวงตาเห็นธรรม เหมือนผ้าที่ปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้ฉะนั้น แล้วจึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระองค์ยกขึ้นแสดงเอง คือของจริง ๔ อย่าง คือ ทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด เหตุให้ทุกข์ดับ และข้อปฏิบัติเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ ยสกุลบุตร ได้เห็นธรรมพิเศษ ณ ที่นั่งนั้นแล้ว ภายหลังพิจารณาภูมิธรรมที่ตนได้เห็นแล้ว จิตต์พ้นจากอาสวะไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน.

ฝ่ายมารดาของยสกุลบุตร เวลาเช้าขึ้นไปบนเรือนไม่เห็นลูก จึงบอกแก่เศรษฐีผู้สามีให้ทราบ เศรษฐีใช้คนให้ไปตามหาใน ๔ ทิศ ส่วนตนออกเที่ยวหาด้วย เผอิญเดินไปในที่ไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้เห็นรองเท้าของลูกตั้งอยู่ ณ ที่นั้นแล้วตามเข้าไปใกล้ ครั้นเศรษฐีเข้าไปถึงแล้ว พระศาสดาตรัสเทศนาอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔

ให้เศรษฐีได้เห็นธรรมแล้ว เศรษฐีทูลสรรเสริญธรรมเทศนาแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสกว่า ข้าพเจ้าถึงพระองค์กับพระธรรม และภิกษุสงฆ์เป็นที่ระลึก ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระเจ้าว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่ระลึกจนตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เศรษฐีนั้นได้เป็นอุบาสก อ้างพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ครบทั้ง ๓ เป็นสรณะก่อนกว่าชนทั้งปวงในโลก.

เศรษฐีผู้บิดายังไม่ทราบว่า ยสกุลบุตรมีอาสวะสิ้นแล้ว จึงบอกความว่า พ่อยสะ มารดาของเจ้าเสร้าโศกพิไรรำพันนัก เจ้าจงให้ชีวิตแก่มารดาของเจ้าเถิด ยสกุลบุตรแลดูพระศาสดา ๆ จึงตรัสแก่เศรษฐีว่า คฤหบดี ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน แต่ก่อนยสะได้เห็นธรรมด้วยปัญญา อันรู้เห็นเป็นของเสขบุคคล (ผู้ยังต้องศึกษา เป็นชื่อพระอริยเจ้าเบื้องต่ำ ๓ จำพวก) เหมือนกับท่าน ภายหลังยสะพิจารณาภูมิธรรมที่ตนได้รู้เห็นแล้ว จิตก็พ้นจากอาสวะ มิได้ถือมั่นด้วยอุปาทาน ควรหรือยสะจะกลับคืนไปบริโภคกามคุณเหมือนแต่ก่อน. ไม่อย่างนั้น พระองค์ เป็นลาภแล้ว ความเป็นมนุษย์พ่อยสะได้ดีแล้ว ขอพระองค์กับพ่อยสะเป็นสมณะตามเสด็จ จงทรงรับบณฑบาตของข้าพระเจ้า ในวันนี้เถิด พระองค์ทรงรับด้วยทรงนิ่งอยู่ เศรษฐีทราบว่าทรงรับแล้ว ลุกจากที่นั่งแล้ว ถวายอภิวาทแล้วทำประทักษิณ (เดินเวียนข้างขวา) แล้วหลีกไป เมื่อเศรษฐีไปแล้วไม่ช้า ยสกุลบุตรทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุ

ด้วยพระวาจาว่า ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด ในที่นั้นไม่ตรัสว่า เพื่อจะทำที่สุดทุกข์โดยชอบ เพราะพระยสะได้ถึงที่สุดทุกข์แล้ว สมัยนั้นมีพระอรหันต์ขึ้นในโลก เป็น ๗ ทั้งพระยสะ.

ในเวลาเช้าวันนั้น พระศาสดากับพระยสะตามเสด็จ ๆ ไปถึงเรือนเศรษฐีนั้นแล้ว ทรงนั่ง ณ อาสนะที่แต่งไว้ถวาย มารดาและภริยาเก่าของพระยสะเข้าไปเฝ้า พระองค์ทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ให้สตรีทั้งสองนั้นเห็นธรรมแล้ว สตรีทั้งสองนั้นทูลสรรเสริญธรรมเทศนาแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสิกาถึงพระรัตนะเป็นที่ระลึกโดยนัยหนหลัง ต่างแต่เป็นผู้ชายเรียกว่าอุบาสก ผู้หญิงเรียกว่าอุบาสิกาเท่านั้น สตรีทั้งสองนั้นได้เป็นอุบาสิกาขึ้นในโลกก่อนกว่าหญิงอื่น ครั้นถึงเวลา มารดาบิดาและภริยาเก่าแห่งพระยสะ ก็อังคาสพระศาสดาและพระยสะด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีตโดยเคารพด้วยมือของตน ครั้นฉันเสร็จแล้ว พระศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาสั่งสอนชนทั้งสาม ให้เห็น ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงแล้ว เสด็จไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน.

ฝ่ายสหายของพระยสะ ๔ คน ชื่อวิมละ ๑ สุพาหุ ๑ ปุณณชิ ๑ คะวัมปติ ๑ เป็นบุตรแห่งเศรษฐีสิบ ๆ มา ในเมืองพาราณสี ได้ทราบข่าวว่ายสกุลบุตรออกบวชแล้ว จึงคิดว่า ธรรมวินัยที่ยสกุลบุตรออกบวชนั้น จักไม่เดือดร้อนแน่แล้ว คงเป็นธรรมวินัยอัน

ประเสริฐ ครั้นคิดอย่างนั้นแล้วพร้อมกันทั้ง ๔ คน ไปหาพระยสะ ๆ ก็พาสหาย ๔ คนนั้น ไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอให้ทรงสั่งสอน พระองค์ทรงสั่งสอนให้กุลบุตรทั้ง ๔ นั้นเห็นธรรมแล้ว ประทานอุปสมบทอนุญาตให้เป็นภิกษุแล้ว ทรงสั่งสอนให้บัลลุพระอรหัตตผล ครั้งนั้นมีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๑๑ องค์ ฝ่ายสหายของยสะอีก ๕๐ คนเป็นชาวชนบท ได้ทราบข่าวแล้วคิดเหมือนหนหลัง พากันมาบวชตามแล้วได้สำเร็จพระอรหัตตผลด้วยกันสิ้น โดยนัยก่อน บัญจบเป็นพระอรหันต์ ๖๑ องค์.

ปริจเฉทที่ ๕

เมื่อสาวกมีมาก พอจะส่งไปให้เที่ยวประกาศศาสนา เพื่อเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่หมู่ชนได้แล้ว พระศาสดาตรัสเรียกสาวก ๖๐ องค์นั้นมาพร้อมแล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ และเป็นของมนุษย์ แม้ท่านทั้งหลายก็เหมือนกัน ท่านทั้งหลายจงเที่ยวไปในชนบท เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก แต่อย่าไปรวมกัน ๒ คนโดยทางเดียวกัน จงแสดงธรรมมีคุณควรนับในเบื้องต้นท่ามกลางที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสบังปัญญาดุจธุลีในจักษุน้อยเป็นปกติ มีอยู่ เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรม ย่อมเสื่อมจากคุณที่จะพึงได้พึงถึง ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีอยู่ แม้เราก็จะไปยังอุรุเวลาประเทศเสนานิคม เพื่อจะแสดงธรรม สาวก ๖๐ นั้นรับสั่งแล้ว ก็เที่ยวไปในชนบทแต่องค์เดียว ๆ แสดงธรรมประกาศพรหมจรรย์ ให้กุลบุตรที่มีอุปนิสัยในประเทศนั้น ๆ ได้ความเชื่อในพระพุทธศาสนาน้อมอัธยาศัยในอุปสมบทแล้ว ไม่สามารถจะให้อุปสมบทด้วยตนเองได้ จึงพากุลบุตรเหล่านั้นมา ด้วยหวังจะทูลให้พระศาสดาประทานอุปสมบท ทั้งภิกษุผู้อาจารย์และกุลบุตรเหล่านั้นได้ความลำบากในทางกันดารเป็นต้น พระศาสดาทรงดำริถึงความลำบากนั้นแล้ว ยกขึ้นเป็นเหตุ ทรงพระอนุญาตว่า เราอนุญาตบัดนี้ ท่านทั้งหลายจง

ให้กุลบุตรอุปสมบทในทิศนั้น ๆ ในชนบทนั้น ๆ เองเถิด กุลบุตรนั้น ท่านทั้งหลายพึงให้อุปสมบทอย่างนี้ พึงให้ปลงผมและหนวดเสียก่อนแล้ว ให้นุ่งผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาดแล้ว ให้นั่งกระโหย่งประณมมือแล้ว ให้ไหว้เท้าภิกษุทั้งหลายแล้ว สอนให้ว่าตามไปว่า ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่ระลึก ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นที่ระลึก ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นที่ระลึก ฯ ล ฯ ดังนี้ พระศาสดาทรงอนุญาตอุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์เป็นครั้งแรกในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ ตั้งแต่กาลนั้น มีวิธีอุปสมบทเป็น ๒ อย่าง คือ เอหิภิกขุอุปสัมปทาที่พระศาสดาทรงเอง ๑ และสรณคมนอุปสัมปทา ที่ทรงอนุญาตแก่สาวก ๑.

ครั้งนั้น พระศาสดาทรงพิจารณาเห็นความบริบูรณ์แห่งอุปนิสัยของชนชาวมคธเป็นอันมาก จะต้องอาศัยพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ตั้งศาสนาลงในแว่นแคว้นมคธก่อน ทรงคิดจะใคร่พาอุรุเวลกัสสปะ ซึ่งมีอายุมาก เป็นที่นับถือของมหาชนมานาน ไปสั่งสอนให้มหาชนเลื่อมใส ครั้นเสด็จอยู่ในเมืองพาราณสีพอควรแก่ความต้องการแล้ว เสด็จพระพุทธดำเนินไปโดยหนทางที่จะไปยังอุรุเวลาประเทศเสด็จแวะออกจากทางแล้ว เข้าไปพักอยู่ที่ไร่ฝ้ายทรงนั่งในร่มไม้ต้นหนึ่ง.

สมัยนั้น สหาย ๓๐ คน ซึ่งเรียกกันว่า ภัททวัคคีย์ พวกเจริญพร้อมทั้งภริยาเล่นอยู่ ณ ที่นั้น ภริยาของสหายผู้หนึ่งไม่มี สหาย

ทั้งหลายจึงนำหญิงแพศยามาเพื่อประโยชน์แก่สหายนั้น ครั้นสหายเหล่านั้นประมาทไป มิได้เอาใจใส่ระวังรักษา หญิงแพศยานั้นลักได้ห่อเครื่องประดับแล้วหนีไป สหายเหล่านั้นชวนกันเที่ยวหาหญิงแพศยานั้น ไปถึงที่พระศาสดาประทับอยู่เข้าไปใกล้แล้วถามว่า พระผู้มีพระภาค เห็นหญิงผู้หนึ่งบ้างหรือ กุมารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะต้องการอะไรด้วยสตรีเล่า สหายทั้งหลายนั้นเล่าความตั้งแต่ต้นจนถึงหญิงแพศยานั้นลักเครื่องประดับแล้วหนีไป ถวายให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า กุมารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ข้อซึ่งท่านจะพึงแสวงหาหญิงนั้นดีกว่าหรือจะพึงแสวงหาตนดีกว่า สองอย่างนี้ไหนจะดีกว่ากัน. ข้อซึ่งข้าพระเจ้าจะพึงแสวงหาตนนั่นแลดีกว่า พระองค์. ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายนั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน. สหายทั้งหลายนั้นทูลรับแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ส่วนข้างหนึ่ง พระศาสดาตรัสอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ ให้สหาย ๓๐ คนนั้น เกิดดวงตาเห็นธรรมแล้ว ประทานอุปสมบทแล้ว ทรงส่งไปในทิศนั้น ๆ เพื่อแสดงธรรม ประกาศพรหมจรรย์อย่างแต่ก่อน ส่วนพระองค์เสด็จไปโดยลำดับ ถึงอุรุเวลาประเทศ ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่แห่งชฎิล ๓ คนพี่น้อง กับทั้งหมู่ศิษย์บริวาร อุรุเวลกัสสปะเป็นพี่ชายใหญ่ นทีกัสสปะเป็นน้องชายกลาง คยากัสสปะเป็นน้องชายน้อย ทั้ง ๓ คนพี่น้องนั้น สร้างอาศรมอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เป็นสามสถานตามลำดับกัน ครั้นพระศาสดาเสด็จถึงอุรุเวลาประเทศ

แล้ว ทรงทรมานอุรุเวลกัสสปะด้วยวิธีเครื่องทรมานต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า ฤทธิของอุรุเวลกัสสปะนั้นไม่มีแก่นสาร อุรุเวลกัสสปะถือว่าตนเป็นคนวิเศษฉันใด ๆ ตนก็หาเป็นฉันนั้น ๆ ไม่ จนอุรุเวลกัสสปะมีความสลดใจ พร้อมทั้งศิษย์บริวารถอยบริกขารของชฎิลเสียในแม่น้ำแล้วทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ประทานอุปสมบทอนุญาตให้เป็นภิกษุทั้งสิ้น ฝ่ายนทีกัสสปะตั้งอาศรมอยู่ภายใต้ ได้เห็นบริกขารชฎิลถอยไปตามกระแสน้ำ สำคัญว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายตน พร้อมทั้งบริวารรีบไปถึง เห็นอุรุเวลกัสสปะผู้พี่ชายถือเพศเป็นภิกษุแล้ว ถามทราบความว่าพรหมจรรย์นั้นประเสริฐแล้ว ถอยบริกขารชฎิลเสียในแม่น้ำพร้อมด้วยบริวารเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบท พระองค์ก็ประทานอุปสมบทแก่เธอทั้งหลายนั้น ฝ่ายคยากัสสปะ น้องชายน้อยได้เห็นบริกขารชฎิลถอยมาตามกระแสน้ำ สำคัญว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายทั้งสอง พร้อมกับบริวารรีบมาถึงเห็นพี่ชายทั้งสองถือเพศบรรพชิตแล้ว ถามทราบความว่าพรหมจรรย์นั้นประเสริฐแล้ว ถอยบริกขารของตนเสียในแม่น้ำ พร้อมด้วยบริวารเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลขออุปสมบท พระองค์ก็ประทานอุปสมบทให้เป็นภิกษุโดยนัยหนหลัง.

พระศาสดาเสด็จอยู่ในอุรุเวลาประเทศ ตามควรแก่ความต้องการแล้ว พร้อมด้วยหมู่ชฎิลเก่านั้น เสด็จไปยังคยาสีสะประเทศใกล้แม่น้ำคยา ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมาพร้อมแล้ว

ทรงแสดงธรรมว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน อะไรเล่า ชื่อว่าสิ่งทั้งปวง จักษุคือนัยน์ตา รูป วิญญาณอาศัยจักษุ สัมผัส คือความถูกต้องอาศัยจักษุ เวทนาที่เกิดเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย คือสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) 2 โสต คือหู เสียง วิญญาณอาศัยโสต สัมผัสอาศัยโสต เวทนาที่เกิดเพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) 3 ฆานะคือจมูก กลิ่น วิญญาณอาศัยฆานะ สัมผัสอาศัยฆานะ เวทนาที่เกิดแต่ฆานะสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) 4 ชิวหาคือลิ้น รส วิญญาณอาศัยชิวหา สัมผัสอาศัยชิวหา เวทนาที่เกิดเพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) กาย โผฏฐัพพะ คือ อารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย วิญญาณอาศัยกาย สัมผัสอาศัยกาย เวทนาที่เกิดเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) มนะ คือใจ ธรรม วิญญาณอาศัยมนะ สัมผัสอาศัยมนะ เวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) ชื่อว่าสิ่งทั้งปวง เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร อะไรมาเผาให้ร้อน เรากล่าวว่าร้อนเพราะไฟ คือ ความกำหนัด ความโกรธ ความหลง ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศกร่ำไรรำพัน เจ็บกาย เสียใจ คับใจ ไฟกิเลส

ไฟทุกข์เหล่านี้ มาเผาให้ร้อน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งทั้งปวงนั้น ตั้งแต่ในจักษุจนถึงเวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมปราศจากกำหนัดรักใคร่ เพราะปราศจากกำหนัดรักใคร่ จิตต์ก็พ้นจากความถือมั่น เมื่อจิตต์พ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่าพ้นแล้ว ดังนี้ อริยสาวกนั้นทราบชัดว่า ความเกิดสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จำจะต้องทำ ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี เมื่อพระศาสดาตรัสธรรมเทศนานี้อยู่ จิตต์ของภิกษุเหล่านั้น พ้นจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน.

พระศาสดา เสด็จอยู่ ณ คยาสีสะประเทศ ตามควรแก่พระอัธยาศัยแล้ว พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสาวกพันสามองค์นั้น เสด็จเที่ยวไปโดยลำดับ ถึงเมืองราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ ส่วนตาลหนุ่ม ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารพระเจ้าแผ่นดินมคธทรงทราบ ว่าพระสมณโคดม ซึ่งเป็นโอรสแห่งศากยราชตะฆราวาสสมบัติเดิม เสด็จออกบรรพชาจากศากยตระกูล บัดนี้เสด็จถึงเมืองราชคฤห์ประทับอยู่ ณ ส่วนตาลหนุ่มแล้ว พระองค์ได้ทรงฟัง กิตติศัพท์เลื่องลือสรรเสริญพระคุณของพระศาสดาว่า เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้แล้วเองโดยชอบเป็นต้น ทรงแสดงธรรมสั่งสอนมหาชน มีคุณควรนับในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ และพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง จึงทรงพระราชดำริว่า การได้เห็นพระอรหันต์เช่นนั้น เป็นความ

ดีสามารถให้ประโยชน์สำเร็จได้ ครั้นทรงพระราชดำริอย่างนี้แล้ว เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยราชบริวารออกไปเฝ้าพระศาสดา ถึงสวนตาลหนุ่มทรงนมัสการแล้วประทับ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ส่วนราชบริวารนั้นก็มีอาการกายวาจาต่าง ๆ กัน บางพวกถวายบังคม บางพวกเป็นแต่กล่าววาจาปราศรัย บางพวกเป็นแต่ประณมมือ บางพวกร้องประกาศชื่อและโคตรของตน บางพวกนั่งอยู่ ทั้ง ๕ เหล่านั้นนั่ง ณ ที่ควรตามลำดับที่นั่งซึ่งถึงแล้วแก่ตน ๆ พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอาการของราชบริวารเหล่านั้นต่าง ๆ กัน ยังไม่อ่อนน้อมโดยเรียบร้อย ซึ่งควรจะรับธรรมเทศนาได้ มีพระประสงค์จะให้พระอุรุเวฬกัสสปะซึ่งเป็นที่นับถือของชนเหล่านั้น ประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเก่า ให้ชนเหล่านั้นทราบ เพื่อจะให้ชนเหล่านั้นสิ้นความเคลือบแคลงแล้ว ตั้งใจคอยฟังพระธรรมเทศนา จึงตรัสถามพระอุรุเวฬกัสสปะว่า กัสสปะผู้อยู่ในอุรุเวฬาประเทศมานาน ท่านเคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้ผอมเพราะกำลังพรต ท่านเห็นเหตุอะไรแล้วจึงละไฟที่ตนได้เคยบูชาแล้วตามลัทธิแต่ก่อน เราถามเนื้อความนั้นกะท่าน เหตุไฉนท่านจึงละการบูชาเพลิงของท่านเสีย พระอุรุเวฬกัสสปะกราบทูลว่า ยัญทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผล คือรูปเสียงและรส เป็นอารมณ์ที่สัตว์ปรารถนาและสตรีทั้งหลาย แสดงว่าบูชายัญแล้วก็จะได้ผล คือ อารมณ์ที่ปรารถนามีรูปเป็นต้นเหล่านี้ ข้าพระเจ้าได้รู้ว่า ผล คือ กามนั้นเป็นมลทินเครื่องเศร้าหมอง ตกอยู่ในกิเลส ยัญ

ทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญผลล้วนแต่มลทินอย่างเดียว เหตุนั้น ข้าพระเจ้าจึงมิได้ยินดี ในการเซ่นและการบูชาเพลิงที่ได้เคยทำมาแล้วแต่ปางก่อน พระศาสดาตรัสถามต่อไปอีกว่า กัสสปะก็ใจของท่านไม่ยินดีในอารมณ์เหล่านั้น คือ รูป เสียง และรสซึ่งเป็นวัตถุกามแล้ว ก็ที่นั้นใจของท่านยินดีแล้วในสิ่งใดเล่า ในเทวโลกหรือในมนุษยโลก ท่านจงบอกข้อนั้นแก่เรา. พระอุรุเวลกัสสปะกราบทูลว่า ข้าพระเจ้าได้เห็นธรรมอันระงับแล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองอันเป็นเหตุจักก่อให้เกิดทุกข์ ไม่มีกังวลเข้าพัวพันได้ ไม่ติดอยู่ในกามภพ อันจักไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่น ไม่ใช่ธรรมที่บุคคลผู้อื่นจะพึงนำไป คือไม่เป็นวิสัยที่ผู้อื่นจะมาให้ผู้อื่นรู้ได้ ต่อผู้ที่ทำให้แจ้ง จึงรู้จำเพาะตัว เหตุนั้น ข้าพระเจ้ามิได้ยินดีแล้วในการเซ่นและการบูชาเพลิง ซึ่งได้เคยประพฤติมาแล้ว พระอุรุเวลกัสสปะกราบทูลอย่างนี้แล้ว ลุกจากที่นั่งทำผ้าห่มเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ซบศีรษะลงที่พระบาทพระศาสดาทูลประกาศว่า พระองค์เป็นพระศาสดาผู้สอนของข้าพระเจ้า ข้าพระเจ้าเป็นสาวก ผู้ฟังคำสอนของพระองค์ ดังนี้ ๒ หน เมื่อพระศาสดาตรัสถามให้พระอุรุเวลกัสสปะกราบทูลประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเก่า ให้ราชบริวารทราบแล้วน้อมจิตต์คอยฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ อย่างนี้แล้ว ทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจ ๔ พระเจ้าพิมพิสารและราชบริวารแบ่งเป็น ๑๒ ส่วน ๑๑ ส่วนได้ดวงจักษุเห็นธรรม ส่วนหนึ่งตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ ครั้งนั้นพระราชประสงค์

ของพระเจ้าพิมพิสาร สำเร็จบริบูรณ์พร้อมทั้ง ๕ อย่าง พระองค์จึงกราบทูลความนั้นแด่พระศาสดาว่า ครั้งก่อนเมื่อข้าพระเจ้ายังเป็นราชกุมารยังไม่ได้อภิเษก ได้มีความปรารถนา ๕ อย่าง ข้อต้นว่า ขอให้ท่านผู้เป็นประธานในราชการ พึงอภิเษกเราในราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินมคธนี้เถิด ข้อที่ ๒ ว่า ขอท่านผู้เป็นพระอรหันต์รู้เองเห็นเองโดยชอบ พึงมายังแว่นแคว้นของเราผู้ได้อภิเษกแล้ว ข้อที่ ๓ ว่า ขอเราพึงได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันต์นั้น ข้อที่ ๔ ว่า ขอพระอรหันต์นั้นพึงแสดงธรรมแก่เรา ข้อที่ครบ ๕ ว่า ขอเราพึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระอรหันต์นั้น บัดนี้ความปรารถนาของข้าพระเจ้าทั้ง ๕ อย่างนั้นสำเร็จแล้วทุกประการ.

ข้อที่พระเจ้าพิมพิสาร ทูลความปรารถนา ขอให้ท่านผู้เป็นพระอรหันต์ผู้รู้เองเห็นเองโดยชอบ มายังแว่นแคว้นของพระองค์แล้วแสดงธรรมสั่งสอนให้พระองค์ได้รู้เห็นนั้น ชะรอยศัพท์ว่า อรหันตะนั้นจะเป็นของเก่า สำหรับใช้เรียกผู้วิเศษซึ่งควรรับสักการบูชาของประชุมชน เช่นศัพท์ว่า ภควา ซึ่งเป็นของเก่าสำหรับใช้เรียกฤษีผู้เป็นที่นับถือ และศัพท์ว่า ภิกษุ สำหรับใช้เรียกคนเที่ยวขอฉะนั้น ในครั้งนั้น บางทีจะมีคนที่ตั้งตัวว่าเป็นพระอรหันต์มีหลายพวก เช่นพระอุรุเวลกัสสปะเมื่อครั้งยังเป็นชฎิล ก็ตั้งตัวว่าเป็นอรหันต์ จนพระศาสดาทรงทรมานให้เกิดความสลดใจ รู้สึกตัวว่าไม่ใช่พระอรหันต์เป็นต้น จนพระเจ้าพิมพิสารไม่ทรงสันนิษฐานได้ว่า ท่านองค์ไหนเป็น

พระอรหันต์แท้ จึงทรงตั้งความปรารถนาไว้อย่างนั้น ก็ชนเหล่านั้นเขานับถือกันว่าเป็นพระอรหันต์ผู้ควรรับบูชาโดยข้อปฏิบัติใด ข้อปฏิบัตินั้นไม่เป็นสาระ ทำผู้ดำเนินตามให้เป็นพระอรหันต์ได้ ในพระพุทธศาสนาจึงยกใช้อรหันตศัพท์เป็นคำสำหรับเรียกท่านผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ไม่มีโทษทางกายวาจาใจ ซึ่งควรรับบูชาเป็นอย่างยิ่ง.

ครั้นพระเจ้าพิมพิสาร กราบทูลความสำเร็จพระราชประสงค์อย่างนี้แล้ว ทรงสรรเสริญพระธรรมเทศนา แสดงพระองค์เป็นอุบาสกแล้ว กราบทูลเชิญเสด็จพระศาสดา กับทั้งหมู่สาวกเพื่อเสวยที่พระราชนิเวศน์ในวันพรุ่งนี้แล้ว เสด็จลุกจากที่ประทับถวายอภิวาทพระศาสดาทำประทักษิณเสร็จแล้ว เสด็จกลับพระราชวังแล้ว ตรัสสั่งเจ้าพนักงานให้ตกแต่งอาหารของควรเคี้ยวควรฉันล้วนแต่อย่างประณีตเสร็จแล้ว ครั้นล่วงราตรีนั้นแล้ว ตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปกราบทูลภัตตกาล (เวลาฉันอาหาร) พระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ประทับ ณ อาสนะที่แต่งไว้ถวายแล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงอังคาสภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ให้อิ่มด้วยอาหารอันประณีตด้วยพระหัตถ์แห่งพระองค์เสร็จแล้ว เสด็จเข้าไปใกล้ ประทับ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ทรงพระราชดำริถึงสถานอันควรเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระศาสดา ทรงเห็นว่าพระราชอุทยานเวฬุวันสวนไม้ไผ่ เป็นที่ไม่ไกลไม่ใกล้นักแต่บ้าน บริบูรณ์ด้วยทางเป็นที่ไปและทางเป็นที่มา ควรที่ผู้มีธุระจะพึงไปถึง กลางวันไม่เกลื่อนกล่นด้วย

หมู่มนุษย์ กลางคืนเงียบเสียงที่จะออึงกึกก้อง ปราศจากลมแต่ชนที่เดินเข้าออก สมควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงัด และควรเป็นที่หลีกออกเร้นอยู่ตามวิสัยสมณะ ควรเป็นที่เสด็จอยู่ของพระศาสดา ครั้นทรงพระราชดำริอย่างนี้แล้ว ทรงจับพระเต้าทองเต็มด้วยน้ำหลั่งถวาย พระราชอุทยานเวฬุวันนั้น แก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน พระศาสดาทรงรับแล้ว ทรงแสดงพระธรรมเทศนาให้พระเจ้าพิมพิสารทรงเห็น และทรงสมาทานอาจหาญรื่นเริงในสัมมาปฏิบัติตามสมควรแล้ว เสด็จไปประทับอยู่ ณ เวฬุวันนั้น พระองค์อาศัยเหตุนั้น ทรงพระอนุญาตให้ภิกษุรับอารามที่ทายกถวายตามปรารถนา การถวายอารามเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในกาลนั้น พระศาสดาทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนา ในแว่นแคว้นมคธอย่างนี้แล้ว เสด็จจาริกไปมาในรัฐชนบทนั้น ๆ ประกาศพระศาสนาให้ประชุมชนได้ความเชื่อถือความเลื่อมใสแล้วปฏิบัติตาม หมู่ชนที่ปฏิบัติตามโอวาทคำสั่งสอนยอมตนเป็นสาวกนั้น แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ บรรพชิตหมวด ๑ คฤหัสถ์หมวด ๑ ข้าพเจ้าจักพรรณนาเป็นหมวด ๆ ไปโดยลำดับ จักไม่แสดงตามลำดับกาลที่เสด็จจาริกไปมาในประเทศนั้น ๆ ซึ่งเป็นการสับสนกัน.

ปริจเฉทที่ ๖

ครั้งก่อนแต่พุทธกาล ในที่ไม่ไกลแต่เมืองราชคฤห์ มีบ้านพราหมณ์ ๒ หมู่ ในบ้านหมู่หนึ่ง พราหมณ์ผู้เป็นนายบ้านชื่ออุปติสสะ (อีกอย่างหนึ่ง ชื่อวังคันตะ) มีภริยาชื่อนางสารี มีบุตรชายคนหนึ่ง เรียกชื่อตามโคตรของพ่อว่า อุปติสสะ อีกอย่างหนึ่ง เรียกชื่อตามความที่เป็นลูกของนางสารีว่า สารีบุตร ในบ้านอีกหมู่หนึ่ง พราหมณ์ผู้เป็นนายบ้านชื่อโกลิตะ มีภริยาชื่อนางโมคคัลลี มีลูกชายเรียกชื่อตามโคตรของบิดาว่า โกลิตะ อีกอย่างหนึ่ง เรียกตามความที่เป็นลูกของนางโมคคัลลีว่า โมคคัลลานะ สองตระกูลนั้นเป็นสหายเนื่องกันมาแต่ครั้งบุรพบุรุษ บุตรของสองตระกูลนั้นมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน จึงได้เป็นเพื่อนเล่นด้วยกันมาแต่เด็ก ครั้นเติบใหญ่ได้เรียนศิลปศาสตร์ที่ควรเรียนจบแล้ว อุปติสสะและโกลิตะสองสหายนั้น ได้เคยไปเที่ยวดูการเล่นที่เมืองราชคฤห์ด้วยกันเนือง ๆ เมื่อดูอยู่นั้นย่อมร่าเริง ในที่ควรร่าเริง สลดใจในที่ควรสลดใจ ให้รางวัลในที่ควรให้ วันหนึ่งสองสหายนั้น ชวนกันไปดูการเล่นเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่ไม่ร่าเริงเหมือนในวันก่อน ๆ โกลิตะถามอุปติสสะว่า ดูท่านไม่สนุกเหมือนในวันอื่น วันนี้ดูใจเสร้า ท่านเป็นอย่างไรหรือ. โกลิตะ อะไรที่เราจะควรดูในการเล่นนี้มีหรือ คนเหล่านี้ทั้งหมด ยังไม่ทันถึงร้อยปี ก็จักไม่มีเหลือ จักล่วงไปหมด ดูการเล่นไม่มีประโยชน์อะไร ควรขวนขวายหาธรรมเครื่องพ้นดีกว่า ข้านั้น

คิดอยู่อย่างนี้ ส่วนเจ้าเล่าเป็นอย่างไร. อุปติสสะ ข้าก็คิดเหมือนอย่างนั้น สองสหายนั้นมีความเห็นร่วมกันอย่างนั้นแล้ว พาบริวารไปขอบวชอยู่ในสำนักสัญชัยปริพพาชก เรียนลัทธิของสัญชัยได้ทั้งหมดแล้ว อาจารย์ให้เป็นผู้ช่วยสั่งสอนหมู่ศิษย์ต่อไป สองสหายนั้น ยังไม่พอใจในลัทธิของครูนั้น จึงนัดหมายกันว่าใครได้ธรรมพิเศษจงบอกแก่กัน.

ครั้นพระศาสดา ได้ตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงธรรมสั่งสอนประชุมชน ประกาศพุทธศาสนา เสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ ณ เวฬุวัน วันหนึ่ง พระอัสสชิซึ่งนับเข้าในปัญจวัคคีย์ เข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ อุปติสสปริพพาชกเดินมาแต่ที่อยู่ของปริพพาชก ได้เห็นท่านมีอาการน่าเลื่อมใส จะก้าวไปถอยกลับแลเหลียวคู้แขนเหยียดแขน เรียบทุกอิริยาบถ ทอดจักษุแต่พอประมาณ มีอาการแปลกจากบรรพชิตในครั้งนั้น อยากจะทราบความว่า ใครเป็นศาสดาของท่าน แต่ยังไม่อาจถาม ด้วยเห็นว่าเป็นกาลไม่ควร ท่านยังเที่ยวไปบิณฑบาตอยู่ จึงติดตามไปข้างหลัง ๆ ครั้นเห็นท่านกลับจากบิณฑบาตแล้ว จึงเข้าไปใกล้พูดปราศรัยแล้ว ถามว่า ผู้มีอายุ อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีผิวของท่านหมดจดผ่องใส ท่านบวชจำเพาะใคร ใครเป็นศาสดาผู้สอนของท่าน ท่านชอบใจธรรมของใคร. ผู้มีอายุ เราบวชจำเพาะพระมหาสมณะ ซึ่งเป็นโอรสศากยราช ออกผนวชจากศากยตระกูล ท่านนั้นแล เป็นศาสดาของเรา เราชอบใจ

ธรรมของท่านนั้นแล. พระศาสดาของท่านสั่งสอนอย่างไร. ผู้มีอายุ เราเป็นคนใหม่บวชยังไม่นาน พึ่งมายังพระธรรมวินัยนี้ ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านโดยกว้างขวาง เราจักกล่าวความแก่ท่านแต่โดยย่อพอรู้ความ. ผู้มีอายุ ช่างเถิดท่านจะกล่าวน้อยก็ตามมากก็ตาม กล่าวแต่ความเถิด เราต้องการด้วยความ ท่านจะกล่าวคำให้มากประโยชน์อะไร. พระอัสสชิแสดงธรรมแก่อุปติสสปริพพาชกพอเป็นเคาความว่า ธรรมใดเกิดแต่เหตุ พระศาสดาทรงแสดงเหตุของธรรมนั้น และความดับแห่งธรรมนั้น พระศาสดาทรงสั่งสอนอย่างนี้.

อุปติสสปริพพาชกได้ฟังก็ทราบว่า ในศาสนานี้แสดงว่าธรรมทั้งปวงเกิดเพราะเหตุ และจะสงบระงับไป เพราะดับเหตุก่อน พระศาสดาทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติเพื่อสงบระงับเหตุแห่งธรรม เป็นเครื่องก่อให้เกิดทุกข์ ได้ดวงตาเห็นธรรมว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด ต้องมีความดับเป็นธรรมดา แล้วถามว่า พระศาสดาของเราเสด็จอยู่ที่ไหน. ผู้มีอายุ เสด็จอยู่ที่เวฬุวัน. ถ้าอย่างนั้นพระผู้เป็นเจ้าไปก่อนเถิด ข้าพเจ้าจะกลับไปบอกสหายแล้วจะพากันไปเฝ้าพระศาสดา ครั้นพระเถระไปแล้วก็กลับมาที่อยู่ของปริพพาชก บอกข่าวที่ได้ไปพบพระอัสสชิให้โกลิตปริพพาชกทราบแล้ว แสดงธรรมนั้นให้ฟัง โกลิตปริพพาชกก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเหมือนอุปติสสะแล้ว ชวนกันจะไปเฝ้าพระศาสดา จึงไปลาสัญชัยผู้อาจารย์เดิม สัญชัยห้ามไว้อ้อนวอนให้อยู่เป็นหลายครั้ง ก็ไม่ฟัง

พาบริวารไปเวฬุวันเฝ้าพระศาสดาทูลขออุปสมบท พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยกันทั้งสิ้น สองสหายนั้นครั้นบวชแล้ว เรียกกันว่า สารีบุตร และโมคคัลลานะ ได้ยินว่า ภิกษุที่เป็นบริวาร ได้ฟังธรรมเทศนาแล้วพำเพ็ญเพียรได้สำเร็จพระอรหัตต์ก่อน ฝ่ายพระโมคคัลลานะนับแต่อุปสมบทแล้วได้ ๗ วัน ไปทำความเพียรอยู่ที่บ้านกัลลวาลมุตตคามแขวงมคธอ่อนใจนั่งโงกอยู่ พระศาสดาเสด็จไปที่นั่น ทรงแสดงอุบายสำหรับระงับความโงกง่วงสั่งสอนท่านว่า โมคคัลลานะ เมื่อท่านมีสัญญาอย่างไร ความง่วงนั้นย่อมครอบงำได้ ท่านควรทำในใจถึงสัญญานั้นให้มาก ข้อนี้จักเป็นเหตุที่ให้ท่านละความง่วงนั้นได้ ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรตริกตรองพิจารณาถึงธรรมที่ตัวได้ฟังแล้ว และได้เรียนแล้วอย่างไร ด้วยน้ำใจของตัว ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ให้ท่านละความง่วงนั้นได้ ถ้ายังละไม่ได้ ท่านควรสาธยายธรรมที่ตัวได้ฟังแล้ว และได้เรียนแล้วอย่างไร โดยพิสดาร ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้ ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรยอนช่องหูทั้งสองข้าง และลูบตัวด้วยฝ่ามือ ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ให้ท่านละความง่วงนั้นได้ ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรลุกขึ้นยืนแล้วลูบนัยน์ตาด้วยน้ำ เหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนดูดาวนักษัตรฤกษ์ ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้ ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรทำในใจถึงอาโลกสัญญา คือความสำคัญในแสงสว่าง ตั้งความสำคัญว่ากลางวันไว้ในจิตต์ให้เหมือนกันทั้งกลางวันกลางคืนมีใจเปิดเผยละ

ไม่มีอะไรหุ้มห่อ ทำจิตต์อันมีแสงสว่างให้เกิด ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ให้ท่านละความง่วงนั้นได้ ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรอธิษฐานจงกรม กำหนดหมายเดินกลับไปกลับมา สำรวมอินทรีย์มีจิตต์ไม่คิดไปภายนอก ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ให้ท่านละความง่วงนั้นได้ ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรสำเร็จสีหไสยา คือนอนตะแคงข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ทำความหมาย ในอันจะลุกขึ้นไว้ในใจ พอท่านตื่นแล้วรีบลุกขึ้นด้วยความตั้งใจว่า เราจักไม่ประกอบสุขในการนอน เราจักไม่ประกอบสุขในการเอนข้าง (เอนหลัง) เราจักไม่ประกอบสุขในการเคล้มหลับ โมคคัลลานะ ท่านควรสำเหนียกใจอย่างนี้แล อนึ่ง โมคคัลลานะ ท่านควรสำเหนียกใจอย่างนี้ว่า เราจักไม่ชูงวง (คือถือตัว) เข้าไปสู่ตระกูลดังนี้ เพราะว่าถ้าภิกษุชูงวงเข้าไปสู่ตระกูล ถ้ากิจการในตระกูลนั้นมีอยู่ ซึ่งเป็นเหตุที่มนุษย์เขาจะไม่นึกถึงภิกษุผู้มาแล้ว ภิกษุก็จะคิดเห็นว่าเดียวนี้ใครหนอ ยุยงให้เราแตกจากตระกูลนี้ เดียวนี้ดูมนุษย์พวกนี้มีอาการอึดหนาระอาใจในเรา เพราะไม่ได้อะไร เขอก็จะมีความเก้อ ครั้นเก้อก็จะเกิดความคิดพุ้งสร้าน ครั้นคิดพุ้งสร้านแล้ว ก็จะเกิดความไม่สำรวม ครั้นไม่สำรวมแล้ว จิตต์ก็จะห่างจากสมาธิ อนึ่ง ท่านควรสำเหนียกใจอย่างนี้ว่า เราจักไม่พูดคำซึ่งเป็นเหตุเถียงกัน ถือผิดต่อกัน ดังนี้ เพราะว่าเมื่อคำซึ่งเป็นเหตุเถียงกันถือผิดต่อกันมีขึ้น ก็จำจะต้องหวังความพูดมาก เมื่อความพูดมากมีขึ้น ก็จะเกิดความคิดพุ้งสร้าน ครั้นคิดพุ้งสร้านแล้ว

ก็จะเกิดความไม่สำรวม ครั้นไม่สำรวมแล้ว จิตต์ก็จะห่างจากสมาธิ อนึ่ง โมคคัลลานะ เราสรรเสริญความคลุกคลีด้วยประการทั้งปวงหามิได้ แต่มิใช่ว่าจะไม่สรรเสริญความคลุกคลีด้วยประการทั้งปวง (เมื่อไร) คือเราไม่สรรเสริญความคลุกคลีด้วยหมู่ชนทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต ก็แต่ว่าเสนาสนะที่นอนที่นั่งอันใด เงียบเสียงที่จะออกปราศจากลมแต่คนเดินเข้าออก ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงัด ควรเป็นที่หลีกออกเร้นอยู่ตามสมณวิสัย เราสรรเสริญความคลุกคลีด้วยเสนาสนะเห็นปานนั้น เมื่อพระศาสดาตรัสอนอย่างนี้แล้ว พระโมคคัลลานะกราบทูลถามว่า ว่าโดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไหน ภิกษุชื่อว่าน้อมไปแล้ว ในธรรมที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จส่วนส่วน เกษมจากโยคธรรมส่วนส่วน เป็นพรหมจารีบุคคลส่วนส่วน มีที่สุดส่วนส่วน ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระศาสดาตรัสตอบว่า โมคคัลลานะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้สดับว่าบันดาธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ครั้นได้สดับดังนั้นแล้ว เธอทราบธรรมทั้งปวงชัดด้วยปัญญาอันยิ่ง ครั้นทราบธรรมทั้งปวงชัดด้วยปัญญาอันยิ่งดังนั้นแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงดังนั้นแล้ว เธอได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดี เธอพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องหน่าย พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องดับ พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องสละคืน ในเวทนา

ทั้งหลายนั้น เมื่อพิจารณาเห็นดังนั้น ย่อมไม่ยึดมั่นสิ่งอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสให้สงบได้จำเพาะตัว และทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จำจะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำอย่างนี้อีกมิได้มี ว่าโดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านี้แล ภิกษุชื่อว่าน้อมไปแล้ว ในธรรมที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จด้วงส่วน เกษมจากโยคธรรมด่วงส่วน เป็นพรหมจารีบุคคลด่วงส่วน มีที่สุดด่วงส่วน ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระโมคคัลลานะปฏิบัติตามโอวาทที่พระศาสดาทรงสั่งสอน ก็ได้สำเร็จพระอรหัตต์ในวันนั้น.

เมื่อพระสารีบุตร บวชแล้วได้กึ่งเดือน พระศาสดาเสด็จอยู่ที่ถ้าสุกรขาตา เขาคิชฌกูฏ แขวงเมืองราชคฤห์ ปริพพาชกผู้หนึ่งชื่อทีฆนขะ อัคคิเวสสนโคตร เข้าไปเฝ้าพระศาสดากล่าวปราศรัยแล้วยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่งทูลแสดงทิฏฐิของตนว่า พระโคตมะ ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบใจหมด.

พระศาสดาตรัสตอบว่า อัคคิเวสสนะ ถ้าอย่างนั้นความเห็นอย่างนั้น ก็ต้องไม่ควรแก่ท่าน ท่านก็ต้องไม่ชอบความเห็นอย่างนั้น ตรัสตอบอย่างนี้แล้ว ทรงแสดงสมณพราหมณ์มีทิฏฐิ ๓ จำพวกว่า อัคคิเวสสนะ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีทิฏฐิว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา เราชอบใจหมด พวกหนึ่งมีทิฏฐิว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจหมด พวกหนึ่งมีทิฏฐิว่า บางสิ่งควรแก่เรา เราชอบใจ

บางสิ่งไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจ ทิฏฐิของสมณพราหมณ์พวกต้น ใกล้ข้างความกำหนัดรักใคร่ยินดีในสิ่งนั้น ๆ ทิฏฐิของสมณพราหมณ์พวกที่ ๒ ใกล้ข้างความเกลียดชังสิ่งนั้น ๆ ทิฏฐิของสมณพราหมณ์พวกที่ ๓ ใกล้ข้างความกำหนัดรักใคร่ในของบางสิ่ง ใกล้ข้างความเกลียดชังของบางสิ่ง ผู้รู้พิจารณาเห็นว่า ถ้าเราจักถือมั่นทิฏฐินั้นอย่างหนึ่งอย่างใด กล่าวว่าสิ่งนี้แลจริง สิ่งอื่นเปล่าหาจริงไม่ ก็จะต้องถือผิดจากคนสองพวกที่มีทิฏฐิไม่เหมือนกับตน ครั้นความถือผิดกันมีขึ้น ความวิวาทเถียงกันก็มีขึ้น ครั้นความวิวาทมีขึ้น ความพยาบาทหมายมั่นก็มีขึ้น ครั้นความพยาบาทมีขึ้น ความเบียดเบียนกันก็มีขึ้น ผู้รู้เห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมละทิฏฐินั้นเสียด้วย ไม่ทำทิฏฐิอื่นให้เกิดขึ้นด้วย ความละทิฏฐิ ๓ อย่างนั้น ย่อมมีด้วยอุบายอย่างนี้ ครั้นทรงแสดงโทษแห่งความถือมั่นด้วยทิฏฐิ ๓ อย่างนั้นแล้ว ทรงแสดงอุบายเครื่องไม่ถือมั่นต่อไปว่า อัตตภาวะนี้ กายคือรูป ประชุมมหาภูตทั้ง ๔ (ดิน, น้ำ, ลม, ไฟ,) มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นเพราะข้าวสุกและขนมสดนี้ ต้องอบรมกันกลิ้นเหม็น และขัดสีมลทินเป็นนิตย์ มีความแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา ควรพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์อดทนได้ยาก เป็นโรคเป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร โดยความยากลำบากชำรุดทรุดโทรม เป็นของว่างเปล่า ไม่ใช่ตน เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมละความพอใจรักใคร่กระวนกระวายในกามเสียได้ อนึ่ง เวทนาเป็น ๓ อย่าง

คือ สุข ทุกข์ อุเบกขา คือ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ในสมัยใดเสวยสุข ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยทุกข์และอุเบกขา ในสมัยใดเสวยทุกข์ ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขและอุเบกขา สุข ทุกข์ อุเบกขา ทั้ง ๓ อย่างนี้ไม่เที่ยง ปัจจัยประชุมทำ อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นแล้วมีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสุข ทุกข์ อุเบกขา เมื่อเบื่อหน่ายก็ปราศจากกำหนัด เพราะปราศจากกำหนัด จิตต์ก็พ้นจากความถือมั่น เมื่อจิตต์พ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่า พ้นแล้ว อริยสาวกนั้น รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จำจะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ภิกษุผู้พ้นแล้วอย่างนี้ไม่วิวาทกับผู้ใด ด้วยทิฏฐิของตน โวหารใดเขาพูดกันอยู่ในโลก ก็พูดตามโวหารนั้น แต่ไม่ถือมั่นด้วยทิฏฐิ.

สมัยนั้น พระสารีบุตร นั่งถวายอยู่งานพัดเบื้องพระปฤษฎางค์แห่งพระศาสดา ได้ฟังธรรมเทศนา ที่ตรัสแก่ทีฆนขปริพพาชก จึงดำริว่า พระศาสดาตรัสสอนให้ละการถือมั่นธรรมเหล่านั้น ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง เมื่อท่านพิจารณาอยู่อย่างนั้น จิตต์ก็พ้นจากอาสวะไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน ส่วนทีฆนขปริพพาชกนั้นเป็นแต่ได้ดวงตาเห็นธรรม สิ้นความเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธศาสนา ทูลสรรเสริญธรรมเทศนาและแสดงตนเป็นอุบาสกว่า พระองค์ ภาษิตที่ตรัสนี้เพราะนัก ๆ พระองค์ทรงประกาศธรรมให้ข้าพระเจ้าทราบชัด โดยวิธีเป็น

อันมาก ใช่แต่อย่างเดียว ดุจบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงในทาง ส่องโคมในที่มืด ด้วยประสงค์ว่า คนมีดวงตา จักเห็นรูปฉะนั้น ข้าพระองค์ ถึงพระองค์ กับทั้งพระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นที่ระลึก ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัย เป็นที่ระลึกตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ สำเร็จพระอรหัตต์อย่างนี้แล้ว ท่านได้ตั้งอยู่ในที่เป็นสาวกเอกในพระศาสนา โดยคุณธรรมที่มีในตน และอนุเคราะห์สพรหมจารีเพื่อนบรรพชิตด้วยกันในการให้โอวาทสั่งสอน.

พระศาสดาทรงสรรเสริญโดยบรรยายหลายประการ ดังตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย คบกับสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด ๆ เธอเป็นคนมีปัญญาอนุเคราะห์สพรหมจารีเพื่อนบรรพชิตทั้งหลาย สารีบุตรเปรียบเหมือนมารดาผู้ให้เกิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนนางนมผู้เลี้ยงทารกที่เกิดแล้วนั้น สารีบุตรย่อมแนะนำให้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล โมคคัลลานะแนะนำให้ตั้งอยู่ในคุณเบื้องบนที่สูงสุดกว่านั้น.

ถ้าพรรณนาคุณธรรมที่มีใน ๒ พระอัครสาวก โดยจำเพาะองค์พระสารีบุตร เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่อง ในฐานะว่าเอตทัคคะทางปัญญา สามารถแสดงธรรมจักรและพระอนุราธริยสัจจ์ให้กว้างขวาง

พิสดารแม้นกับพระองค์ได้ และฉลาดในการสั่งสอน เมื่อพุทธศาสนาแพร่หลาย มีภิกษุขึ้นมากแล้ว ถ้ามีภิกษุมาทูลลาพระศาสดาจะเที่ยวจาริกไปทางไกล มักตรัสให้ไปลาพระสารีบุตรก่อน เพื่อท่านจะได้สั่งสอนเธอเหล่านั้น เช่นครั้งหนึ่ง พระศาสดาเสด็จอยู่เมืองเทวทหะ ภิกษุเป็นอันมาก เข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลลาจะไปบัจจันตชนบท พระองค์ตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายบอกสารีบุตรแล้วหรือ ภิกษุเหล่านั้นทูลว่ายังไม่ได้บอก จึงตรัสให้ไปลาพระสารีบุตรแล้ว ทรงชมว่า พระสารีบุตรเป็นคนมีปัญญาอนุเคราะห์เพื่อนบรรพชิต ภิกษุเหล่านั้น ก็ไปลาตามรับสั่ง ท่านจึงว่า ผู้มีอายุ คนมีปัญญา ผู้จะถามปัญหากะภิกษุผู้จะไปต่างประเทศมีอยู่ เมื่อเขาจะถองถามว่า ครูของท่าน สั่งสอนอย่างไร ท่านทั้งหลายได้เคยฟังเคยเรียนแล้วหรือ จะพยากรณ์อย่างไร จึงจะเป็นอันไม่กล่าวให้ผิดคำสอนของพระศาสดาซึ่งเป็นการใส่ความ และพยากรณ์ ตามสมควรแก่ทางธรรม ไม่ให้เขาติเตียนได้ ภิกษุเหล่านั้นขอให้ท่านสั่งสอน ท่านจึงว่า ถ้าเขาถามอย่างนั้น ท่านพึงพยากรณ์ว่า ครูของเรา สอนให้ละความกำหนัดรักใคร่เสีย ถ้าเขาถามอีกว่า ละความกำหนัดรักใคร่ในสิ่งใด พึงพยากรณ์ตอบว่า ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ถ้าเขาถามอีกว่า ครูของท่าน เห็นโทษอะไร และเห็นคุณอานิสงส์อะไร จึงสั่งสอนอย่างนั้น พึงพยากรณ์ตอบว่า เมื่อบุคคลยังมีความกำหนัดรักใคร่ ในสิ่งเหล่า

นั้นแล้ว ครั้นสิ่งเหล่านั้น แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ก็เกิดทุกข์ มีโศกและร่ำไรเป็นต้น เมื่อละความกำหนัดรักใคร่ ในสิ่งเหล่านั้นได้แล้ว ถึงสิ่งเหล่านั้นวิบัติแปรปรวนไป ทุกข์เหล่านั้นก็ไม่เกิด ครูของเรา เห็นโทษและอานิสงส์อย่างนี้ อนึ่ง ถ้าบุคคลเข้าถึงอกุศลธรรม จะได้อยู่เป็นสุข ไม่ต้องคับแค้น ไม่ต้องเดือดร้อน และบุคคลผู้เข้าถึงกุศลธรรม จะต้องอยู่เป็นทุกข์ คับแค้นเดือดร้อน พระศาสดาคงไม่สั่งสอนให้ละอกุศลธรรม เจริญกุศลธรรม เพราะเหตุบุคคลเข้าถึงอกุศลธรรมต้องอยู่เป็นทุกข์คับแค้นเดือดร้อน บุคคลผู้เข้าถึงกุศลธรรมอยู่เป็นสุข ไม่คับแค้น ไม่เดือดร้อน พระศาสดาจึงทรงสั่งสอน ให้ละอกุศลธรรม เจริญกุศลธรรม ภิกษุเหล่านั้นรับภาษิตของท่านแล้วลาไป.

อีกเรื่องหนึ่ง ยมกภิกษุกล่าวว่า พระขีณาสพตายแล้วดับศูนย์ ภิกษุทั้งหลายว่า เห็นอย่างนั้นผิด เธอไม่เชื่อ ภิกษุเหล่านั้นไม่อาจจะเปลื้องเธอ จากความเห็นนั้นได้ จึงเชิญพระสารีบุตรไปช่วยว่า ท่านจึงถามเธอว่า ยมกะ ท่านสำคัญความอย่างไร ท่านเห็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ ขันธ์นี้ ว่าพระขีณาสพหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น.

สา. ท่านเห็นว่าพระขีณาสพ ในขันธ์ ๕ นั้นหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น.

สา. ท่านเห็นว่าพระขีณาสพ อื่นจากขันธ์ ๕ นั้นหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น.

ส๑. ท่านเห็นพระขีณาสพว่า เป็นขันธ์ ๕ หรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น.

ส๑. ท่านเห็นว่าพระขีณาสพ ไม่มีขันธ์ ๕ หรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น.

ส๑. ยมกะ ท่านหาพระขีณาสพในขันธ์ ๕ นั้น ไม่ได้โดยจริงอย่างนี้ ควรหรือจะพูดยืนยันอย่างนี้ว่า พระขีณาสพตายแล้วดับสูนย์ดังนี้.

ย. แต่ก่อนข้าพเจ้าไม่รู้จึงได้มีความเห็นผิดเช่นนั้น บัดนี้ข้าพเจ้าได้ฟังท่านว่า จึงละความเห็นผิดนั้นได้ และได้บัลลุธรรมพิเศษด้วย.

ส๑. ยมกะ ถ้าเขาถามท่านว่า พระขีณาสพตายแล้วเป็นอะไร ท่านจะแก้อย่างไร.

ย. ถ้าเขาถามข้าพเจ้าอย่างนี้ ข้าพเจ้าจะแก้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ไม่เที่ยง ดับไปแล้ว.

ส๑. ดีละ ๆ ยมกะ เราจะอุปมาให้ท่านฟัง เพื่อจะให้ความข้อนี้ชัดขึ้น เหมือนหนึ่งเจ้าเรือน ที่เป็นคนมั่งมี รักษาตัวแข็งแรง ผู้ใดผู้หนึ่ง คิดจะฆ่าเจ้าเรือนนั้น จึงนึกว่า เขาเป็นคนมั่งมี และรักษาตัวแข็งแรง จะฆ่าโดยพลการเห็นจะไม่ได้ง่าย จำจะต้องลอบฆ่าโดยอุบาย ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว จึงเข้าไปเป็นคนรับใช้ของเจ้าเรือนนั้น

หมั่นคอยรับใช้ จนคุ้นเคยกันแล้ว ครั้นเห็นเจ้าเรือนนั้นเผลอก็ฆ่าเสีย ด้วยศัสตราที่คม ยมกะ ท่านจะเห็นอย่างไร เจ้าเรือนนั้นเวลาผู้ฆ่านั้นเขามาขออยู่รับใช้สอยก็ดี เวลาให้ใช้สอยอยู่ก็ดี เวลาฆ่าตัวก็ดี ไม่รู้ว่าผู้นี้เป็นคนฆ่าเราอย่างนี้มิใช่หรือ.

ย. อย่างนั้นแล ท่านผู้เจริญ.

สา. ปุถุชนผู้ไม่ได้ฟังแล้วก็ฉันนั้น เขาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นตนบ้าง เห็นตนว่ามี รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง เห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในตนบ้าง เห็นตนในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ไม่รู้จักขันธ์ ๕ นั้น อันไม่เที่ยงเป็นทุกข์ไม่ใช่ตน บังจัยตกแต่ง ดุจเป็นผู้ฆ่า ตามเป็นจริงอย่างไร ย่อมถือมั่นขันธ์ ๕ นั้น ว่าตัวของเรา ขันธ์ ๕ ที่เขาถือมั่นนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์และทุกข์สิ้นกาลนาน ส่วนอริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว ไม่พิจารณาเห็นเช่นนั้น รู้ชัดตามเป็นแล้วอย่างไร ท่านไม่ถือมั่นในขันธ์ ๕ ว่าตัวของเรา ขันธ์ ๕ ที่ท่านไม่ถือมั่นนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์และสุขสิ้นกาลนาน. พระสารีบุตรเป็นผู้ที่พระศาสดาทรงสรรเสริญว่าเป็นคนมีปัญญาฉลาดในการสั่งสอน มีตัวอย่างดังนี้.

ส่วนพระโมคคัลลานะ เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงสรรเสริญว่ามีฤทธิ์สามารถให้สิ่งที่ประสงค์สำเร็จได้ และฉลาดในการแนะนำตระกูลที่ไม่เลื่อมใส ให้เลื่อมใส ไม่ทำศรัทธาและโภคทรัพย์ของเขาให้เสีย

ประหนึ่งแมลงผึ้งอันเที่ยวไปในสวนดอกไม้ ไม่ทำสีและกลิ่นของดอกไม้ให้ช้ำ ถือเอาแต่รสบินไปฉะนั้น แล้วตรัสสอนให้ภิกษุถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง ประพฤติตาม.

เมื่อพระอัครสาวกทั้ง ๒ มาบวชแล้ว กุลบุตรในเมืองราชคฤห์ที่ได้ความเลื่อมใส มาบวชอีกเป็นอันมาก ฝ่ายผู้ที่ไม่เลื่อมใสก็พูดติเตียนว่า พระสมณโคดมปฏิบัติเพื่อทำชายไม่ให้มีบุตร ทำหญิงให้เป็นหม้าย เข้าไปตัดตระกูลเสียดังนี้.

ปริจเฉทที่ ๗

ในแขวงกรุงราชคฤห์นั้น มีบ้านพราหมณ์อีกหมู่หนึ่ง พราหมณ์ผู้นายบ้าน ชื่อกัปปีละ มีบุตรคนหนึ่ง ชื่อปีปผลิ อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่ากัสสปะตามโคตร ปีปผลิมาณพนั้นมีภริยาคนหนึ่ง ชื่อนางภัททกาปีลานี เมื่อมารดาบิดาของปีปผลิมาณพตายแล้ว สามีภริยาทั้งสองนั้นเห็นว่าผู้อยู่ครองเรือนต้องคอยนั่งรับบาป เพราะการงานที่ผู้อื่นทำไม่ดี มีใจเบื่อหน่ายชวนกันละสมบัติเสียออกบวชจำศีล วันหนึ่งปีปผลิได้พบพระศาสดาประทับอยู่ที่ใต้ร่มไทร ซึ่งเรียกว่าพหุปุตตกนิโครธ ในระหว่างกรุงราชคฤห์และเมืองนาฬันทาต่อกัน มีความเลื่อมใสเปล่งวาจาประกาศว่า พระศาสดาเป็นศาสดาของตน ตนเป็นสาวกของพระศาสดา พระศาสดาทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ ด้วยประทานโอวาท ๓ ข้อว่า กัสสปะท่านพึงศึกษาว่า เราจักเข้าไปตั้งความละอายและความเกรงไว้ ในภิกษุที่เป็นผู้เฒ่าและปานกลางเป็นอย่างแรงกล้า ดังนี้ข้อ ๑. เราจักฟังธรรมอันใดอันหนึ่งซึ่งประกอบด้วยกุศล เราจะเงี่ยหูลงฟังธรรมนั้น พิจารณาเนื้อความ ดังนี้ข้อ ๑. เราจักไม่ละสติที่ไปในกาย คือพิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์ ดังนี้ข้อ ๑. ครั้นทรงสั่งสอนพระกัสสปะอย่างนี้แล้ว เสด็จหลีกไป ท่านได้ฟังพุทธโอวาททรงสั่งสอนแล้วบำเพ็ญเพียรไม่ช้านัก ก็ได้สำเร็จพระอรหัตตผล ภายหลังพระศาสดาทรงยกย่องด้วยทรงรับผ้าสังฆาฏิของท่านไปทรง ประทานผ้าสังฆาฏิของพระองค์

ให้แก่ท่าน และยกย่องว่ามีธรรมเครื่องอยู่เสมอด้วยพระองค์ และทรงสรรเสริญว่าเป็นคนปฏิบัติมักน้อยสันโดษ ตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายถือเอาเป็นตัวอย่างว่า ภิกษุทั้งหลาย กัสสปะผู้นี้เป็นผู้สันโดษยินดีด้วยจีวรบิณฑบาตเสนาสนะเภสัชตามมีตามได้ ไม่มักมาก และกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษ ด้วยปัจจัย ๔ นั้น เธอไม่ถึงความแสวงหาไม่ควร เหตุปัจจัย ๔ นั้น แสวงหาไม่ได้ ก็ไม่สด้งตกใจ แสวงหาได้แล้ว ก็ไม่เป็นคนทำหนัดในปัจจัย ๔ นั้นบริโภค ท่านทั้งหลายพึงศึกษาตามอย่างนั้น ท่านทั้งหลายอันเราสั่งสอนแล้วพึงปฏิบัติเพื่อเป็นเช่นนั้นเถิด ภิกษุทั้งหลาย กัสสปะเข้าไปใกล้ตระกูลชักกายและใจห่างประพฤติตนเป็นคนใหม่ ไม่คุ้นเคยเป็นนิตย์ ไม่คะนองกายวาจาใจในตระกูลเป็นนิตย์ จิตต์ไม่ข้องอยู่ในตระกูลเหล่านั้น เพิกเฉยตั้งจิตต์เป็นกลางว่า ผู้ใดร่ถาภก็จงได้ถาภ ผู้ใดร่บุญก็จงได้บุญ ตนได้ถาภมีใจฉันใด ผู้อื่นได้ก็มีใจฉันนั้น ภิกษุใดแสดงธรรมแก่ผู้อื่นด้วยคิดว่าไฉนหนอ เขาจะพึงตั้งใจฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้วจะพึงเลื่อมใสในธรรม เลื่อมใสแล้วจะพึงทำอาการของผู้เลื่อมใส ธรรมเทศนาของภิกษุนั้นไม่บริสุทธ์ ส่วนภิกษุใด แสดงธรรมแก่ผู้อื่นด้วยคิดว่า ธรรมอันพระศาสดากล่าวดีแล้ว ไฉนหนอเขาจะพึงฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้วจะพึงรู้ธรรมนั้น ครั้นรู้แล้วจะพึงปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ภิกษุนั้นอาศัยความที่แห่งธรรมเป็นธรรมอันดี อาศัยกรุณาและเอ็นดูแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ธรรม-

เทศนาของภิกษุนั้นบริสุทธิ์แล้ว กัสสปะก็เหมือนอย่างนั้น เราสอนท่านทั้งหลายยกกัสสปะขึ้นเป็นตัวอย่าง ท่านทั้งหลายอันเราสอนแล้วจงปฏิบัติเพื่อเป็นอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ใดผู้หนึ่ง เข้าไปใกล้ตระกูลด้วยคิดว่า ขอเขาจงให้เราแต่ผู้เดียวเถิด อย่าให้แก่ผู้อื่นเลย จงให้แก่เรามากอย่าให้น้อย จงให้แต่ของดี ๆ อย่าให้ของเลว จงให้โดยเร็ว อย่าช้า จงให้โดยเคารพ เมื่อคิดอย่างนั้น ครั้นเขาไม่ให้ก็ดี ให้น้อย ไม่ให้มากก็ดี ให้ของเลว ไม่ให้ของดีก็ดี ให้ช้า ไม่ให้โดยเร็วก็ดี ให้โดยไม่เคารพ ไม่ให้โดยเคารพก็ดี ภิกษุนั้นก็ขัดใจได้เสวยทุกข์โทมนัสมีข้อนั้นเป็นเหตุ ภิกษุเช่นนี้ไม่ควรเพื่อจะเป็นคนเข้าไปใกล้ตระกูล ส่วนภิกษุใดไม่คิดอย่างนั้น แม้เขาจะไม่ให้ก็ดี หรือให้โดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี เธอก็ไม่ขัดใจไม่เสวยทุกข์โทมนัสมีข้อนั้นเป็นเหตุ ภิกษุเช่นนี้ควรจะเป็นคนเข้าไปใกล้ตระกูล กัสสปะก็เป็นเหมือนอย่างนั้น เราสอนท่านทั้งหลายยกกัสสปะขึ้นเป็นตัวอย่าง ท่านทั้งหลายอันเราสั่งสอนแล้วพึงปฏิบัติเพื่อเป็นอย่างนั้นเถิด.

ครั้งหนึ่ง พระกัสสปะเข้าไปเฝ้าพระศาสดาที่เวฬุวัน พระศาสดารับสั่งว่า กัสสปะเดี๋ยวนี้ท่านแก่แล้ว ผ้าบ่านบังสุกุลจีวรที่เขาไม่นุ่งห่มของท่านนี้หนักนัก ท่านจงทรงจีวรที่ทำฤหบดีถวายเถิด จงฉันโภชนะในที่นิมนต์เถิด และจงอยู่ในที่ใกล้เราเถิด ท่านทูลว่า ข้าพระเจ้าเคยอยู่ในป่าเที่ยวบิณฑบาต ทรงผ้าบังสุกุลจีวร ใช้แต่ผ้า ๓ ผืน มี

ความปรารถนาน้อยสันโดษ ชอบเงียบสงัด ไม่ชอบระคนด้วยหมู่ ปรารภความเพียร และพูดสรรเสริญคุณเช่นนั้นมานานแล้ว พระศาสดาตรัสถามว่า กัสสปะท่านเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงประพฤติตนเช่นนั้น และพูดสรรเสริญความเป็นเช่นนั้น ท่านทูลว่าข้าพระเจ้าเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ อย่างคือ การอยู่เป็นสุขในบัดนี้ของตนด้วย อนุเคราะห์ประชุมชนในภายหลังด้วย ประชุมชนในภายหลังทราบว่าสาวกของพระพุทธเจ้าท่านไม่ประพฤติตนอย่างนั้น จักถึงทิฏฐานุคติปฏิบัติตามที่ตนได้เห็นได้ยิน ความปฏิบัตินั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์และสุขแก่เขาสิ้นกาลนาน. พระศาสดาประทานสาธุการว่า ดีละ ดีละ กัสสปะ ท่านปฏิบัติเพื่อประโยชน์และสุขแก่ชนเป็นอันมาก ท่านจงทรงผ้าบังสุกุลจีวรของท่านเถิด ท่านจงเที่ยวบิณฑบาตเถิด ท่านจงอยู่ในป่าเถิด. พระศาสดาทรงสรรเสริญพระกัสสปะว่าเป็นผู้มักน้อยสันโดษอย่างนี้ เพราะพระที่มีชื่อเรียกตามโคตรว่า กัสสปะ มีหลายองค์ เช่น พระกัสสปะพี่น้องสามองค์เป็นต้น ภิกษุทั้งหลายจึงเรียกท่านว่า พระมหากัสสปะ เพื่อจะได้รู้จักกันง่าย.

ฝ่ายพระเจ้าจัณฑปัชโชตในกรุงอุชเชนีทราบว่า พระศาสดาได้ตรัสรู้แล้ว ทรงสั่งสอนประชุมชน ธรรมที่ทรงแสดงนั้น เป็นธรรมอันแท้จริง ให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตาม มีพระราชประสงค์จะใคร่เชิญเสด็จพระศาสดา ไปประกาศศาสนาที่กรุงอุชเชนี จึงตรัสสั่งกัจจายนปุโรหิต ซึ่งเป็นคนมีความรู้เรียนจบไตรเพทไปเชิญเสด็จ

กัจจายนปุโรหิตทูลถามจะบวชด้วย ครั้นทรงอนุญาตแล้ว ออกจากกรุงอุชเชนีพร้อมด้วยบริวาร ๗ คนมาถึงที่ประทับพระศาสดาแล้ว เข้าไปเฝ้า ได้ฟังธรรมเทศนาบังเกิดพระอรหัตต์พร้อมทั้ง ๗ คนแล้ว ทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุ ด้วยพระวาจาโดยนัยหนหลัง ท่านทูลเชิญเสด็จไปกรุงอุชเชนี ตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าจัณฑปัชโชต พระศาสดารับสั่งว่า ท่านไปเองเถิด เมื่อท่านไปแล้วพระเจ้าแผ่นดินจักทรงเลื่อมใส ท่านถวายบังคมลาพาภิกษุบริวาร ๗ องค์กลับไปกรุงอุชเชนี ประกาศพุทธศาสนาให้พระเจ้าจัณฑปัชโชตและชาวพระนครเลื่อมใสแล้ว กลับมาสำนักพระศาสดา ท่านเป็นคนฉลาดในการอธิบายความของคำที่ย่อให้พิสดาร ได้สรรเสริญแต่พระศาสดาในข้อนั้น.

ครั้งหนึ่ง พระศาสดาทรงแสดงธรรมว่า ผู้มีปัญญาไม่ควรตามคิดถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรจะมุ่งหมายสิ่งที่ยังมาไม่ถึง เพราะว่าสิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ละเสียแล้ว สิ่งใดยังไม่มาถึงแล้ว สิ่งนั้นก็ยังไม่ได้ไม่ถึง ผู้ใดเห็นแจ้งธรรมที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้าในที่นั้น ๆ ในกาลนั้น ๆ ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลน ครั้นรู้ธรรมนั้นแล้วพึงให้ธรรมนั้นเจริญเนือง ๆ ความเพียรควรทำเสียในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ว่า ความตายจะมีต่อพรุ่งนี้ เพราะว่าความผัดเพี้ยนต่อมัจจุราชที่มีเสนาใหญ่ไม่มีเลย ผู้รู้ที่เป็นคนสงบระงับ ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้มีความเพียรไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันกลางคืน อยู่ด้วยความไม่ประมาท

อย่างนี้ว่า ผู้มีราคะเกิดขึ้นแล้ว ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วเสด็จลุกเข้าวิหาร ที่ประทับ ภิกษุทั้งหลายไม่ได้ช่องเพื่อจะทูลถามความแห่งคำที่ตรัส โดยย่อให้เข้าใจกว้างขวาง เห็นความสามารถของพระกัจจายนะ จึงไปหาอาราธนาให้ท่านอธิบาย ท่านจึงอธิบายให้ฟังว่า ท่านผู้มีอายุ เรารู้ความแห่งธรรมที่ทรงแสดงแล้วโดยย่อนั้น ตามความพิสดารว่า เมื่อบุคคลคิดว่าในกาลไกลล่วงแล้ว ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับสิ่งที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย ใจกับอารมณ์ที่เกิดกับใจของเรา มีแล้วอย่างนั้น ความกำหนัดพอใจในสิ่งเหล่านั้น ก็ผูกพันวิญญาณ เพราะวิญญาณอันความกำหนัดพอใจผูกพันแล้ว ผู้นั้นก็เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าตามคิดถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่คิดอย่างนั้น ความกำหนัดพอใจในสิ่งนั้น ๆ ก็ไม่ผูกพันวิญญาณได้ ผู้นั้นก็ไม่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่ไม่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าไม่ตามคิดถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว บุคคลตั้งจิตต์ไว้เพื่อหมายจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้แล้วว่า ในกาลไกลข้างหน้า ตากับรูปเป็นต้นของเราจะเป็นอย่างนี้ เพราะความตั้งจิตต์อย่างนั้นเป็นปัจจัย ผู้นั้นก็เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่ามุ่งหมายสิ่งยังไม่มาถึง บุคคลไม่ตั้งจิตต์เพื่อจะหมายได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้แล้วอย่างนั้น ก็ไม่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ไม่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าไม่มุ่งหมายสิ่งที่ยังไม่มาถึงแล้ว ตากับรูปเป็นต้นอย่างละ ๒ ๆ อันใด เกิดขึ้นจำเพาะหน้า ถ้าว่าความกำหนัด

พอใจในสิ่งนั้น ๆ ผูกพันวิญญาณได้แล้ว บุคคลก็เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าอ่อนแอ่นกลอนแคลนในธรรมที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า ถ้าความกำหนัดพอใจสิ่งนั้น ๆ ไม่ผูกพันวิญญาณได้ บุคคลก็ไม่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่ไม่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าไม่อ่อนแอ่นกลอนแคลนในธรรมที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า ท่านผู้มีอายุ เราเข้าใจเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงแสดงแล้วโดยย่อตามความพิสดารอย่างนี้ ถ้าท่านทั้งหลายประสงค์ ก็จงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลถามความนั้นเถิด พระองค์ทรงแก้อย่างไร จงจำไว้อย่างนั้นเถิด. ภิกษุเหล่านั้นฯพระกัจจายนะกล่าวมา ขึ้นไปเฝ้าพระศาสดาทูลความนั้นให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสสรรเสริญพระกัจจายนะว่า ภิกษุทั้งหลาย กัจจายนะเป็นคนมีปัญญา ถ้าท่านถามความนั้นกะเรา แม้เราก็คงแก้เหมือนกัจจายนะแก้แล้วอย่างนั้น ความของธรรมที่เราแสดงแล้วโดยย่อนั้น อย่างนั้นแล ท่านทั้งปวงจำไว้เถิด พระกัจจายนะเป็นผู้ฉลาดในการอธิบายคำที่ย่อให้กว้างขวาง พระศาสดาทรงสรรเสริญในข้อนั้น มีดังนี้เป็นตัวอย่าง.

ปริจเฉทที่ ๘

ฝ่ายพราหมณ์พาวรี ซึ่งออกไปบวชประพฤติพรตตามลัทธิของพราหมณ์ ตั้งอาศรมอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวารี ในที่พรมแดนแห่งเมืองอัสสกะและเมืองอาฬกะ เป็นอาจารย์ใหญ่บอกไตรเพทแก่หมู่ศิษย์ ได้ทราบว่าพระโอรสของศักยราช เสด็จออกบรรพชา ปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ แสดงธรรมสั่งสอนประชุมชน มีคนเชื่อและเลื่อมใส ยอมตนเป็นสาวกปฏิบัติตามคำสั่งสอนเป็นอันมาก พาวรีคิดหลากใจใคร่จะลับสวนให้ได้ความแน่ จึงเรียกมาณพผู้เป็นศิษย์ ๑๖ คนมีอชิตมาณพเป็นหัวหน้าผูกปัญหาให้คนละหมวด ๆ ให้ไปทูลถามดูองค์ มาณพทั้ง ๑๖ คนลาอาจารย์แล้ว พามาณพที่เป็นบริวารไปเฝ้าพระศาสดาที่ปาสาณเจดีย์แว่นแคว้นมคธ ทูลขอโอกาสถามปัญหาคนละหมวด ๆ ครั้นพระศาสดาทรงอนุญาตแล้ว อชิตมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่แรก ๔ ข้อ ดังนี้ว่า โลกคือหมู่สัตว์ อันอะไรปิดบังไว้ จึงหลงดุจอยู่ในที่มืด, เพราะอะไรเป็นเหตุ จึงไม่มีปัญญาเห็นปรากฏ, พระองค์ตรัสว่า อะไรเป็นเครื่องฉาบไล้สัตว์โลกนั้นให้ติดอยู่, และตรัสว่าอะไรเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า โลกคือหมู่สัตว์ อันอวิชชาคือความไม่รู้แจ้ง ปิดบังไว้แล้ว จึงหลงดุจอยู่ในที่มืด, เพราะความอยากมีประการต่าง ๆ และความประมาทเป็นเหตุ จึงไม่มีปัญญาเห็นปรากฏ, เรากล่าวว่าความอยากเป็นเครื่องฉาบไล้สัตว์โลกให้ติดอยู่, และเรา

กล่าวว่าทุกข์เป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น.

อ. ขอพระองค์จงตรัสบอกว่า อะไรเป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องกันความอยาก ซึ่งเป็นดุจกระแสน้ำ หลั่งไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง ความอยากนั้น จะละได้ เพราะธรรมอะไร.

พ. เรากล่าวว่า สติเป็นเครื่องห้ามเป็นเครื่องกันความอยากนั้น และความอยากนั้น จะละได้เพราะปัญญา.

อ. ปัญญา สติ กับนามรูปนั้น จะดับไป ณ ที่ไหน ข้าพระเจ้าทูลถามแล้ว ขอพระองค์ตรัสบอกความข้อนี้แก่ข้าพระเจ้า.

พ. เราจะแก้ปัญหาที่ท่านถามถึงที่ดับนามรูปสิ้นเชิง ไม่มีเหลือแก่ท่าน เพราะวิญญาณดับไปก่อน นามรูปจึงดับไป ณ ที่นั้นเอง.

อ. ชนผู้มีธรรมได้พิจารณาเห็นแล้ว และชนผู้ยังต้องศึกษาอยู่ สองพวกนี้ มีอยู่ในโลกเป็นอันมาก ข้าพระเจ้าขอทูลถามถึงความประพฤติ ของชนสองพวกนั้น พระองค์มีพระปัญญาแก่กล้า ขอจงตรัสบอกแก่ข้าพระเจ้า.

พ. ภิกษุผู้มีธรรมได้พิจารณาเห็นแล้ว และชนผู้ยังต้องศึกษาอยู่ ต้องเป็นผู้ไม่กำหนัดในกามทั้งหลาย มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติอยู่ทุกอิริยาบถ.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่อชิตมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว โมฆราชมาณพปรารภจะทูลถามปัญหา ได้ยินว่าโมฆราชมาณพนั้น ถือตัวว่าเป็นคนมีปัญญากว่ามาณพทั้ง ๑๕ คน คิดจะทูลถามก่อน

แต่เห็นว่า อชิตมาณพเป็นผู้ใหญ่กว่า จึงยอมให้ทูลถามก่อน ครั้น อชิตมาณพทูลถามแล้ว จึงปรารภจะทูลถามเป็นที่ ๒ พระศาสดา ทอดพระเนตรเห็นอาการอย่างนั้นแล้วตรัสห้ามว่า โมฆราช ท่านรอให้มาณพอื่นถามก่อนเถิด โมฆราชมาณพก็หยุดนิ่งอยู่.

ลำดับนั้น ติสสเมตเตยยมาณพ ทูลถามปัญหาเป็นที่ ๒ ว่า ใครชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ คือ เต็มความประสงค์ในโลกนี้ ความอยาก ซึ่งเป็นเหตุทะเยอทะยานดิ้นรนของใครไม่มี ใครรู้ส่วนข้างปลายทั้ง สอง (คืออดีตกับอนาคต) ด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง (คือปัจจุบัน) พระองค์ตรัสว่า ใครเป็นมหาบุรุษ ใครล่วง ความอยากอันผูกใจสัตว์ไว้ในโลกนี้ ดุจด้ายเป็นเครื่องเย็บผ้าให้ติดกันไปได้.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ สำรวม ในกามทั้งหลาย ปราศจากความอยากแล้ว มีสติระลึกได้ทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโดยชอบแล้ว ดับเครื่องร้อนกระวนกระวายเย็นได้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ คือ เต็มความประสงค์ในโลกนี้ ความอยากซึ่ง เป็นเหตุทะเยอทะยานดิ้นรนของภิกษุนั้นแลไม่มี ภิกษุนั้นแลรู้ส่วน ข้างปลายทั้งสองด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง เรา กล่าวว่าภิกษุนั้นแลเป็นมหาบุรุษ ภิกษุนั้นแลล่วงความอยากอันผูกใจ สัตว์ไว้ในโลกนี้ ดุจด้ายเป็นเครื่องเย็บผ้าให้ติดกันไปได้.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่ติสสเมตเตยยมาณพทูลถามอย่าง

นี้แล้ว ปุณณกมาณพ ทูลถามปัญหาเป็นที่ ๓ ว่า บัดนี้มีปัญหามาถึงพระองค์ผู้หาความหวาดหวั่นมิได้ รู้เหตุที่เป็นรากเง่าของสิ่งทั้งปวง ข้าพระเจ้าขอทูลถาม หมู่มนุษย์ในโลกนี้ คือ ฤษี กษัตริย์ พราหมณ์ เป็นอันมาก อาศัยอะไรจึงบูชายัญบวงสรวงเทวดา ขอพระองค์จงตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระเจ้า.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า หมู่มนุษย์เหล่านั้น อยากได้ของที่ตนปรารถนา อาศัยของที่มีชราทรุดโทรม จึงบูชายัญบวงสรวงเทวดา.

ป. หมู่มนุษย์เหล่านั้น ถ้าไม่ประมาทในยัญของตน จะข้ามพ้นชาติชราได้บ้างหรือไม่.

พ. หมู่มนุษย์เหล่านั้น มุ่งลาภที่ตัวหวัง จึงพูดสรรเสริญการบูชายัญ รำพันสิ่งที่ตัวใคร่ดังนั้น ก็เพราะอาศัยลาภ เรากล่าวว่าผู้บูชายัญเหล่านั้น ยังเป็นคนกำหนัดยินดีในภพ ไม่ข้ามพ้นชาติชราไปได้.

ป. ถ้าผู้บูชายัญเหล่านั้น ข้ามพ้นชาติชราเพราะยัญของตนไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่าในเทวโลก หรือในมนุษยโลก ข้ามพ้นชาติชรานั้นได้แล้ว.

พ. ความอยากซึ่งเป็นเหตุทะเยอทะยานนั่นแล ในโลกไหน ๆ ของผู้ใดไม่มี เพราะได้พิจารณาเห็นธรรมที่ยิ่งและหย่อนในโลก เรากล่าวว่าผู้นั้นซึ่งสงบระงับแล้ว ไม่มีทุจริตความประพฤติชั่ว อันจะ

ทำให้มัวหมองดุจควันไฟอันจับเป็นเชม่า ไม่มีกิเลสอันจะกระทบจิตต์ หาความอยากทะเยอทะยานมิได้ ข้ามพ้นชาติชราไปได้แล้ว.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่ปุณณกมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว เมตตคูมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๔ ว่า ข้าพระเจ้าขอทูลถาม ขอพระองค์จงตรัสบอกข้อความที่จะทูลถามนั้นแก่ข้าพระเจ้า ข้าพระเจ้าทราบว่า พระองค์ถึงที่สุดจบไตรเพท มีจิตต์อันได้อบรมดีแล้ว ทุกข์ในโลกหลายประการ ไม่ใช่แต่อย่างเดียวนี้ มีมาแล้วแต่อะไร.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านถามเราถึงเหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ เราจักบอกแก่ท่านตามรู้เห็น ทุกข์ในโลกนี้มีอุปธิคือกรรมและกิเลสเป็นเหตุ ถ้วนเกิดมาก่อนแต่อุปธิ ผู้ใดเป็นคนเขลาไม่รู้แล้วกระทำอุปธินั้นให้เกิดขึ้น ผู้นั้นย่อมถึงทุกข์เนือง ๆ เหตุนั้นเมื่อรู้เห็นว่าอุปธิเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ อย่ากระทำให้เกิดมี.

ม. ข้าพระเจ้าทูลถามข้อใด ก็ทรงแก้ข้อนั้น ประทานแก่ข้าพระเจ้าแล้ว ข้าพระเจ้าขอทูลถามข้ออื่นอีก ขอเชิญพระองค์ทรงแก้อย่างไร ผู้มีปัญญาจึงข้ามพ้นห้วงทะเลใหญ่ คือชาติชราและโศกพิไรรำพันเสียได้ ขอพระองค์จงทรงแก้ข้อนั้นประทานแก่ข้าพระเจ้า เพราะว่าธรรมนั้น พระองค์ทรงทราบแล้ว.

พ. เราจักแสดงธรรมที่จะพึงเห็นแจ้งด้วยตนเอง ในอัตตภาพนี้ ไม่ต้องพิศวงตามคำของผู้อื่น คืออย่างนี้ ๆ ที่บุคคลได้ทราบ

แล้วจะเป็นผู้มีสติ ดำเนินข้ามความอยากอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้แก่ท่าน.

ม. ข้าพระเจ้ายินดีธรรม ที่สูงสุดนั้นเป็นอย่างยิ่ง.

พ. ท่านรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ในส่วนเบื้องบน (คืออนาคต) ในส่วนเบื้องต่ำ (คืออดีต) ในส่วนท่ามกลาง (คือปัจจุบัน) จงบันเทาความเพลิดเพลินความยึดมั่น ในส่วนเหล่านั้นเสีย วิญญาณของท่านจะไม่ตั้งอยู่ในภพ ภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติไม่เลินเล่อ ได้ทราบแล้ว ละความถือมั่นว่าของเราเสียได้แล้ว จะละทุกข์คือชาติชราและโศกพิไรรำพันในโลกนี้ได้.

ม. ข้าพระเจ้าชอบใจพระวาจาของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง ธรรมอันไม่มีอุปธิ พระองค์ทรงแสดงชอบแล้ว พระองค์คงละทุกข์ได้แน่แล้ว เพราะว่าพระองค์ได้ทรงทราบธรรมนี้แล้ว แม้ท่านผู้รู้ที่พระองค์ทรงสั่งสอนอยู่เป็นนิตย์ ไม่หยุดหย่อน คงละทุกข์นั้นได้ด้วยเป็นแน่เหตุนั้น ข้าพระเจ้าจึงได้มาถวายบังคมพระองค์ ด้วยตั้งใจจะให้ทรงสั่งสอนข้าพระเจ้าเป็นนิตย์ ไม่หยุดหย่อนเหมือนอย่างนั้นบ้าง.

พ. ท่านรู้ว่าผู้ใดเป็นพราหมณ์ถึงที่สุดจบไตรเพท ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ติดข้องอยู่ในกามภพ ผู้นั้นแลข้ามล่วงเหตุแห่งทุกข์ดุจห้วงทะเลอันใหญ่นี้ได้แน่แล้ว ครั้นข้ามถึงฝั่งแล้วเป็นคนไม่มีกิเลสอันตรึงจิตต์ สิ้นความสงสัย ผู้นั้นครั้นรู้แล้วถึงที่สุดจบไตรเพทในศาสนานี้ ละธรรมที่เป็นเหตุติดข้องอยู่ในภพน้อยภพใหญ่เสียได้แล้ว

เป็นคนมีความอยากสิ้นแล้ว ไม่มีกิเลสอันจะกระทบจิตต์ หาความอยากทะเยอทะยานมิได้ เรากล่าวว่าผู้นั้นแลข้ามพ้นชาติชราได้แล้ว.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่เมตตคูมาณพทูลถามฉะนี้แล้ว โธตกมาณพทูลถามปัญหาเป็นคำรบ ๕ ว่า ข้าพระเจ้าทูลถามพระองค์ ขอจงตรัสบอกแก่ข้าพระเจ้า ๆ อยากจะฟังพระวาจาของพระองค์ ข้าพระเจ้าได้ฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้ว จะศึกษาข้อปฏิบัติซึ่งเป็นเครื่องดับกิเลสของตน.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงเป็นคนมีปัญญามีสติ ทำความเพียรในศาสนานี้เถิด.

ธ. ข้าพระเจ้าได้เห็นพระองค์ผู้เป็นพราหมณ์ หากังวลมิได้เที่ยวอยู่ในเทวโลกและมนุษยโลก เหตุนั้นข้าพระเจ้าขอถวายบังคมพระองค์ ขอพระองค์ทรงเปลื้องข้าพระเจ้าเสียจากความสงสัยเถิด.

พ. เราเปลื้องใคร ๆ ในโลก ผู้ยังมีความสงสัยอยู่ไม่ได้ เมื่อท่านรู้ธรรมอันประเสริฐ ก็จะข้ามห้วงทะเลใหญ่ คือ กิเลสอันนี้เสียได้เอง.

ธ. ขอพระองค์จงทรงพระกรุณา แสดงธรรมอันสงัดจากกิเลสที่ข้าพระเจ้าควรจะรู้ สั่งสอนข้าพระเจ้าให้เป็นคนโปร่งไม่ขัดข้องดุจอากาศ สงบระงับกิเลสเสียได้ ไม่อาศัยสิ่งหนึ่งสิ่งใดเที่ยวอยู่ในโลกนี้.

พ. เราจะบอกอุบายเครื่องสงบระงับกิเลส ซึ่งจะเห็นเองไม่ต้องเชื่อตามคนอื่นว่า ที่บุคคลได้ทราบแล้ว จะมีสติข้ามความอยาก

ที่ตรึงใจไว้ในโลกเสียได้แก่ท่าน.

ธ. ข้าพระเจ้าชอบใจอุบายเครื่องส่งบรรลุกิเลสอันสูงสุดนั้นเป็นอย่างยิ่ง.

พ. ถ้าท่านรู้ว่าความ ทะยานอยากทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ ท่ามกลาง เป็นเหตุให้ติดข้องอยู่ในโลก ท่านอย่าทำความทะยานอยาก เพื่อจะเกิดในภพน้อยใหญ่.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่โชตกมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว อุปสีวมาณพทูลถามปัญหาเป็นคำรบ ๖ ว่า ลำพังข้าพระเจ้าผู้เดียว ไม่ได้อาศัยอะไรแล้ว ไม่อาจข้ามห้วงทะเลใหญ่คือกิเลสได้ ขอพระองค์ตรัสบอกอารมณ์ที่หน่วงเหนี่ยว ซึ่งข้าพระเจ้าจะควรอาศัยข้ามห้วงนี้แก่ข้าพระเจ้าเถิด.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงเป็นผู้มีสติเพ่งอากิญจัญญายตนฌาน อาศัยอารมณ์ว่าไม่มี ๆ ดังนี้ ข้ามห้วงเสียเถิด ท่านจงละกามทั้งหลายเสีย เป็นคนเว้นจากความสงสัย เห็นธรรมที่สิ้นไปแห่งความทะยานอยากให้ปรากฏชัด ทั้งกลางคืนกลางวันเถิด.

อุ. ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลายทั้งปวงแล้ว ล่วงฌานอื่นได้แล้ว อาศัยอากิญจัญญายตนฌาน (คือความเพ่งใจว่า "ไม่มีอะไร" เป็นอารมณ์) น้อมใจแล้วในอากิญจัญญายตนฌาน ซึ่งเป็นธรรมที่เปลื้องสัญญาอย่างประเสริฐสุด ผู้นั้นจะตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนฌานนั้น ไม่มีเสื่อมบ้างหรือ.

พ. ผู้นั้นจะตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนฌานนั้น ไม่มีเสื่อม.

อุ. ถ้าผู้นั้นจะตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนฌานนั้น ไม่มีเสื่อมสิ้นปีเป็นอันมาก เขาจะเป็นคนยั่งยืนอยู่ในอากิญจัญญายตนฌานนั้น หรือจะดับขันธปรินิพพาน วิญญาณของคนเช่นนั้นจะเป็นฉันใด.

พ. เปลวไฟอันกำลังลมเป่าแล้วดับไป ไม่ถึงความนับว่าได้ไปแล้วในทิศไหน ฉันใด ท่านผู้รู้พ้นไปแล้วจากกองนามรูป ย่อมดับไม่มีเชื้อเหลือ (คือดับพร้อมทั้งกิเลสทั้งขันธ์) ไม่ถึงความนับว่าไปเกิดเป็นอะไรฉันนั้น.

อุ. ท่านผู้นั้นดับไปแล้ว หรือว่าเป็นแต่ไม่มีตัว หรือจะเป็นผู้ตั้งอยู่ยั่งยืน หาอันตรายมิได้ ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ความข้อนี้แก่ข้าพระเจ้า เพราะว่าธรรมนั้นพระองค์ได้ทรงทราบแล้ว.

พ. ประมาณแห่งเบญจขันธ์ของผู้ที่ดับปรินิพพานแล้ว มิได้มีกิเลสซึ่งเป็นเหตุกล่าวผู้นั้นว่าไปเกิดเป็นอะไรของผู้นั้น ก็มิได้มี เมื่อธรรมทั้งหลาย (มีขันธ์เป็นต้น) อันผู้นั้นขจัดได้หมดแล้ว ก็ตัดทางแห่งถ้อยคำที่จะพูดถึงผู้นั้นว่าเป็นอะไรเสียทั้งหมด.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่อุปสีวมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว นันทมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๗ ว่า ชนทั้งหลายกล่าวว่า มุนีมีอยู่ในโลกนี้ ข้อนี้เป็นอย่างไร เขาเรียกคนถึงพร้อมด้วยญาณ หรือถึงพร้อมด้วยการเลี้ยงชีวิต ว่าเป็นมุนี.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ผู้ฉลาดในโลกนี้ ไม่กล่าวคนว่า

เป็นมุนี ด้วยความเห็น ด้วยความสดับ หรือด้วยความรู้ เรากล่าวว่า คนใด ทำตนให้ปราศจากกองกิเลส เป็นคนหากิเลสมิได้ ไม่มีความหวังทะยานอยากเที่ยวอยู่ คนผู้นั้นแลชื่อว่ามุนี.

น. สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยความเห็น ด้วยความฟัง ด้วยศีลและพรต และด้วยวิธีเป็นอันมาก สมณพราหมณ์เหล่านั้นประพฤติในวิธีเหล่านั้น ตามที่คนเห็นว่าเป็นเครื่องบริสุทธิ์ ข้ามพ้นชาติชราได้แล้วบ้างหรือหาไม่ ข้าพระเจ้าทูลถาม ขอพระองค์ตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระเจ้าเถิด.

พ. สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ถึงประพฤติอย่างนั้น เรากล่าวว่าพ้นชาติชราไม่ได้แล้ว.

น. ถ้าพระองค์ตรัสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นข้ามห้วงไม่ได้แล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าในเทวโลก หรือในมนุษยโลก ข้ามพ้นชาติชราได้แล้ว.

พ. เราไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ อันชาติชราครอบงำแล้วหมดทุกคน แต่เรากล่าวว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดในโลกนี้ละอารมณ์ที่ตนได้เห็นได้ฟังได้รู้ และศีลพรตกับวิธีเป็นอันมากเสียทั้งหมด กำหนดรู้ตัณหาว่าเป็นโทษลอยละแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้ สมณพราหมณ์เหล่านั้นแล ข้ามห้วงได้แล้ว.

น. ข้าพระเจ้าชอบใจพระวาจาของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงแสดงธรรมอันไม่มีอุปธิ (กิเลส) ชอบแล้ว แม้ข้าพระเจ้า

ก็เรียกสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า ผู้ข้ามห้วงได้แล้ว เหมือนพระเองค์ตรัส.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่นันทมาณเพทูลถามอย่างนี้แล้ว เหมกมาณเพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๘ ว่า ในปางก่อนแต่ศาสนาของพระองค์ อาจารย์ทั้งหลายได้ยินยันว่า อย่างนั้นได้เคยมีมาแล้ว อย่างนี้จักมีต่อไปข้างหน้า คำนั้นล้วนเป็นแต่ว่าอย่างนี้แล ๆ สำหรับแต่จะทำความตริกพุ้งให้มากขึ้น ข้าพระเจ้าไม่พอใจในคำนั้นเลย ขอพระองค์ตรัสบอกธรรมเป็นเหตุถอนตัณหา ที่ข้าพระเจ้าทราบแล้วจะพึงเป็นคนมีสติข้ามล่วงตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกแก่ข้าพระเจ้าเถิด

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ชนเหล่าใด ได้รู้ว่าพระนิพพานเป็นที่บันเทาความกำหนัดพอใจในอารมณ์ที่รัก ซึ่งได้เห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว ได้ดมแล้ว ได้ชิมแล้ว ได้ถูกต้องแล้ว และได้รู้แล้วด้วยใจ และเป็นธรรมไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้นแล้ว เป็นคนมีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชนผู้สงบระงับกิเลสได้แล้วนั้น ข้ามล่วงตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกได้แล้ว.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่เหมกมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว โมฆราชมาณพ ปรารภจะทูลถามปัญหาอีก พระศาสดาตรัสห้ามให้รอก่อน เหมือนหนหลัง โตเทยยมาณพจึงทูลถามปัญหาเป็นที่ ๙ ว่า กามทั้งหลายไม่ตั้งอยู่ในผู้ใด ตัณหาของผู้ใดไม่มี และผู้ใดข้ามล่วงความสงสัยเสียได้ ความพ้นของผู้นั้นเป็นเช่นไร.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ความพ้นของผู้นั้น ที่จะเป็นอย่างอื่นอีกมิได้มี (อธิบายว่า ผู้นั้นพ้นจากกาม จากตัณหา จากความสงสัยแล้ว กามก็ดี ตัณหาก็ดี ความสงสัยก็ดี จะกลับเกิดขึ้น ผู้นั้นจะต้องเพียรพยายามเพื่อจะทำตนให้พ้นไปอีกหามิได้ ความพ้นของผู้นั้นเป็นอันคงที่ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น).

ต. ผู้นั้นเป็นคนมีความหวังทะเยอทะยานหรือไม่มี เป็นคนมีปัญญาแท้ หรือเป็นแต่ก่อตัณหาและทิฏฐิให้เกิดขึ้นด้วยปัญญา ข้าพระเจ้าจะรู้จักท่านผู้มุนีนั้นได้ ด้วยอย่างไร ขอพระองค์ตรัสบอกแก่ข้าพระเจ้าเถิด.

พ. ผู้นั้นเป็นคนไม่มีความหวังทะเยอทะยาน จะเป็นคนมีความหวังทะเยอทะยานก็หาไม่ เป็นคนมีปัญญาแท้ จะเป็นแต่คนก่อตัณหาและทิฏฐิให้เกิดด้วยปัญญาก็หาไม่ ท่านจงรู้จักมุนีว่า คนไม่มีกังวล ไม่ติดอยู่ในกามภพ อย่างนี้เถิด.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่โตเทยยมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว กัปปมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๐ ว่า ขอพระองค์ตรัสบอกธรรมซึ่งจะเป็นที่พึ่งสำนักของชนอันชราและมรณะมาถึงรอบข้าง ดุจเกาะอันเป็นที่พำนักอาศัยของชนผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสาคร เมื่อคลื่นเกิดที่น่ากลัวใหญ่ แก่ข้าพระเจ้า อย่าให้ทุกข์นี้มาได้อีก.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า เรากล่าวว่านิพพานอันไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มีตัณหาเครื่องถือมั่น เป็นที่สิ้นแห่งชราและมรณะ

นั้นแล เป็นดุจเกาะ หาใช่ธรรมอื่นไม่ ชนเหล่าใดรู้นิพพานนั้นแล้ว เป็นคนมีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชนเหล่านั้น ไม่ต้องตกอยู่ในอำนาจของมาร ไม่ต้องเดินไปในทางของมารเลย.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่กัปปมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว ชตุกัณณีมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๑ ว่า ข้าพระเจ้าได้ทราบว่าพระองค์ไม่ใช่ผู้ใคร่กาม ข้ามล่วงห่วงกิเลสเสียได้แล้ว จึงมาเฝ้าเพื่อจะทูลถามพระองค์ผู้หากิเลสกามมิได้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระปัญญาดุจดวงตาเกิดพร้อมกับตรัสรู้ จงแสดงธรรมอันระงับแก่ข้าพระเจ้าโดยถ่องแท้ เหตุว่า พระองค์ทรงผจญกิเลสกามให้แห้งหายได้ ดุจพระอาทิตย์อันส่องแผ่นดินให้แห้งด้วยรัศมี ขอพระองค์ผู้มีพระปัญญากว้างใหญ่ราวกับแผ่นดิน ตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องละชาติชราในอัตตภาพนี้ ที่ข้าพระเจ้าควรจะทราบแก่ข้าพระเจ้าผู้มีปัญญาน้อยเถิด.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงนำความกำหนัดในกามเสียให้สิ้น เห็นความออกไปจากกามโดยเป็นความเกษมเถิด กิเลสเครื่องกังวลที่ท่านยึดไว้ด้วยตัณหาและทิฏฐิซึ่งควรจะสละเสีย อย่าเสียดแทงใจของท่านได้ กังวลใดได้มีแล้วในปางก่อน ท่านจงให้กังวลนั้นเหือดแห้งเสีย กังวลในภายหลังอย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอากังวลในท่ามกลาง ท่านจักเป็นคนสงบระงับกังวลได้เที่ยวอยู่ อาสวะ (กิเลส) ซึ่งเป็นเหตุถึงอำนาจมัจจุราชของชน

ผู้ปราศจากความกำหนัดในนามรูปโดยอาการทั้งปวงมิได้มี.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่ชตุกัณณีมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว ภัทราวุธมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๒ ว่า ข้าพระเจ้าทูลขออาราธนาพระองค์แล้ว ผู้ทรงละอาจยังตัดตัณหาเสียได้ ไม่หวั่นไหว (เพราะโลกธรรม) ละความเพลิดเพลินเสียได้ ข้ามห้วงกิเลสพ้นไปได้แล้ว ละธรรมเป็นเครื่องให้ดำริ (ไปต่าง ๆ) คือตัณหาและทิฏฐิได้แล้ว มีพระปรีชาญาณอันดี ชนที่อยู่ชนบทต่าง ๆ อยากจะฟังพระวาจาของพระองค์ มาพร้อมกันแล้วจากชนบทนั้น ๆ ได้ฟังพระวาจาของพระองค์แล้วจักกลับไปจากที่นี้ ขอพระองค์จงทรงแก้ปัญหาเพื่อชนเหล่านั้น เพราะว่าธรรมนั้นพระองค์ได้ทราบแล้ว.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า หมู่ชนนั้นควรจะนำตัณหาที่เป็นเหตุถือมั่น ในส่วนเบื้องบนเบื้องต่ำเบื้องขวาง คือ ท่ามกลางทั้งหมดให้สิ้นเชิง เพราะเขาถือมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก มารย่อมติดตามเขาได้โดยสิ่งนั้น ๆ เหตุนั้นภิกษุเมื่อรู้อยู่ เห็นหมู่สัตว์ผู้ติดอยู่ในวัฏฏะเป็นที่ตั้งแห่งมารนี้ว่า ติดอยู่เพราะความถือมั่นดังนี้ พึงเป็นคนมีสติไม่ถือมั่นกังวลในโลกทั้งปวง.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่ภัทราวุธมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว อุทยมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๓ ว่า ข้าพระเจ้ามีความประสงค์จะทูลถามปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงนั่งบำเพ็ญฌาน มีพระสัมภาษปราศจากกิเลสธุลี หาอาสวะมิได้ ได้ทรงทำกิจที่จำจะ

ต้องทำเสร็จแล้วบัดนี้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ขอพระองค์จงทรงแสดงธรรมเป็นเครื่องพ้น(จากกิเลส) ที่ควรรู้ทั่วถึง ซึ่งเป็นเครื่องทำลายอวิชชา ความเขลาไม่รู้แจ้งเสีย.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องสละความพอใจในกามและโทมนัสเสียทั้งสองอย่าง เป็นเครื่องบันเทาความง่วงเป็นเครื่องห้ามความรำคาญ มีอุเบกขากับสติเป็นธรรมบริสุทธิ์ มีความตรึกอบด้วยธรรมเป็นเบื้องหน้า ว่าเป็นธรรมเครื่องพ้น (จากกิเลส) ที่ควรรู้ทั่วถึง ซึ่งเป็นเครื่องทำลายอวิชชาความเขลาไม่รู้แจ้งเสีย.

อุ. โลกมีอะไรผูกพันไว้ อะไรเป็นเครื่องสัญจรของโลกนั้น ท่านกล่าวกันว่านิพพาน ๆ ดังนี้ เพราะละอะไรได้.

พ. โลกมีความเพลิดเพลินผูกพันไว้ ความตรึกเป็นเครื่องสัญจรของโลกนั้น ท่านกล่าวกันว่านิพพาน ๆ ดังนี้ เพราะละตัณหาเสียได้.

อุ. เมื่อบุคคลมีสติระลึกอย่างไรอยู่ วิญญาณจึงจะดับ. ข้าพระเจ้าทั้งหลายมาเฝ้าแล้ว เพื่อจะทูลถามพระองค์ ขอให้ได้ฟังพระวาจาของพระองค์เถิด.

พ. เมื่อบุคคลไม่เพลิดเพลินเวทนาทั้งภายในภายนอก มีสติระลึกอย่างนี้ วิญญาณจึงจะดับ.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่อุทยมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว โปสาลมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๔ ว่า ข้าพระเจ้ามีความ

---

๑. พิมพ์ครั้งนี้ พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้แก้ตรงตามบาลี. ๒๕/๕๔๗.

ประสงค์จะทูลถามปัญหา จึงได้มาเฝ้าพระองค์ ผู้ทรงสำแดงพระปรีชาญาณในกาลเป็นอดีต ไม่ทรงหวั่นไหว (เหตุสุขทุกข์) มีความสงสัยอันตัดเสียได้แล้ว บัดดุถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ข้าพระเจ้าขอทูลถามถึงญาณของบุคคล ผู้มีความกำหนดหมายในรูปแจ้งชัด (คือ ได้บัลลุรูปฌานแล้ว) ละรูปารมณ์ทั้งหมดได้แล้ว (คือ ล่วงรูปฌานขั้นไปแล้ว) เห็นอยู่ทั้งภายในภายนอกว่า ไม่มีอะไรสักน้อยหนึ่ง (คือ บัลลุอรูปฌานที่เรียกว่าอากิญจัญญายตนะ) บุคคลเช่นนั้นจะควรแนะนำสั่งสอนให้ทำอย่างไรต่อไป.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า พระตถาคตเจ้าทรงทราบภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณทั้งหมด จึงทรงทราบบุคคลผู้เช่นนั้นแม้ยังตั้งอยู่ในโลกนี้ว่า มีอัธยาศัยน้อมไปในอากิญจัญญายตนภพ มีอากิญจัญญายตนภพเป็นที่ไปในเบื้องหน้า บุคคลเช่นนั้น รู้ว่ากรรมอันเป็นเหตุให้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ มีความเพลิดเพลินยินดีเป็นเครื่องประกอบ ดังนี้แล้ว ลำดับนั้น ย่อมพิจารณาเห็นสหชาตธรรม ในอากิญจัญญายตนฌานนั้น (คือธรรมที่เกิดพร้อมกันกับฌานนั้น) แจ้งชัดโดยลักษณะ ๓ (คือไม่เที่ยงเป็นทุกข์ไม่ใช่ตัว) ข้อนี้เป็นญาณอันถ่องแท้ของพราหมณ์เช่นนั้น ผู้มีพรหมจรรย์ได้ประพฤติจบแล้ว.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่โปสาลมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว โมฆราชมาณพกราบทูลว่า ข้าพระเจ้าได้ทูลถามปัญหาถึง ๒ ครั้งแล้ว พระองค์ไม่ทรงแก้ประทานแก่ข้าพระเจ้า ข้าพระเจ้าได้ยิน

ว่า ถ้าทูลถามถึง ๓ ครั้งแล้ว พระองค์ทรงแก้ ครั้นว่าอย่างนี้แล้ว ทูลถามปัญหาเป็นคำรบ ๑๕ ว่า โลกนี้ก็ดี โลกอื่นก็ดี พรหมโลกกับทั้งเทวโลกก็ดี ย่อมไม่ทราบความเห็นของพระองค์ เหตุฉะนี้ จึงมีปัญหามาถึงพระองค์ผู้มีพระปรีชา เห็นล่วงสามัญชนทั้งปวงอย่างนี้ ข้าพระเจ้าจะพิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราช (ความตาย) จึงจะไม่แลเห็น คือว่า จักไม่ตามทัน.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงเป็นคนมีสติ พิจารณาเห็นโลก โดยความเป็นของว่างเปล่า ถอนความตามเห็นว่าตัวของเราเสียทุกเมื่อเถิด ท่านจะข้ามล่วงมัจจุราชเสียได้ด้วยอุบายอย่างนี้ ท่านพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้แล มัจจุราชจึงไม่แลเห็น.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่โมฆราชมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว บิงคิยมาณพทูลถามปัญหาเป็นคำรบ ๑๖ ว่า ข้าพระเจ้าเป็นคนแก่แล้ว ไม่มีกำลัง มีผิวพรรณสิ้นไปแล้ว ดวงตาของข้าพระเจ้าก็เห็นไม่กระจ่าง หูก็ฟังไม่สะดวก ขอข้าพระเจ้าอย่าเป็นคนหลงฉิบหายเสียในระหว่างเลย ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมที่ข้าพระเจ้าควรรู้เป็นเครื่องละชาติชราในอัตตภาพนี้เสีย.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านเห็นว่า ชนทั้งหลายผู้ประมาทแล้ว ย่อมเดือดร้อนเพราะรูปเป็นเหตุ เพราะฉะนั้น ท่านจงเป็นคนไม่ประมาท ละความพอใจในรูปเสีย จะได้ไม่เกิดอีก.

ปี. ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ เป็น ๑๐ ทั้งทิศเบื้องบนเบื้องต่ำ

ที่พระองค์ไม่ได้เห็นแล้ว ไม่ได้ฟังแล้ว ไม่ได้ทราบแล้ว ไม่ได้รู้แล้ว แม้น้อยหนึ่งมิได้มีในโลก ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมที่ข้าพระเจ้าควรรู้ เป็นเครื่องละชาติชราในอัตตภาพนี้เสีย.

พ. เมื่อท่านเห็นหมู่มนุษย์ อันตัณหาครอบงำแล้ว มีความเดือดร้อนเกิดแล้ว อันชราถึงรอบข้างแล้ว เหตุนั้น ท่านจงเป็นคนไม่ประมาทละตัณหาเสีย จะได้ไม่เกิดอีก.

ในกาลเป็นที่สุดแห่งปัญหา ที่พระศาสดาทรงพยากรณ์แก่ตน ๆ มาณพ ๑๕ คน เว้นไว้แต่ปิงคิยมาณพ ส่งใจไปตามธรรมเทศนา ก็มีจิตต์พ้นจากอาสวะไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน ส่วนปิงคิยะเป็นแต่ได้ญาณเห็นในธรรม ได้ยินว่าปิงคิยมาณพนั้นคิดถึงพราหมณ์พาวรีผู้เป็นอาจารย์ ในระหว่างที่นั่งฟังธรรมเทศนาว่า ถุงของเราหาได้ฟังธรรมเทศนาที่ไพเราะอย่างนี้ไม่ อาศัยโทษที่พุ่งสร้านเพราะความรักอาจารย์นั้น จึงไม่อาจทำจิตต์ให้สิ้นอาสวะได้ มาณพ ๑๖ คนกับทั้งบริวารนั้นทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยพระวาจาว่า ท่านทั้งหลายเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์เถิด ดังนี้ ฝ่ายพระปิงคิยะทูลถามพระศาสดากลับไปแจ้งข่าวแก่พราหมณ์พาวรีผู้อาจารย์แล้ว แสดงธรรมเทศนาแก้ปัญหา ๑๖ ข้อนั้นให้ฟัง ภายหลังได้สดับโอวาทที่พระศาสดาสั่งสอน จึงทำจิตต์ให้พ้นจากอาสวะได้ ส่วนพราหมณ์พาวรีผู้อาจารย์บัลลุธรรมาภิสมัย แต่เพียงชั้นเสขภูมิ.

ปริจเฉทที่ ๙

วันหนึ่ง พระศาสดาทรงพระดำเนินอยู่ในพระวิหาร ทอดพระเนตรเห็นราชพราหมณ์ มีร่างกายอันผอม มีผิวเสร้าหมองไม่สดใส ตรัสถามได้ความว่า ราชพราหมณ์อยากจะบวชไม่มีใครบวชให้ เมื่อไม่ได้บวชสมประสงค์ จึงได้เป็นเช่นนั้น จึงรับสั่งถามภิกษุทั้งหลายว่า ใครระลึกถึงอุปการะของพราหมณ์ผู้นั้นได้บ้าง พระสารีบุตรทูลว่า ข้าพระเจ้านึกได้อยู่ วันหนึ่ง ข้าพระเจ้าเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ พราหมณ์ผู้นั้นได้ให้อาหารแก่ข้าพระเจ้าทัพพีหนึ่ง พระศาสดาตรัสว่าดีละ ๆ สารีบุตร สัตบุรุษเป็นคนกตัญญูกตเวที ถ้าอย่างนั้นสารีบุตรให้พราหมณ์นั้นบวชเถิด ครั้นทรงพระอนุญาต ให้พระสารีบุตรบวชราชพราหมณ์อย่างนี้แล้ว ตรัสสั่งให้เลิกอุปสัมปทาด้วยสรณคมน์ ๓ ที่ได้ทรงอนุญาตไว้แล้วแต่เดิม ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นไป ทรงอนุญาตให้สงฆ์อุปสมบทกุลบุตรด้วยญัตติจตุตถกรรม คือประกาศสงฆ์ให้ทราบด้วยความที่จะอุปสมบทคนชื่อนั้น ครั้งหนึ่งก่อนเรียกว่าญัตติ แล้วประกาศให้สงฆ์รู้ว่า สงฆ์อุปสมบทคนชื่อนั้นอีก ๓ ครั้ง เรียกว่าอนุสาวนา อย่างนี้เรียกว่าอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม ภายหลังทรงพระปรารภเหตุนั้น ๆ ทรงตั้งแบบแผนสำหรับอุปสมบทขึ้นโดยลำดับเป็นที่ดังนี้.

ให้ผู้ที่จะอุปสมบท ปลงผมและหนวดเสียก่อนแล้ว นุ่งผ้ากาสาวพัสตร์ (คือผ้าที่ย้อมด้วยรสฝาด) ทำผ้าห่มเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง

ให้วเท้าแล้วนั่งกระโหย่งประณมมือ ถืออุปัชฌายะในภิกษุผู้ฉลาด สามารถมีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป ด้วยคำว่า ขอท่านจงเป็นอุปัชฌายะของข้าพเจ้า ดังนี้ ๓ หน ครั้นภิกษุนั้นรับเป็นอุปัชฌายะด้วยแสดงอาการ กาย วาจาอย่างใดอย่างหนึ่งมีกล่าวว่าดีละเป็นต้นแล้ว พึงบอกบาตรจีวรว่า "นี้บาตรของเจ้า นี้ผ้าทาบ (สังฆาฏิ) ของเจ้า นี้ผ้าห่มของเจ้า นี้ผ้านุ่งของเจ้า" ดังนี้แล้ว สงฆ์ในมัชฌิมประเทศมีภิกษุประชุมกันตั้งแต่ ๑๐ รูปขึ้นไป ในปัจจันตประเทศ มีภิกษุประชุมกันตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไป ต้องสมมติภิกษุรูปหนึ่งให้เป็นผู้สอนและไล่เลี่ยงผู้ที่จะอุปสมบท การสมมตินั้นเป็น ๒ คือผู้จะไปสอนและไล่เลี่ยงสมมติตนเองก็ได้ ภิกษุอื่นสมมติให้ก็ได้ สมมติตนเองอย่างนี้ ภิกษุผู้จะไปสอนและไล่เลี่ยงนั้น พึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยคำว่า "ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่ออย่างนี้ เป็นผู้มุ่งอุปสมบทของท่านผู้มีอายุมีชื่ออย่างนี้ ถ้ากรรมของสงฆ์มีกาลถึงแล้ว ข้าพเจ้าขอไปสอนผู้มีชื่ออย่างนี้" ดังนี้ ผู้จะอุปสมบทและอุปัชฌายะมีชื่ออย่างไร พึงออกชื่ออย่างนั้น เช่นราชพราหมณ์เป็นผู้จะอุปสมบท พระสารีบุตรเป็นอุปัชฌายะ พึงว่าอย่างนี้ "ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ราชะเป็นผู้มุ่งอุปสมบทของท่านผู้มีอายุสารีบุตร ถ้ากรรมของสงฆ์มีกาลอันถึงแล้ว ข้าพเจ้าขอไปสอนราชะ" ดังนี้ ภิกษุอื่นสมมติให้ว่าอย่างนี้ "ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่ออย่างนี้ เป็นผู้มุ่งอุปสมบทของท่านผู้มีอายุ มีชื่ออย่างนี้ ถ้ากรรมของสงฆ์มีกาลอันถึงแล้ว

ภิกษุมีชื่ออย่างนี้ ขอไปสอนผู้มีชื่ออย่างนี้" ดังนี้.

ภิกษุผู้ได้รับสมมติแล้ว พึงออกไปจากหมู่สงฆ์ พาผู้บวชไปข้างหนึ่ง สั่งสอนและไล่เลียง ถามอันตรายที่เป็นเหตุขัดข้องแก่การอุปสมบท ด้วยคำว่า "ผู้มีชื่ออย่างนี้เจ้าฟังนะ" สมัยนี้เป็นกาลจริงกาลแท้ของเจ้า สิ่งใดได้เกิดแล้ว เมื่อท่านถามถึงสิ่งนั้น ในท่ามกลางสงฆ์ ถ้ามี เจ้าพึงบอกว่ามี ถ้าไม่มี เจ้าพึงบอกว่าไม่มี เจ้าอย่าได้กระดาก เจ้าอย่าได้เก้อ ภิกษุทั้งหลายจักถามเจ้าอย่างนี้ อาพาธเห็นปานนี้ ของเจ้ามีหรือ โรคเรื้อน ผี โรคกลาก มองคร่อ ลมบ้าหมู เจ้าเป็นมนุษย์หรือ? เจ้าเป็นชายหรือ? เจ้าเป็นไทย (มิได้เป็นทาส) หรือ? เจ้าไม่มีหนี้หรือ? เจ้าไม่ได้เป็นคนที่พระเจ้าแผ่นดินทรงชุบเลี้ยงหรือ? เจ้าเป็นคนที่มารดาบิดาอนุญาตแล้วหรือ? เจ้ามีอายุครบ ๒๐ ปีแล้วหรือ? บาตรจีวรของเจ้าเบ็ญจบรณ์แล้วหรือ? เจ้ามีชื่ออะไร? อุปัชฌายะของเจ้าชื่ออะไร?.

ครั้นสวดและไล่เลียงอย่างนี้แล้ว ผู้สอนและไล่เลียงนั้น พึงเข้าไปสู่ที่ประชุมสงฆ์ ประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยคำว่า "ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่ออย่างนี้ เป็นผู้มุ่งอุปสมบท ของท่านผู้มีอายุ มีชื่ออย่างนี้ ผู้นั้นข้าพเจ้าสอนแล้ว ถ้ากรรมของสงฆ์มีกาลอันถึงแล้ว ขอให้ผู้มีชื่ออย่างนี้เข้ามาได้ ครั้นประกาศอย่างนี้แล้ว พึงเรียกผู้จะอุปสมบทให้เข้าไปในท่ามกลางสงฆ์ ฝ่ายผู้จะอุปสมบทจึงเข้าไปถึงท่ามกลางสงฆ์แล้ว พึงให้วางเท้าภิกษุทั้งหลายแล้ว นั่งกระโหย่งประณม

มือ ออกวาจาขออุปสมบทว่า “ข้าพเจ้าขออุปสมบทต่อสงฆ์ ขอสงฆ์จงอาศัยความเอ็นดูยกข้าพเจ้าขึ้น” ดังนี้ ๓ ครั้ง ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งพึงสมมติตนเอง หรือสมมติภิกษุอื่นให้เป็นผู้ถามอันตรายในท่ามกลางสงฆ์ สมมติตนเองว่าอย่างนี้ “ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้นมชื่อ อย่างนี้ เป็นผู้มุ่งอุปสมบท ของท่านผู้มีอายุมชื่ออย่างนี้ ถ้าว่ากรรมของสงฆ์มีกาลอันถึงแล้ว ข้าพเจ้าขอถามอันตรายิกธรรมต่อผู้มชื่ออย่างนี้” สมมติให้ผู้อื่นพึงว่าตามรูปความนี้ เปลี่ยนแต่คำว่า ข้าพเจ้า เป็นชื่อของผู้ที่ตนจะสมมติให้ ภิกษุผู้ได้สมมติแล้วนั้น พึงพูดกับผู้จะอุปสมบทว่า ผู้มชื่ออย่างนี้ เจ้าฟังนะ สมัยนี้เป็นกาลจริง เป็นกาลแท้ของเจ้า สิ่งใดเกิดแล้ว เราถามถึงสิ่งนั้น ถ้ามี เจ้าพึงบอกว่ามี ถ้าไม่มี เจ้าพึงบอกว่าไม่มี ต่อนั้นไปพึงถามอันตรายนั้น ๆ จนถึงถามชื่ออุปัชฌายะเหมือนข้างต้น.

ครั้นทราบว่าผู้จะอุปสมบทนั้น เป็นคนไม่มีอันตรายขัดข้องแล้ว ภิกษุผู้หนึ่งซึ่งเป็นคนฉลาดสามารถในกรรมนั้น พึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยวาจาว่า “ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้นี้ มีชื่ออย่างนี้ เป็นผู้มุ่งอุปสมบทของท่านผู้มีอายุมชื่ออย่างนี้ บริสุทธิ์จากอันตรายิกธรรมแล้ว บาตรจีวรของผู้นี้บริบูรณ์แล้ว ผู้มชื่ออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมชื่ออย่างนี้เป็นอุปัชฌายะ ขออุปสมบทต่อสงฆ์ ถ้ากรรมของสงฆ์มีกาลอันถึงแล้ว ขอสงฆ์พึงอุปสมบทผู้มชื่ออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมชื่ออย่างนี้เป็นอุปัชฌายะ นี่เป็นวาจาประกาศให้สงฆ์ทราบ. ขอสงฆ์จง

พึงข้าพเจ้า ผู้น มีชออย่างนี้ เป็นผู้มุ่งอุปสมบทของท่านผู้มีอายุมีชื่ออย่างนี้ บริสุทธิ์จากอันตรายิกธรรมแล้ว บาตรจีวรของผู้นบริบูรณ์แล้ว ผู้มีชออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมีชออย่างนี้เป็นอุปัชฌายะ ขออุปสมบทต่อสงฆ์ สงฆ์อุปสมบทผู้มีชออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมีชื่ออย่างนี้เป็นอุปัชฌายะ ความอุปสมบทผู้มีชออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมีชออย่างนี้เป็นอุปัชฌายะ ควรแก่ท่านผู้มีอายุผู้ใด ขอท่านผู้มีอายุผู้นนพึงนิ่งอยู่ ไม่ควรแก่ท่านผู้มีอายุผู้ใด ขอท่านผู้มีอายุผู้นนพึงพูดขึ้น. ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ แม้หนที่ ๒ ฯ ฯ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ แม้หนที่ ๓ ฯ ฯ ผู้มีชออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมีชออย่างนี้ เป็นอุปัชฌายะ สงฆ์อุปสมบทแล้ว ความอุปสมบทผู้มีชออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมีชออย่างนี้ เป็นอุปัชฌายะ ควรแก่สงฆ์ เหตุนั้น สงฆ์จึงนิ่งอยู่ ข้าพเจ้าทรงจำข้อนี้ไว้ ด้วยความที่นิ่งอยู่อย่างนี้" เพียงเท่านี้เป็นเสร็จการอุปสมบท ต่อนี้ไป พึงสอนให้รู้จักเวลาอุปสมบท และบัจจัยที่อาศัยของผู้อุปสมบทแล้ว และกิจที่ไม่ควรทำ ผู้อุปสมบทแล้วนั้นต้องอยู่ในสำนักแห่งอุปัชฌายะ หรือในสำนักแห่งอาจารย์ศึกษาธรรมวินัยเป็นอย่างน้อยที่สุดเพียง ๕ ปี จนมีความรู้พอที่จะรักษาตัวเองได้ จึงจะอยู่ได้ตามลำพัง.

การอุปสมบทนี้ ทรงอนุญาตพร้อมด้วยสมบัติ ๔ เป็น ๕ ทรงห้องทำกิจเบื้องต้นให้สำเร็จ สมบัติ ๔ นั้น คือ วัตถุสมบัติ ๑ สัมปทาสมบัติ ๑ ปริสสมบัติ ๑ กรรมวาจาสมบัติ ๑. วัตถุสมบัตินั้น คือ

คนอุปสมบท ไม่ได้เป็นคนต้องห้าม คนต้องห้ามนั้น คือคนกะเทย คนมีสองเพศ คนปลอมเข้าเป็นภิกษุ คนไปเข้าลัทธิอื่นทั้งเพศภิกษุ คนฆ่ามารดาบิดา คนฆ่าพระอรหันต์ คนประทุษร้ายภิกษุณี คนทำลายสงฆ์ คนทำโลหิตในกายพระพุทธเจ้าให้ห้อขึ้น คนล่วงข้อห้ามขาดจากเพศภิกษุแล้ว คนมีอายุยังไม่ถึง ๒๐ และสัตว์ดิรัจฉาน เหล่านี้เป็นคนต้องห้าม อุปสมบทไม่ได้ ส่วนคนที่มีเหตุขัดขวางอย่างอื่น มีคนเป็นโรค ๕ อย่างเป็นต้น เป็นแต่คนยังไม่สมควรจะอุปสมบท สีมาสมบัตินั้น คือแดนเป็นเขตต์สามัคคีของสงฆ์ ต่างโดยที่ซึ่งสงฆ์กำหนดและไม่ได้กำหนด สงฆ์กำหนดที่เท่าใด ที่เท่านั้นเป็นแดนสามัคคี ส่วนที่ซึ่งสงฆ์ไม่ได้กำหนด ถ้าเป็นบ้านตลอดแดนบ้าน ถ้าเป็นป่าไม่มีบ้าน แดนข้างละ ๔๘ วาโดยรอบ ถ้าเป็นแม่น้ำ ทะเล หรือบึงที่เกิดเอง แดนชั่วสาดน้ำโดยรอบ ที่ในกำหนดเท่านี้เป็นเขตต์สามัคคี ปริสสมบัตินั้น ภิกษุบันดามีในเขตต์สามัคคีนั้น ต้องประชุมกันทั้งหมด หรือให้ความพอใจ ยอมให้ทำกรรมนั้น แต่ต้องประชุมกันโดยอย่างน้อย ในมัชฌิมประเทศ เพียง ๑๐ รูป ในปัจจันตประเทศ เพียง ๕ รูป ผู้ที่ประชุมกันนั้น ยอมให้กรรมนั้นเป็นไปตามประกาศไม่คัดค้าน กรรมวาจาสมบัตินั้น คือ ประกาศให้สงฆ์ทราบว่าทำกรรมนั้นตามกำหนดที่กล่าวแล้ว ทำกิจเบื้องต้นให้สำเร็จนั้นคือ ให้ผู้จะอุปสมบทถืออุปัชฌายะก่อน จนถึงถามอันตรายในที่ประชุมสงฆ์.

ข้อที่พระศาสดาทรงอนุญาตให้สงฆ์อุปสมบทราชพราหมณ์นี้เป็น

อันยกสงฆ์ ให้เป็นใหญ่ในกิจที่สำคัญ ที่เนื่องด้วยการปกครองของหมู่สาวกที่เป็นบรรพชิต ไม่ทรงให้อำนาจแก่เอกชน ดูเหมือนพระองค์เอง ตั้งแต่มอบอำนาจให้แก่สงฆ์แล้ว ก็ไม่ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่ผู้ใดผู้หนึ่งเลย ข้อที่ทรงอนุญาตให้มีอุปัชฌายะนั้น ก็เพื่อจะให้เป็นคนนำเข้าหมู่สงฆ์ และเป็นผู้คอยแลดูผิดและชอบ ข้อที่ทรงอนุญาตให้พร้อมด้วยสมบัติ ๔ นั้น ก็เพื่อจะห้ามกันคนที่ไม่ควรอยู่ในหมู่ และเพื่อจะให้กรรมอันนี้เป็นไปโดยความพร้อมเพรียงของหมู่ ที่ไม่เป็นการแก่งแย่ง ถ้าจะเทียบด้วยธรรมเนียมในบัดนี้ ก็เหมือนกับธรรมเนียมของสภา (โซไซเอติ) อันหนึ่ง.

ฝ่ายพระราชะ ครั้นอุปสมบทแล้ว ภายหลังวันหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่า ขอพระองค์จงแสดงธรรมแก่ข้าพระเจ้าโดยย่อ ๆ ที่ข้าพระเจ้าได้ฟังแล้ว จักหลีกออกจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว เป็นคนไม่ประมาทมีความเพียร ส่งจิตต์ไปในภาวนา. พระศาสดาตรัสสอนว่า ราชะ สิ่งใดเป็นมาร ท่านจงละความกำหนัดพอใจในสิ่งนั้นเสีย อะไรเล่าชื่อว่ามาร? รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตน มีความสิ้นไปเสื่อมไป เกิดขึ้นแล้วดับไปเป็นธรรมดา ชื่อว่ามาร ท่านจงละความกำหนัดพอใจในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั่นเสีย พระราชะรับโอวาทที่พระศาสดาตรัสสอนอย่างนี้แล้ว เที่ยวจาริกไปกับพระสารีบุตร ครั้นบัดพระอรหัตต์แล้วท่านพามาเฝ้าพระศาสดา ๆ ทรงปราศรัยตรัสถามว่า สัทธิ-

วิหาริกของท่านผู้นี้เป็นอย่างไร พระสารีบุตรทูลสรรเสริญว่าเป็นคนว่าง่ายอย่างยิ่ง เมื่อแนะนำสั่งสอนว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนั้นไม่ควรทำ ท่านจงทำสิ่งนี้ อย่าทำสิ่งนั้น ดังนี้ ไม่เคยโกรธเลย. พระศาสดาตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายถือเอาเป็นตัวอย่างว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นคนว่าง่ายอย่างราธะเถิด เมื่ออาจารย์ชี้โทษสั่งสอนอย่าโกรธ ควรคบบัณฑิตที่คนสำคัญเห็นว่าเป็นคนแสดงโทษ กล่าวข่ม ให้เป็นดุจคนชี้บอกขุมทรัพย์ให้ เพราะคบบัณฑิตเช่นนั้น มีคุณประเสริฐ ไม่มีโทษตามเลย และทรงสรรเสริญพระราธะว่า เป็นยอดของภิกษุที่มีปฏิภาณ คือญาณแจ่มแจ้งในธรรมเทศนา.

ฝ่ายพระอัญญาโกณฑัญญะ ในสมัยที่พระศาสดาเสด็จอยู่กรุงราชคฤห์ ไปกรุงกบิลพัสดุ์ บวชปุณณมาณพที่เป็นบุตรนางพราหมณีมันตานี ซึ่งเป็นพี่น้องหญิงของท่าน. พระปุณณะนั้น บวชแล้วไปอยู่ในประเทศชื่อชาติภูมิ ไม่ช้านัก บำเพ็ญเพียรก็สำเร็จพระอรหัตต์ ท่านตั้งอยู่ในคุณธรรม ๑๐ อย่าง คือมักน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่ชอบเกี่ยวข้องด้วยหมู่ ปรารภความเพียร บริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ความรู้เห็นในวิมุตติ, แม้เมื่อมีบริษัท ท่านก็สั่งสอนให้ประกอบในคุณธรรม ๑๐ ประการนั้น. ภายหลังภิกษุที่เป็นบริษัทได้ไปเฝ้าพระศาสดา ทูลพรรณนาคุณอุปัชฌายะของตนว่า 'ตั้งอยู่ในคุณธรรม ๑๐ ประการนั้น และสั่งสอนให้บริษัทประกอบในคุณธรรม ๑๐ ประการนั้น. ในเวลานั้น พระสารีบุตรนั่งอยู่ที่นั้น ได้ยินภิกษุเหล่า

นั้น ทูลพรรณนาคุณพระปุณณะ ประสงค์จะรู้จักและจะสั่งสนทนากัน เมื่อพระศาสดาเสด็จมาเมืองสาวัตถีแล้ว ท่านมาเฝ้า พอหลีกไปจากที่เฝ้าแล้ว พระสารีบุตรทราบข่าวจึงไปหาปราศรัยกันแล้ว ถามว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระศาสดาของเราหรือ?

ปุ. อย่างนั้นแหละ ท่านผู้มีอายุ.

สา. ท่านประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อศีลบริสุทธิ์หรือ?

ปุ. ไม่อย่างนั้น.

สา. เพื่อจิตตบริสุทธิ์หรือ?

ปุ. ไม่อย่างนั้น.

สา. เพื่อความเห็นบริสุทธิ์หรือ?

ปุ. ไม่อย่างนั้น.

สา. เพื่อปัญญาเป็นเครื่องข้ามล่วงความสงสัยบริสุทธิ์หรือ?

ปุ. ไม่อย่างนั้น.

สา. เพื่อปัญญาเป็นเครื่องรู้เห็นธรรมที่เป็นทางและไม่ใช่ทางอันบริสุทธิ์หรือ?

ปุ. ไม่อย่างนั้น.

สา. เพื่อปัญญาเป็นเครื่องรู้เห็นในข้อปฏิปทาอันบริสุทธิ์หรือ?

ปุ. ไม่อย่างนั้น.

สา. เพื่อปัญญาอันเป็นเครื่องรู้เห็นในวิมุตติอันบริสุทธิ์หรือ?

ปุ. ไม่อย่างนั้น.

สา. ข้าพเจ้าถามท่านว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์ เพื่ออย่างนั้นหรือ ๆ ท่านก็ตอบว่า ไม่อย่างนั้น ๆ เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออะไรเล่า ?

ปุ. เราประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความดับไม่มีเชื้อ.

สา. ศีลบริสุทธิ์หรือ เป็นความดับไม่มีเชื้อ หรือธรรมมีจิตต์บริสุทธิ์เป็นต้น ?

ปุ. ไม่อย่างนั้น.

สา. ความดับไม่มีเชื้อนั้น พ้นจากธรรมเหล่านี้หรือ ?

ปุ. ไม่อย่างนั้น.

สา. ข้าพเจ้าถามท่านว่า อย่างนั้น ๆ หรือ เป็นความดับไม่มีเชื้อ ท่านก็ตอบว่าไม่อย่างนั้น ๆ ความแห่งคำที่ท่านพูดนี้จะพึงเห็นได้อย่างไรเล่า ?

ปุ. ท่านผู้มีอายุ ถ้าพระศาสดาจักบัญญัติธรรมเหล่านี้ว่า เป็นความดับไม่มีเชื้อแล้ว ก็จะชื่อว่าบัญญัติธรรม ที่ยังมีเชื้อว่า เป็นความดับไม่มีเชื้อไป ถ้าความดับไม่มีเชื้อ จักพ้นจากธรรมเหล่านี้ไป ปุถุชนก็จะพึงชื่อว่าดับไม่มีเชื้อ เพราะปุถุชนไม่มีธรรมเหล่านี้ ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะทำความเปรียบให้ท่านฟัง คนมีปัญญาบางพวกในโลกนี้ ย่อมรู้ความแห่งคำที่พูดได้ด้วยความเปรียบ เปรียบเหมือนราชการับอย่างหนึ่งในเมืองสาเกตมีขึ้นแต่พระเจ้าปเสนทิ ยังกำลังเสด็จอยู่ที่กรุงสาวัตถี ก็ในระหว่างแห่งกรุงสาวัตถีและในเมืองสาเกต

จะต้องเสด็จพระราชดำเนินด้วยรถพระที่นั่ง ๗ ผลัด พระเจ้าปเสนทิก็เสด็จออกจากกรุงสาวัตถี ทรงรถพระที่นั่งที่ ๑ ที่ประดูพระราชวังถึงรถพระที่นั่งที่ ๒ จึงเสด็จลงจากรถพระที่นั่งที่ ๑ ขึ้นรถพระที่นั่งที่ ๒ เป็นผลัด ๆ โดยนัยนี้ จนถึงเสด็จขึ้นรถพระที่นั่งที่ ๗ ถึงเมืองสาเกต ประทับที่ประตูพระราชวัง ถ้ามีพระวงศ์หรือข้าราชการที่คอยรับอยู่ที่ประตูพระราชวังนั้น ทูลถามว่าพระองค์เสด็จพระราชดำเนินจากกรุงสาวัตถีถึงเมืองสาเกต ด้วยรถพระที่นั่งผลัดนี้ผลัดเดียวหรือ พระเจ้าปเสนทิตรัสบอกอย่างไร จึงจะเป็นอันตรัสบอกถูกต้อง ?

สา. ท่านผู้มีอายุ พระเจ้าปเสนทิ ตรัสบอกเรื่องที่พระองค์ทรงรถออกจากกรุงสาวัตถีเป็นผลัด ๆ ตั้งแต่ผลัดที่ ๑ จนถึงผลัดที่ ๗ จึงถึงเมืองสาเกต จึงจะเป็นอันตรัสบอกถูกต้อง.

ปุ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ฉันนั้น ธรรม ๗ ประการมีศีลบริสุทธิ์เป็นต้น ก็เป็นประโยชน์แก่กันและกันขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงความดับไม่มีเชื้อ เหมือนกัน.

เมื่อพระปุณณะชักความเปรียบให้ฟังอย่างนี้แล้ว พระสารีบุตรถามว่า ท่านผู้มีอายุมีชื่ออะไร สพรหมจารีเรียกท่านว่าอย่างไร ?

ปุ. ข้าพเจ้าชื่อปุณณะ สพรหมจารีเรียกข้าพเจ้าว่า มันตานีบุตร.

สา. เป็นอัศจรรย์หนอ ธรรมอันลึก ท่านผู้มีอายุ ปุณณมันตานีบุตร ได้ชักมาแก้แล้ว ด้วยปัญญาอันลึก เหมือนสาวกผู้ได้สดับแล้วรู้จักคำสอนของพระศาสดาโดยถูกต้องแท้แล้ว.

ครั้นพระสารีบุตรว่าอย่างนี้แล้ว พระปุณณะถามว่า ท่านผู้มีอายุมีชื่ออะไร ? สพรหมจารีเรียกท่านว่าอย่างไร.

สา. ข้าพเจ้าชื่ออุปติสสะ สพรหมจารีเรียกข้าพเจ้าว่าสารีบุตร.

ปุ. ถ้าข้าพเจ้ารู้ว่าท่านผู้มีอายุชื่อสารีบุตร คำที่พูดไปเพียงนี้คงจะไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้าได้ เป็นอัศจรรย์หนอ ธรรมอันลึก ท่านผู้มีอายุสารีบุตรได้ชักเอามาถามแล้วด้วยปัญญาอันลึก.

พระเถระทั้งสอง ก็อนุโมทนาภาษิตของกันและกัน พระปุณณะนั้น อาศัยความตั้งมั่นอยู่ในคุณเช่นใดแล้ว สอนผู้อื่นให้ตั้งอยู่ในคุณเช่นนั้น พระศาสดาทรงสรรเสริญว่า เป็นยอดธรรมกถึกองค์หนึ่งในพระพุทธศาสนา.

ปริจเฉทที่ ๑๐

ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงทราบว่า พระราชโอรสของพระองค์ได้ตรัสรู้ธรรมพิเศษแล้ว เสด็จมาทรงสั่งสอนมหาชนอยู่ที่กรุงราชคฤห์ มีพระราชประสงค์จะใคร่เห็น จึงตรัสสั่งกาฬุทายีอมาตย์ซึ่งเป็นคนคุ้นเคยกับพระศาสดาแต่ครั้งยังเยาว์ด้วยกัน ให้ไปเชิญเสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ กาฬุทายีอมาตย์กราบถวายบังคมลาไปถึงกรุงราชคฤห์เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ได้ฟังธรรมเทศนาบังเกิดพระอรหัตตผลตั้งอยู่ในความเป็นภิกษุแล้ว ทูลเชิญเสด็จพระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นพุทธบริวารไปกรุงกบิลพัสดุ์ พระศาสดาเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์แล้วประทับอยู่ที่นิโครธาราม ทรงแสดงธรรมเทศนาแก่พระราชบิดาและนางมหาปชาบดีโคตมีพระน้านาง ประกาศสุจริตให้ได้ความเชื่อความเลื่อมใสแล้ว วันหนึ่งมีการอาวาหวิวาหมังคลาภิเษกแห่งนันทกุมาร พระองค์เสด็จไปเสวยที่ตำหนักแห่งนันทกุมาร เสร็จแล้ว ทรงส่งบาตรให้นันทกุมารถือไว้แล้ว ตรัสอวยชัยมงคลแล้วเสด็จกลับ ส่วนนันทกุมารถือบาตรตามเสด็จไป ด้วยสำคัญว่าถ้าทรงรับบาตรในที่แห่งใดแล้วก็จะรีบกลับมา แต่ไม่สามารถจะทูลเตือนได้ เพราะมีความเคารพ ส่วนนางที่จะเป็นเทวีของนันทกุมารได้เห็นอาการอย่างนั้นจึงร้องสั่งว่า ขอพระลูกเจ้าจงด่วนเสด็จกลับมา ครั้นพระศาสดาเสด็จถึงวิหารแล้วตรัสถามนันทกุมารว่า นันทะท่านจักบวชหรือ นันทกุมารแม้มีใจไม่สมัครจะบวช แต่ไม่อาจขัด

เพราะมีความเคารพมากจึงทูลรับยอมจะบวช ครั้นบวชแล้ว หวนระลึกถึงคำนางเทวีที่ร้องสั่งไว้เมื่อมา มีความกระสันไม่ผาสุกในที่จะประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป คิดใคร่จะสึกออกมา ภายหลังพระศาสดาพาเที่ยวจาริกไป ให้เห็นหญิงที่มีรูปงามกว่านางเทวีนั้น ให้พระนันทะละความรักรูปนางเทวีเสีย มุ่งหมายในรูปหญิงที่งาม ๆ กว่านั้นต่อไป ภายหลังพระนันทะเห็นว่า ความรักไม่มีที่สุดก็บันเทาเสียได้ เป็นผู้ไม่ประมาทบำเพ็ญเพียร ก็ได้บัลลพระอรหัตตผล.

วันหนึ่ง พระศาสดาเสด็จไปที่พระราชนิเวศน์ของพระราชบิดา นางยโสธราซึ่งเป็นพระราชเทวีเก่าของพระองค์ ส่งราหุลกุมารผู้เป็นโอรสออกมาขอราชสมบัติที่ตนควรจะได้ เพราะว่าพระศาสดาเป็นพระโอรสใหญ่ ของพระเจ้าสุทโธทนะ ควรจะได้รับราชสมบัติสืบพระวงศ์ เมื่อพระองค์ไม่ทรงรับแล้ว ก็ควรที่จะประทานให้พระโอรส นางเห็นเหตุอย่างนี้ จึงส่งราหุลกุมารออกไปทูลขอราชสมบัติ ราหุลกุมารออกไปเฝ้าเจรจาปราศรัยแสดงความรักมีประการต่าง ๆ ครั้นเห็นพระศาสดาจะเสด็จกลับก็ร้องทูลขอราชสมบัติตามเสด็จมา ก็บันดาลสมบัติที่จะถาวรมั่นคง และประเสริฐยิ่งกว่าคุณสมบัติมิได้มี เหตุนั้นพระศาสดาจึงตรัสสั่งพระสารีบุตรว่า ถ้าอย่างนั้นสารีบุตรจงบวชให้ราหุลเถิด ครั้งนั้นราหุลกุมารยังเยาว์อยู่ มีอายุยังไม่ครบอุปสมบท พระสารีบุตรจึงทูลถามว่า จะโปรดให้ข้าพระเจ้าบวชราหุลกุมารอย่างไร พระศาสดาทรงปรารภเรื่องนี้เป็นเหตุ จึงทรงพระ

อนุญาตให้ภิกษุบวชกุลบุตร ที่มีอายุยังไม่ครบอุปสมบทให้เป็นสามเณร ด้วยให้รับสรณคมน์ ๓ เหมือนวิธีอุปสมบทที่ทรงอนุญาตแก่ภิกษุ เมื่อครั้งแรกส่งไปประกาศศาสนาในทิศนั้น ๆ แล้ว รับสั่งให้เลิกเสีย เมื่อครั้งอนุญาตอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม.

ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อพระศาสดาและพระนันทะซึ่งเป็นพระโอรสจะได้สืบพระวงศ์ทรงผนวชแล้ว ทรงพระโทมนัสเป็นอันมาก ถึงอย่างนั้นก็ยังหวังพระหฤทัยอยู่ว่า ราหุลกุมารจะสืบพระวงศ์ต่อไป ครั้นราหุลกุมารบวชแล้ว สิ้นผู้ที่จะสืบพระวงศ์ ยิ่งทรงพระโทมนัสมากขึ้น ทรงพระปรารภถึงทุกข์อันนี้ที่จะพึงมีแก่มารดาบิดาในตระกูลอื่น ในเวลาเมื่อบุตรออกบวช จึงเสด็จไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอพรว่า ขออย่าให้ภิกษุทั้งหลายบวชบุตรที่มารดาบิดายังไม่อนุญาตต่อไป พระศาสดาก็ทรงอนุมัติตามที่ทูลขอ ครั้นเสด็จอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์โดยควรแก่ความต้องการแล้ว เสด็จเที่ยวจาริกไปในบ้านเมืองนั้น ๆ ตามสมควรแก่เวลา.

ฝ่ายพระราหุลบวชเป็นสามเณรแล้ว ตามเสด็จพระศาสดาและอุปัชฌายะของตนไป ครั้นอายุครบแล้วก็ได้อุปสมบทเป็นภิกษุ วันหนึ่งพระราหุลอยู่ที่สวนมะม่วงแห่งหนึ่งในกรุงราชคฤห์ พระศาสดาเสด็จไปที่นั้น พระราหุลได้เห็นเสด็จมาแต่ไกล จึงปูอาสนะและตั้งน้ำล้างพระบาทไว้ พระศาสดาเสด็จถึงแล้วประทับบนอาสนะนั้นแล้ว ทรงล้างพระบาทแล้ว ทรงยกภาชนะน้ำขึ้นตรัสถามพระราหุลว่า ราหุล

เจ้าเห็นภาชนะน้ำนี้เปล่าไม่มีน้ำหรือไม่.

พระราหุลกราบทูลรับว่า พระพุทธเจ้าข้า.

พ. นี่แลฉันใด สมณคุณของชนที่ไม่มีความละอายในการแกล้งกล่าวเท็จ ก็เปล่าไม่มีฉันนั้น ผู้ใดไม่มีความละอายในการแกล้งกล่าวเท็จ ผู้นั้นจะไม่ทำความชั่ว แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งไม่มีเลย เหตุนั้นเจ้าจงสำเหนียกว่า เราจักไม่พูดเท็จเลย ราหุล กระจกเงามีประโยชน์อะไร.

ร. มีประโยชน์สำหรับจะส่อง พระพุทธเจ้าข้า.

พ. นี่แลฉันใด ปัญญาก็มีประโยชน์สำหรับสอดส่องฉันนั้น เจ้าพึงพิจารณาดูเสียก่อนแล้วจึงทำการงานด้วยกายวาจาใจ เจ้าใคร่จะทำการงานอะไรพึงพิจารณาดูเสียก่อน ถ้ารู้ว่า สิ่งนี้เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนก็ดี เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นก็ดี เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นก็ดี เป็นอกุศลมีผลเป็นทุกข์ การงานเช่นนี้เจ้าไม่ควรอาจ ไม่ควรทำ ถ้ารู้ว่าสิ่งนี้ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนอย่างนั้น เป็นกุศลมีผลเป็นสุข การงานเช่นนั้นเจ้าควรอาจ ควรทำ แม้ทำอยู่ก็พึงพิจารณาอย่างนั้น ถ้ารู้ว่ามีโทษเช่นกล่าวแล้ว เจ้าพึงงดเสีย ถ้ารู้ว่าไม่มีโทษ เจ้าพึงหมั่นทำเถิด แม้ทำแล้ว ก็พึงพิจารณาอย่างนั้น ถ้ารู้ว่ามีโทษ ถ้าเป็นกายกรรม วจีกรรม เจ้าพึงแสดงเปิดเผยทำให้กระจ่างในครูหรือสพรหมจารีอันแล้วระวังต่อไป ถ้าเป็นมโนกรรม เจ้าพึงเบื่อหน่ายละอายเกลียดชังแล้วระวังต่อไ ถ้ารู้ว่าไม่มีโทษ เจ้าพึงอยู่ด้วย

ปีติปราโมทย์ ศึกษาในธรรมที่เป็นกุศลทุกคืนวันเถิด ราหุล สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในกาลล่วงแล้ว ได้ชำระกายวาจาใจให้หมดจดแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ได้พิจารณาแล้วอย่างนี้ก่อน แม้ถึงสมณพราหมณ์ ในกาลข้างหน้า และในกาลบัดนี้ ก็เป็นอย่างนั้น เหตุนั้น เจ้าพึงสำเหนียกว่า เราจักพิจารณาแล้ว ชำระกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมให้หมดจด เจ้าพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้ พระศาสดาตรัสสอนพระราหุลอย่างนี้แล้ว เสด็จกลับไป.

วันหนึ่งพระราหุลไปเฝ้า พระศาสดาทรงสั่งสอนในรูปกัมมัฏฐานว่า ราหุล ธาตุ ๕ อย่าง คือ ปฐวี ธาตุดิน ๑ อาโป ธาตุน้ำ ๑ เตโช ธาตุไฟ ๑ วาโย ธาตุลม ๑ อากาศธาตุ ช่องว่าง ๑ ปฐวีธาตุเป็นอย่างไร ปฐวีธาตุ มีทั้งภายในภายนอก ปฐวีธาตุภายในเป็นอย่างไร สิ่งใดเป็นไปจำเพาะตน คือที่บุคคลกำหนดถือเป็นของตน อันแข้นแข็งมีใจครอง คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง, เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก, ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด, ไส้ สายรัดไส้ อาหารใหม่ อาหารเก่า และสิ่งอื่นอีก ที่มีอาการเช่นนี้ สิ่งนั้นเรียกว่าปฐวีธาตุภายใน อาโปธาตุเป็นอย่างไร อาโปธาตุมีทั้งภายในภายนอก อาโปธาตุภายในอย่างไร สิ่งใดเป็นไปจำเพาะตน คือ ที่บุคคลกำหนดถือเป็นของตน อันซึมซาบเอิบอาบอยู่ในปฐวีธาตุมีใจครอง คือ ดี เสมหะ หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา

เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร และสิ่งอื่นอีกที่มีอาการเช่นนั้น สิ่งนั้นเรียกอาโปธาตุภายใน ตโชธาตุเป็นอย่างไร เตโชธาตุมีทั้งภายในภายนอก เตโชธาตุภายในเป็นอย่างไร สิ่งใดเป็นไปจำเพาะตน คือที่บุคคลกำหนดถือเป็นของตน เป็นของร้อนมีใจครอง คือสิ่งที่ทำกายให้อุ่น สิ่งที่ทำกายให้ทรุดโทรม สิ่งที่ทำกายให้กระวนกระวาย สิ่งที่ทำอาหารที่กินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวแล้ว ชิมแล้วให้แปรไป และสิ่งอื่นอีกที่มีอาการเช่นนั้น สิ่งนั้นเรียกว่าเตโชธาตุภายใน วาโยธาตุเป็นอย่างไร วาโยธาตุมีทั้งภายในภายนอก วาโยธาตุภายในเป็นอย่างไร สิ่งใดเป็นไปจำเพาะตน คือที่บุคคลกำหนดว่าเป็นของตน อันพัดไปมีใจครอง คือลมอันพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมนอนอยู่ในท้อง ลมนอนอยู่ในลำไส้ ลมซ่านไปตามตัว ลมหายใจเข้าออก และสิ่งอื่นอีกที่มีอาการเช่นนั้น สิ่งนั้นเรียกว่าวาโยธาตุภายใน อากาศธาตุเป็นอย่างไร อากาศธาตุมีทั้งภายในภายนอก อากาศธาตุภายในเป็นอย่างไร สิ่งใดเป็นไปจำเพาะตน คือบุคคลกำหนดถือว่าเป็นของตน ที่เป็นช่องว่างอันเนื่องและเลื่อมไม่ถูกต้องกัน คือ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องที่กลืนอาหาร ช่องที่อาหารตั้งอยู่ และช่องที่อาหารออกโดยส่วนภายใต้ และสิ่งอื่นอีกที่มีอาการเช่นนั้น สิ่งนั้นเรียกว่าอากาศธาตุภายใน ธาตุ ๕ ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี ก็เป็นแต่เพียงธาตุละอย่าง ๆ เท่านั้น เจ้าพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างไรว่า สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา

ส่วนนั้นไม่เป็นเรา ส่วนนั้นไม่ใช่ตัวของเรา ครั้นเห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่าย ทำใจไม่ให้กำหนัดอยู่ในธาตุ ๕ นั้นได้ ราหุล เจ้าจงเจริญภาวนาทำใจให้เสมอดินน้ำไฟลมอากาศ เพราะว่าเมื่อเจ้าทำได้อย่างนี้ อารมณ์ที่มาถูกต้องเป็นที่ชอบใจก็ดี ไม่เป็นที่ชอบใจก็ดี ซึ่งเกิดขึ้นแล้วจักไม่ครอบงำจิตต์ตั้งอยู่ได้ เปรียบเหมือนชนทั้งหลายทิ้งของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง ลงในแผ่นดิน เทของสะอาดบ้างไม่สะอาดบ้าง ลงในน้ำ ไฟไหม้เผาของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง ลมพัดกระพือของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง ดินน้ำไฟลมไม่รักหรือชังของที่สะอาดหรือไม่สะอาด และอากาศไม่ติดอยู่ในที่ไหน ๆ ฉันใด เจ้าจงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยดินน้ำไฟลมอากาศฉันนั้น เมื่อเจ้าทำได้อย่างนี้ อารมณ์ที่มาถูกต้องเป็นที่ชอบใจก็ดี ไม่เป็นที่ชอบใจก็ดี ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตต์ตั้งอยู่ได้.

ครั้นพระศาสดาตรัสสอน ในรูปกัมมัฏฐานอย่างนี้แล้ว ตรัสสอนในกัมมัฏฐานอื่นต่อไปว่า ราหุล เจ้าจงเจริญภาวนาคือเมตตา คิดให้หมู่สัตว์เป็นสุขทั่วหน้า กรุณาคิดจะให้หมู่สัตว์พ้นจากทุกข์ทั่วหน้า มุทิตายินดีบันเทิงเพราะสมบัติที่ผู้อื่นได้ อุเบกขาเพิกเฉยเป็นกลางไม่เข้าข้างไหน อสุภ พิจารณาร่างกายว่าไม่งาม อนิจจสัญญา พิจารณาเห็นสังขารว่าไม่เที่ยง เมื่อเจ้าเจริญเมตตา จักละพยาบาทความคิดแช่งผู้อื่นให้ฉิบหายเสียได้ เมื่อเจริญกรุณา จักละความคิดเบียดเบียนผู้อื่นเสียได้ เมื่อเจริญมุทิตา จักละความอิจฉาไม่ยินดีเสีย

ได้ เมื่อเจริญอุเบกขา จักละความชอบใจและไม่ชอบใจอันกระทบจิตต์เสียได้ เมื่อเจริญอสุภ จักละความกำหนัดรักใคร่เสียได้ เมื่อเจริญอนิจจสัญญา จักละความถือตัวเสียได้ อนึ่งเจ้าจงเจริญภาวนาคือตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก เพราะว่าภาวนานี้ บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลอานิสงส์ใหญ่.

ครั้นทรงสอนจบแล้ว พระราหุลมีจิตต์ยินดี รับคำสอนของพระศาสดา ภายหลัง พระราหุลได้ฟังโอวาทที่พระศาสดาทรงสั่งสอนในทางวิปัสสนา คล้ายกับโอวาทที่ตรัสสอนภิกษุปัญจวัคคีย์ เป็นแต่ในที่นี้ยกอายตนะภายในภายนอกเป็นต้น ขึ้นแสดงแทนขันธ์ ๕ ส่งจิตต์ไปตามเทศนา ก็ได้บัลลุพระอรหัตตผล พระราหุลนั้น เป็นผู้ใคร่ศึกษาธรรมวินัย ตั้งแต่ครั้งยังเป็นสามเณร พระพระศาสดาจึงทรงสรรเสริญว่า เป็นยอดแห่งสาวกในข้อนี้.

ปริจเฉทที่ ๑๑

ครั้งหนึ่ง พระศาสดาเสด็จอยู่ในอนุบียนิคม ของมัลลกษัตริย์ ในเวลานั้น ศากยกุมารซึ่งเป็นคนมีชื่อเสียง คนรู้จักมาก ออกบวช ตามพระศาสดาเป็นอันมาก วันหนึ่งมหานามศากยะ ซึ่งเป็นโอรส ของอมิโตทนศากยะ ตรึกถึงเรื่องนี้แล้ว จึงว่าแก่อนุรุทธศากยะผู้ น้องว่า พ่ออนุรุทธะ ไม่มีใคร ๆ ออกบวช จากตระกูลของเรา ตามพระศาสดาเลย ควรเจ้าหรือพี่ คนใดคนหนึ่งจะออกบวชบ้าง.

อนุรุทธศากยะตอบว่า น้องเป็นคนเคยตั้งอยู่ในความสุข ไม่ สามารถจะบวชได้ พี่บวชเถิด.

มหานามศากยะจึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงเรียน ให้รู้จัก การงานของผู้อยู่ครองเรือน พี่จะสอนเจ้า ผู้อยู่ครองเรือน เมื่อถึง หน้าทำนาพึงให้ไถนาก่อน ครั้นให้ไถเสร็จแล้ว พึงให้หว่านหรือให้ ตกกล้าไว้ พอได้ที่แล้วเอาดงดำ ครั้นให้หว่านหรือดำแล้ว ต้องให้ ขุดคูรางซึ่งเป็นทางไขน้ำเข้าออกเตรียมไว้ ถ้าน้ำน้อยไม่มีพอเลี้ยง ต้นข้าว ต้องให้ไขน้ำเข้า ถ้าน้ำมากเกินไปจนท่วมต้นข้าว ต้องให้ไข น้ำออก เมื่อต้นข้าวออกรวงต้องคอยระวังให้ขับนกที่มากินข้าว ครั้น รวงข้าวแก่ได้ที่แล้วพึงให้เกี่ยว ครั้นให้เกี่ยวแล้ว พึงให้ขนมารวม ทำให้เป็นลอมไว้ ครั้นให้ทำเป็นลอมไว้แล้ว พึงให้ทำลานที่นวด แล้ว เอาข้าวนั้นมานวด ครั้นให้นวดแล้ว พึงให้เก็บฟางออกเสีย ครั้นให้ เก็บฟางออกแล้ว พึงให้โรยหรือสาดข้าวลีบไม่มีเนื้อออกเสีย แล้ว

เถือกตวงไว้แต่ข้าวที่มีเนื้อ เสร็จแล้วพึงให้ขนเอามาเก็บไว้ในฉาง ถึงหน้าฝนอีก ต้องทำอย่างนั้น ถึงหน้าฝนอีก ต้องทำอย่างนั้นทุกปีไป.

มหานามศากยะสอนอนุรุทธศากยะผู้น้อง ในการงานของผู้อยู่ครองเรือน ยกการทำนาขึ้นว่าอย่างนั้น เพราะในเวลานั้น การทำนาเป็นกิจสำคัญในประเทศนั้น เหมือนในประเทศของเราในบัดนี้ และนับถือว่าข้าวเป็นทรัพย์สำคัญกว่าทรัพย์อื่น พระเจ้าสีหหนุจึงตั้งนามพระโอรสลงท้ายว่า โอทนะ ๆ ว่าข้าว ๆ ดังนี้ทุกองค์ แม้พระศาสดาตรัสสอนในประโยชน์ฆราวาส ก็ทรงยกข้าวว่าเป็นทรัพย์ใหญ่ ภาษิตของคนบางคนว่า บันดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักลูกไม่มี บันดาทรัพย์ที่ควรส่งวนที่จะเสมอด้วยโคไม่มี บันดาแสงสว่างที่เสมอด้วยแสงอาทิตย์ไม่มี บันดาที่ขังน้ำมีบึงหนองเป็นต้น มีทะเลเป็นอย่างยิ่ง อธิบายความแห่งภาษิตนี้ว่า ลูกเป็นผู้ที่จะสืบประเพณีวงศ์ตระกูลจะตั้งอยู่ได้ก็เพราะลูก และลูกนั้นเกิดแต่ตัวและอาศัยตัวเกิด เป็นที่สนิทไว้ใจและร่วมสุขทุกข์ได้กว่าผู้อื่น มารดาบิดาจึงได้รักมากกว่ารักผู้อื่น จึงควรว่าบันดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักลูกไม่มี ส่วนโคนั้นเป็นประโยชน์ที่จะใช้เป็นพาหนะในการนา และเป็นสัตว์ที่นิยมว่าเป็นพาหนะของพระอิศวร ทั้งมีน้ำนมให้อาศัยดื่มและทำเป็นเนยบริโภค ซึ่งนิยมว่าเป็นอาหารวิเศษ แม้แต่โคมัยก็ไม่เสียเปล่า สำหรับใช้เป็นของเจิมหน้าและทาฉาบได้ฝาและพื้นเรือนเป็นต้น โคเป็นประโยชน์อย่างนี้ จึงควรว่าบันดาทรัพย์ที่ควรส่งวนที่จะเสมอด้วย

โคไม่มี ส่วนแสงของสิ่งอื่น ๆ บางสิ่งก็ต้องอาศัยแสงอาทิตย์ เช่น พระจันทร์และดาว บางสิ่งแม้ไม่ได้อาศัยแสงอาทิตย์เช่นไฟเป็นต้น ก็ไม่เสมอด้วยแสงอาทิตย์ได้ จึงควรว่าบันดาแสงสว่างที่จะเสมอด้วยแสงอาทิตย์ไม่มี ส่วนทะเลเป็นประเทศมีน้ำใหญ่กว่าประเทศทั้งปวง จึงควรว่าบันดาที่ขังน้ำมีทะเลเป็นอย่างยิ่ง ส่วนพระศาสดาตรัสภาษิตเทียบตามแบบนี้ แสดงความโดยอย่างอื่นว่า บันดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักตัวไม่มี บันดาทรัพย์ที่ควรสงวนยิ่งกว่าข้าวไม่มี บันดาแสงสว่างที่จะเสมอด้วยปัญญาไม่มี บันดาที่ขังน้ำมีฝนเป็นอย่างยิ่ง อธิบายในพุทธภาษิตนี้ว่า แม้ลูกเป็นที่รักมากกว่าผู้อื่นก็จริง ถึงอย่างนั้นชนทั้งปวงย่อมปรารภตน เพราะอาศัยสุขทุกข์ก่อนกว่าปรารภผู้อื่นมีลูกเป็นต้น จึงควรว่าบันดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักตัวไม่มี ส่วนข้าวเป็นอาหารสำคัญของมนุษย์ทั่วไปที่จะเว้นเสียไม่ได้ เป็นทรัพย์ที่จำจะต้องการสงวนหาไว้บริโภคเลี้ยงชีวิตยิ่งกว่าโค เพราะประโยชน์อันใดที่จะสำเร็จแต่โค ประโยชน์นั้นยังมีทางที่จะหาได้แต่สัตว์อื่น มีกระบือและแพะเป็นต้น จึงควรว่าบันดาทรัพย์ที่ควรสงวนที่จะเสมอด้วยข้าวไม่มี แสงอาทิตย์ก็เป็นแสงสว่าง เห็นได้ง่ายอยู่แล้วว่าสว่างกว่าแสงอื่น ถึงอย่างนั้น แสงอาทิตย์ย่อมส่องให้สว่างได้ในที่ควรให้สว่าง ไม่ส่องได้ในที่ทั่วไป เช่นในถ้ำที่ลึกเกิน ก็ส่องเข้าไปไม่ได้ ส่วนปัญญาอาจพาให้คิดได้ แม้สิ่งที่เหลือคาดคะเนว่าจะคิดได้ ดุจแสงสว่างนำให้เห็นในที่มืด จึงควรว่าบันดาแสงสว่างที่จะ

เสมอด้วยปัญญาไม่มี ส่วนทะเลเป็นประเทศมีน้ำใหญ่กว่าประเทศทั้งปวงก็ปรากฏอยู่แล้ว อนึ่งแม้ตามตำรา นักปราชญ์ว่าบันดาน้ำทั้งปวง ก็ล้วนมาแต่น้ำทะเลเป็นต้นก่อน ถึงอย่างนั้น ก็ต้องมีฝนตกลงก่อน ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ไม่สามารถทำที่ขังน้ำทั้งปวงให้เต็มได้ จึงควรว่าบันดาที่ขังน้ำมีฝนเป็นอย่างยิ่ง ข้าวเป็นที่นับถือว่าเป็นทรัพย์สำคัญของชาวประเทศนั้นในเวลานั้น อย่างนี้มหานามศากยะ จึงยกการทำนาขึ้นสอนอนุรุทธศากยะดุจกล่าวแล้ว.

ในเวลานั้น อนุรุทธศากยะยังเป็นหนุ่มอยู่ ไม่เคยดูการงานมัวแต่เล่น ครั้นได้ฟังมหานามศากยะผู้พี่สอนด้วยเรื่องการงานของผู้อยู่ครองเรือนอย่างนี้แล้ว ถามว่า การงานไม่รู้จักสิ้น ที่สุดของการงานไม่ปรากฏอย่างนี้ เมื่อไรการงานจักสิ้น เมื่อไรที่สุดของการงานจักปรากฏ เมื่อไรเล่าเราจักได้เป็นผู้ไม่ต้องขวนขวายบำเรอตนด้วยกามคุณ ๕ มหานามศากยะตอบว่า พ่ออนุรุทธะ การงานไม่สิ้นสุดที่สุดของการงานไม่มีปรากฏ พ่อแต่ปู่ของเรา เมื่อกำลังยังไม่สิ้นการงานนั่นเทียว ตายไปหมดแล้ว อนุรุทธศากยะตอบว่า ถ้าอย่างนั้นพี่รู้เอาเองเถิดด้วยประโยชน์ของผู้อยู่ครองเรือน น้องจักบวชละ ครั้นอนุรุทธศากยะว่าอย่างนี้แล้ว เข้าไปหามารดาบอกว่า แม่ ฉันอยากจะบวช ขอแม่จงอนุญาตให้ฉันบวชเถิด มารดาตอบว่า พ่ออนุรุทธะ เจ้า ๒ คนเป็นลูกที่รักที่ชอบใจ ไม่เป็นที่เกลียดชังของแม่ แม้เจ้าทั้ง ๒ จักตายแม่ก็ไม่อยากจะพลัดพรากจากเจ้าทั้ง ๒ เหตุไฉน

จักยอมให้เจ้าซึ่งยังเป็นอยู่ออกบวช อนุรุทธศากยะก็อ้อนวอน ขอให้อนุญาตให้บวชเป็นหลายครั้ง.

ในเวลานั้น ภัททิยศากยะซึ่งเป็นโอรสของนางกาฬิโคธาในพระวงศ์นั้น เมื่อสิ้นศากยะที่เป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้เป็นเจ้าแผ่นดินปกครองหมู่ศากยะ พระมารดาของพระเจ้าภัททิยะนั้นสืบเนื่องมาแต่กึ่งแห่งพระวงศ์ไหน ข้าพเจ้ายังสืบไม่ได้ความ เพราะในหนังสือนั้น ๆ มักแสดงแต่กึ่งพระวงศ์ของพระศาสดา และกึ่งพระวงศ์ที่เกี่ยวข้องด้วยพระศาสดาเท่านั้น ข้าพเจ้าใคร่ครวญดูเห็นว่า เดิมทีพระราชบุตรของพระเจ้าโอกกากราช ๗ พระองค์ สร้างพระนครขึ้นใหม่แล้วตั้งศากยวงศ์สืบมา ศากยะทั้ง ๗ องค์นั้นคงแบ่งที่แผ่นดินในอาณาเขตต์ออกเป็น ๗ ส่วน ให้กันและกันเป็นผู้ปกครองคนละส่วน ๆ ตั้งเป็น ๗ ตระกูล ในตระกูลอันหนึ่งและอันหนึ่ง เมื่อบุรพบุรุษล่วงไปแล้ว มีอนุบุรุษสืบตระกูลต่อมา แต่คงรวมตระกูลทั้ง ๗ นั้นเรียกว่าศากยวงศ์ และในตระกูลทั้ง ๗ นั้น บางคราวก็ไม่รวมอยู่ในความปกครองเป็นอันเดียวกัน บางคราวก็จะรวมอยู่ในความปกครองเป็นอันเดียวกัน เทียบด้วยธรรมเนียมเก่า เหมือนธรรมเนียมในแว่นแคว้นวัชชีและแว่นแคว้นมัลละ ในแว่นแคว้นวัชชีมีเจ้าวงศ์หนึ่งเรียกว่าลิจฉวี ในแว่นแคว้นมัลละมีเจ้าวงศ์หนึ่งเรียกว่ามัลละเป็นผู้ปกครอง ในวงศ์เจ้าทั้ง ๒ นั้นไม่ได้เรียกเจ้าผู้ใดผู้หนึ่งเป็นราชา ไม่เรียกอย่างพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินมคธ และพระเจ้าปเสนทิ พระเจ้าแผ่นดินโกศล ท่าน

ทั้ง ๒ นั้นเขาเรียกว่าราชา ส่วนเจ้าในวงศ์ทั้ง ๒ นั้น เขาเรียกว่า ฤาฉวี และมัลละ เสมอกันหมด เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเช่นการสงครามเป็นต้น เจ้าเหล่านั้นก็ประชุมกันปรึกษาแล้ว ช่วยกันจัดตามควร เทียบด้วยธรรมเนียมใหม่ เหมือนธรรมเนียมในแว่นแคว้นเยอรมนีนั้น ในแว่นแคว้นเยอรมนี แบ่งอาณาเขตต์เป็นส่วน ๆ มีเจ้าเป็นผู้ปกครองทุกส่วน ๆ ตั้งเป็นตระกูลอันหนึ่ง ๆ สืบกันมา มียศเรียกเจ้าผู้ปกครองต่าง ๆ กันตามมีอำนาจและที่ดินมากหรือน้อย ตระกูลเจ้าเหล่านั้นนับเนื่องเป็นพระวงศ์เดียวกัน แต่บางครั้งไม่อยู่ในความปกครองอันเดียวกัน บางครั้งก็อยู่ในความปกครองเป็นอันเดียวกัน คือยกเจ้าในเมืองหนึ่งขึ้นเป็นราชาธิราช มีอำนาจปกครองทั่วไปเหมือนในบัดนี้ เชายกเจ้าในกรุงปรัสเซียขึ้นเป็นราชาธิราช รวมอยู่ในความปกครองอันเดียวกัน ธรรมเนียมในแว่นแคว้นศากยะก็เห็นจะเป็นเหมือนอย่างนี้ เดิมทีตระกูลเจ้าผู้ปกครองกรุงกบิลพัสดุ์จะมีราชาธิราชปกครองหรือจะเป็นเมืองอยู่ในความปกครอง ของตระกูลแห่งพระศาสดา ผู้แต่งหนังสือนี้ ๆ จึงว่าแต่เพียงย่อ ๆ ว่าพระราชบุตรของพระเจ้าโอกกากราช ๗ พระองค์ สร้างกรุงกบิลพัสดุ์ขึ้นใหม่แล้ว ตั้งศากยวงศ์สืบมา ถึงเวลาพระเจ้าสุทโธทนะเป็นผู้ปกครองกรุงกบิลพัสดุ์ พระวงศ์ศากยะทั้ง ๗ กิ่ง จะไม่ได้รวมอยู่ในความปกครองอันเดียวกัน หรือกิ่งอื่นจะเป็นราชาธิราช ผู้แต่งบาลีจึงไม่เรียกว่าราชาหรือศากยราชา เรียกแต่เพียงว่า สุทฺโธทโน สกฺโก

เหมือนเรียก มหานาโม สกฺโก อนุรุทฺโธ สกฺโก เป็นต้นฉะนั้น ส่วนผู้แต่งอรรถกถาทั้งหมด เรียกว่า ราชา ข้าพเจ้าได้ว่าไว้ข้างต้นว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินเทียบยศราชานั้น ตามคำในอรรถกถาซึ่งรู้กันมาก แม้พระเจ้าสุทโธทนะจะไม่ได้เป็นราชาธิราช ก็ไม่ผิดนัก เพราะผู้ปกครองแผ่นดนโดยลำพังตนเองไม่ขึ้นอยู่ในใคร ก็ควรเรียกพระเจ้าแผ่นดินได้ ครั้นถึงเวลาพระเจ้าภัททิยะเป็นผู้ปกครองแผ่นดินชะรอยกึ่งพระวงศ์ของท่านจะเป็นราชาธิราช ผู้แต่งบาลีจึงได้เรียกว่าศากยราชา เหมือนเรียกพระเจ้าพิมพิสารว่า ราชา มาคโธ ไม่เรียกว่า สกฺโก เฉย ๆ อย่างเรียกพระเจ้าสุทโธทนะเป็นต้น แต่พระเจ้าภัททิยะนั้น คงจะไม่ได้อยู่ในกึ่งพระวงศ์ผู้ปกครองกรุงกบิลพัสดุ์เป็นแน่ ผู้แต่งบาลีจึงไม่ได้อ้างถึงชื่อเมือง.

ครั้นอนุรุทธศากยะอ้อนวอนเนือง ๆ อย่างนั้น มารดาจึงคิดว่าพระเจ้าภัททิยะเป็นสหายของอนุรุทธะฉันเรา ท่านคงไม่อาจบวชเป็นแน่ จึงพูดว่า พ่ออนุรุทธะ ถ้าพระเจ้าภัททิยะบวชด้วย เจ้าจงบวชเถิด อนุรุทธะได้ฟังอย่างนั้นแล้ว ไปเฝ้าพระเจ้าภัททิยะทูลตามโวหารของผู้คุ้นเคยกันว่า เพื่อนเอ๋ย บรรพชาของเราเนื่องด้วยบรรพชาของท่าน.

ภ. ถ้าอย่างนั้น อย่าเนื่องเลยเพื่อน ท่านจงบวชตามสบายเถิด.

อ. ไปด้วยกันเถิดเพื่อน เราจักบวชด้วยกันทั้ง ๒ คน.

ภ. เราไม่อาจบวช ถ้าสิ่งอื่นที่เราอาจ เราจักทำให้แก่ท่านได้ ท่านจงบวชเองเถิด.

อ. มารดาพูดกะเราว่า ถ้าพระเจ้าภัททิยะบวชด้วย เจ้าจงบวชเถิด ท่านได้พูดไว้แล้วว่า ถ้าอย่างนั้น อย่าเนิ่นเลยเพื่อน ท่านจงบวชตามสบายเถิด ถ้าท่านไม่บวช บรรพชาของเราก็ยังต้องเนิ่นด้วยท่าน เราจะมิไม่ได้บวชหรือ ไปด้วยกันเถิดเพื่อน เราจักบวชด้วยกันทั้ง ๒ คน.

สมัยนั้น ชนทั้งหลาย เป็นคนต้องพูดจริง ได้ปฏิญญาอย่างไรแล้ว ต้องทำอย่างนั้นจริง พระเจ้าภัททิยะพลาดท่าอย่างนั้นแล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องบวชด้วย จึงขอผัดว่า เพื่อนรอสัก ๗ ปีก่อนเถิด ต่อล่วง ๗ ปี เราจึงค่อยบวชด้วยกันทั้ง ๒ คน.

อ. นานนักเพื่อน เราไม่อาจรอถึง ๗ ปี.

พระเจ้าภัททิยะก็ขอผัดผ่อนลงมา ๆ จนถึงกึ่งเดือน อนุรุทธ์-ศากยะก็ไม่ยอม พระเจ้าภัททิยะจึงตรัสว่า เพื่อน รอสัก ๗ วันเถิด พอเรามอบราชสมบัติแก่ลูกและพี่น้องก่อน.

อ. เพียง ๗ วันเท่านั้น ไม่นานเลยเพื่อน เราจักรอ.

ครั้นพระเจ้าภัททิยะยอมจะบวชด้วยแล้ว อนุรุทธศากยะชวนศากยะอื่นได้อีก ๓ คือ อานันทะ ภัคคุ กิมพิละ โกลิยะหนึ่ง คือ เทวทัตต์ เป็น ๗ กับทั้งอุปาลิ ซึ่งเป็นภูษามาลา พร้อมใจกันออกจากเมือง ไปเฝ้าพระศาสดาที่อนุปิยนิคมทูลขอบวช เมื่อก่อนบวช ศากยะเหล่านั้นทูลว่า ข้าพระเจ้าทั้งหลายเป็นศากยะ มีมานะถือตัวกล้า อุปาลิผู้นี้เป็นคนรับใช้ของข้าพระเจ้าทั้งหลายมานานแล้ว ขอพระ

คงค์จงให้อุปาลิบวชก่อนเถิด ข้าพระเจ้าทั้งหลาย จักได้ทำการไหว้กราบ ลุกต้อนรับ ประณมมือ และกิจที่สมควรอื่น ๆ แก่อุปาลิ เมื่อเป็นอย่างนี้ ข้าพระเจ้าทั้งหลายจักละมานะความถือตัวว่าเป็นศากยะได้ พระศาสดาก็โปรดให้บวชอุปาลิก่อน ให้บวชศากยะเหล่านั้นภายหลัง.

ในภิกษุที่บวชใหม่นั้น พระอุปาลิได้ฟังกัมมัฏฐานที่พระศาสดาตรัสสอน บำเพ็ญเพียรก็ได้สำเร็จพระอรหัตต์และท่านได้ศึกษาจำทรงวินัยปิฎกแม่นยำชำนาญมาก พระศาสดาตรัสสรรเสริญว่าเป็นยอดของภิกษุผู้ทรงวินัย ภายหลังเมื่อพระศาสดานิพพานแล้ว พระมหากัสสปะทำการสังคายนาพระธรรมวินัย สงฆ์สมมติให้ท่านเป็นผู้วิสัชชนาส่วนวินัย เรื่องนี้จักมีปรากฏข้างหน้า.

ส่วนพระภัททิยะได้บัลลุพระอรหัตต์แต่ในพรรษาที่บวชนั้น แล้วไปในป่าก็ดี อยู่ใต้ร่มไม้ก็ดี อยู่ในที่ว่างจากเรือนแห่งอื่น ๆ ก็ดี มักเปล่งอุทานว่า สุขหนอ ๆ ดังนี้เนือง ๆ ภิกษุทั้งหลายจึงนำความทูลพระศาสดาว่า พระภัททิยะ เปล่งอุทานอย่างนี้ คงไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ มักนึกถึงสุขในราชสมบัติเป็นแน่ไม่ต้องสงสัย พระศาสดารับสั่งให้หาพระภัททิยะแล้ว ตรัสถามว่า ภัททิยะ ได้ยินว่าท่านเปล่งอุทานอย่างนั้น จริงหรือ ? จริงพระพุทธเจ้าข้า ท่านเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงเปล่งอุทานอย่างนั้น เมื่อก่อนข้าพระเจ้าเป็นเจ้าแผ่นดิน ต้องจัดการรักษาป้องกัน ทั้งภายในวังนอกวัง ทั้ง

ภายในเมืองนอกเมือง จนตลอดทั่วอาณาเขตต์ ข้าพระเจ้าแม้คน รักษาตัวอย่างนี้แล้ว ยังต้องกลัวหวาดรังเกียจสะดุ้งอยู่เป็นนิตย์ เดียวนี้ข้าพระเจ้า แม้ไปในป่า แม้อยู่ใต้ร่มไม้ แม้อยู่ในที่ว่างจาก เรือน แห่งอื่น ๆ ไม่กลัวแล้ว ไม่หวาดแล้ว ไม่รังเกียจแล้ว ไม่สะดุ้ง แล้ว ไม่ต้องขวนขวาย มีชนตกเป็นปกติ ไม่ลุกขันเหตุความกลัว อาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้เลี้ยงชีวิต มีใจเป็นดุจมฤคอยู่ ข้าพระเจ้าเห็น ถำนาจประโยชน์อย่างนี้ จึงเปล่งอุทานอย่างนั้น.

ส่วนพระอนุรุทธะ วันหนึ่งตรึกถึงธรรมนิยัยว่า ธรรมนี้ของ ผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่ใช่ของผู้มีความปรารถนาใหญ่ ของผู้ สันโดษยินดีด้วยของที่มีอยู่ ไม่ใช่ของผู้ไม่สันโดษ ของผู้สงัดแล้ว ไม่ใช่ของผู้ยินดีในหมู่ ของผู้ปรารภความเพียร ไม่ใช่ของผู้เกียจ คร้าน ของผู้มีสติตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้มีสติหลง ของผู้มีใจตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้มีใจไม่ตั้งมั่น ของผู้มีปัญญา ไม่ใช่ของผู้มีปัญญาทราม พอพระศาสดาเสด็จไปถึงทรงทราบว่าพระอนุรุทธะตรึกอย่างนั้น ทรง อนุโมทนาว่าชอบละ ๆ อนุรุทธะ ท่านตรึกธรรมที่พระมหาบุรุษตรึก ชอบละ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงตรึก ธรรมที่พระมหาบุรุษตรึกเป็นที่ ๘ นี้ว่า ธรรมนี้ของผู้ยินดีในธรรมที่ไม่ให้เนิ่นช้า ไม่ใช่ของผู้ยินดีใน ธรรมที่ให้เนิ่นช้า เพราะท่านตรึกธรรม ที่พระมหาบุรุษตรึก ๘ ข้อนี้ ท่านจักบัดดุฌาน ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ตามที่ท่านจักหวัง แต่นั้น บังสุกุลจีวรจักปรากฏแก่ท่าน (ผู้ยินดีอยู่ด้วยความยินดีอันไม่มีความ

สะดุ้ง เป็นเครื่องอยู่สำราญหยั่งลงสู่นิพพาน) เหมือนหีบเก็บผ้าอันเต็มด้วยผ้าที่ย้อมแล้วต่าง ๆ ของคฤหบด หรือของบุตรแห่งคฤหบดี โภชนะคือก้อนข้าวที่ได้ด้วยกำลังปลีแข้ง จักปรากฏแก่ท่าน เหมือนข้าวสุกแห่งข้าวสาลีอันปราศจากมลทิน มีแกงและกับมาก ของคฤหบดี หรือของบุตรแห่งคฤหบดี เสนาสนะ คือโคนต้นไม้จักปรากฏแก่ท่าน เหมือนเรือนยอดมีปูนอันโบกดีแล้วทั้งภายในภายนอก มีบานหน้าต่างอันชิดสนิทดีกับเช็ดหน้าลมเข้าไม่ได้ ของคฤหบดี หรือของบุตรแห่งคฤหบดี ที่นั่งที่นอนที่ลาดด้วยหญ้าจักปรากฏแก่ท่าน เหมือนบัลลังก์อันปูด้วยเครื่องลาดอันวิจิตร ของคฤหบดี หรือของบุตรแห่งคฤหบดี ยาดองด้วยมูตรเน่า จักปรากฏแก่ท่านเหมือนยาต่าง ๆ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ของคฤหบดี หรือของบุตรแห่งคฤหบดีฉะนั้น ครั้นตรัสกับพระอนุรุทธะอย่างนี้แล้ว เสด็จกลับมาที่ประทับ ทรงแสดงมหาปุริสวิตก ๗ ข้อนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย ในข้อว่าธรรมนี้ของผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่ใช่ของผู้มีความปรารถนาใหญ่นั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้มีความปรารถนาน้อยว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นคนมีความปรารถนาน้อย สันโดษสงัด มีความเพียรปรารภแล้ว มีสติตั้งมั่น มีใจตั้งมั่น มีปัญญายินดีในธรรมที่ไม่ให้เนิ่นช้า ไม่อยากว่า ขอชนทั้งหลายจงรู้ว่าเราเป็นอย่างนี้เถิด อย่างนี้เรียกว่า ผู้มีความปรารถนาน้อย ในข้อว่าธรรมนี้ของผู้สันโดษยินดีด้วยของอันมีอยู่ ไม่ใช่ของผู้ไม่สันโดษนั้น

ทรงแสดงลักษณะของผู้สันโดษว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ยินดีแล้วด้วยจีวรบิณฑบาตเสนาสนะ และเภสัชช์ ยิ่งและหย่อนตามมีตามได้ อย่างนี้เรียกว่าผู้สันโดษ ในข้อว่า ธรรมนี้ของผู้สงัดแล้ว ไม่ใช่ของผู้ยินดีในหมู่นั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้สงัดแล้วว่า เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่สงัด มีภิกษุภิกษุณีอุบาสกอุบาสิกา หรือพระราชาราชมหาอำมาตย์ ติตถิยะ สาวกของติตถิยะ ผู้ใดผู้หนึ่งเข้าไปหา เธอมีใจน้อมไปในวิเวก ต้องการด้วยวิเวก ยินดีในความหลีกออก กล่าวถ้อยคำประกอบด้วยความส่งเสากลับ (ไม่พูดชักช้า) อย่างนี้ เรียกว่าผู้สงัด ในข้อว่าธรรมนี้ของผู้มีความเพียรปรารภแล้ว ไม่ใช่ของผู้เกียจคร้านนั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้มีความเพียรปรารภแล้วว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีความเพียรปรารภแล้ว เพื่อละอกุศลธรรม และถึงพร้อมด้วยกุศลธรรมมีความเพียรเป็นดุจเรี่ยวแรงเครื่องก้าวไปสู่คุณเบื้องหน้าอันมั่น ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมเลย อย่างนี้เรียกว่ามีความเพียรปรารภแล้ว ในข้อว่าธรรมนี้ของผู้มีสติตั้งมั่นไม่ใช่ของผู้มีสติหลงนั้น ทรงแสดงลักษณะแห่งผู้มีสติตั้งมั่นว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีสติ คือประกอบด้วยสติเป็นธรรมอันรักษาตนเป็นอย่างยิ่ง ตามระลึกได้ซึ่งกิจที่ได้ทำแล้วนาน และวาจาที่ได้พูดแล้วนาน อย่างนี้เรียกว่าผู้มีสติตั้งมั่น ในข้อว่าธรรมนี้ของผู้มีใจตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้ไม่มีใจตั้งมั่นนั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้มีใจตั้งมั่นว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศล-

ธรรม ได้บัลลุฌานคือธรรมอันบัณฑิตเพ่งที่ ๑ พร้อมด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ได้บัลลุฌานที่ ๒ มีความผ่องใส ในภายใน มีความที่แห่งจิตต์เป็นดวงเดียวเกิดขึ้น ไม่มีวิตกวิจาร เพราะระงับวิตกวิจารเสียได้ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ เพราะคลาย ปีติเสีย เธอเป็นคนอุเบกขาอยู่เฉย ๆ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุข ด้วยนามกาย ได้บัลลุฌานที่ ๓ ที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า ท่านผู้ได้ฌาน นั้นเป็นคนอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุข ได้บัลลุฌานที่ ๔ มีสติเป็นธรรม อันหมดจดเพราะอุเบกขา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขทุกข์เสียได้ และโสมนัสและโทมนัส ตกล่วงลับไปก่อนแล้ว อย่างนี้เรียกว่าผู้มีใจ ตั้งมั่น ในข้อว่า ธรรมนี้ของผู้มีปัญญา ไม่ใช่ของผู้มีปัญญาทราม นั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้มีปัญญาว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็น ผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาไปยังความเกิดและดับของสังขาร เป็นเครื่องไปจากกิเลสดังข้าศึก สามารถจะเจาะชุดกิเลสให้สิ้นได้ ให้ถึงความดับทุกข์โดยชอบ อย่างนี้เรียกว่าผู้มีปัญญา ในข้อว่า ธรรม นี้ของผู้ยินดีในธรรมไม่ให้เนิ่นช้า ไม่ใช่ของผู้ยินดีในธรรมให้เนิ่นช้า นั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้ยินดีในธรรมไม่ให้เนิ่นช้าว่า จิตต์ของ ภิกษุในธรรมวินัยนี้แล่นไป และเลื่อมใสตั้งอยู่ น้อมไปในความดับ ธรรมที่ให้เนิ่นช้า (ตัณหา มานะ ทิฏฐิ) อย่างนี้เรียกว่าผู้ยินดีใน ธรรมไม่ให้เนิ่นช้า พระศาสดาทรงแสดงมหาปุริสวิตก ๗ ข้อ แก่ ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้.

ฝ่ายพระอนุรุทธะบำเพ็ญเพียรไป ก็ได้บัลลุพระอรหัตตผล วันหนึ่งภิกษุทั้งหลาย ไปหาแล้วถามพระอนุรุทธะว่า ท่านผู้มีอายุ ได้ถึงความเป็นผู้รู้ยิ่งใหญ่แล้ว เพราะเจริญธรรมอะไรทำให้มาก เพราะเราได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ทำให้มาก คือพิจารณาเห็นในกายเป็นแต่สักว่ากาย พิจารณาเห็นในเวทนาเป็นแต่สักว่าเวทนา พิจารณาเห็นในจิตต์เป็นแต่สักว่าจิตต์ พิจารณาเห็นในธรรมที่เกิดกับจิตต์เป็นแต่สักว่าธรรม มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ นำอภิชฌาความมุ่งหมาย และโทมนัสความเสียใจในโลกเสีย ท่านสรรเสริญผู้ที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้ภิกษุทั้งหลายฟังด้วยข้ออุปมาว่า เปรียบเหมือนแม่น้ำคงคาอันไหลไปในทิศตะวันออก มหาชนมาด้วยหวังจะทดให้ไหลกลับไปข้างหลัง ท่านทั้งหลายจะสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน จะทำได้อย่างนั้นหรือ ทำไม่ได้เลย ท่านผู้มีอายุ เพราะเหตุอะไรเล่า เพราะว่าแม่น้ำคงคาที่ไหลไปในทิศตะวันออกนั้น จะทำให้ไหลกลับไปข้างหลังนั้นไม่ง่ายเลย มหาชนนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่าเท่านั้น ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้แลฉันใด ภิกษุผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ทำให้มาก ก็ฉันนั้น ถ้าจะมีพระราชาหรือราชมหาอำมาตย์ญาติมิตร มาปลอบเล้าโลมด้วยโภคทรัพย์ว่า พ่อเอ๋ย เจ้าจักนุ่งห่มผ้าย้อมน้ำฝาดทำอะไร เจ้าจักโกนหัวถือภาชนะกระเบื้องเที่ยวขอทำอะไร เจ้าจงสึกมาบริโภคสมบัติและทำบุญเถิด ภิกษุนั้นจะสาสึกขาสึกมาตามคำที่ว่านั้น ไม่มีเลย เพราะเหตุอะไรเล่า เพราะจิตต์ของเธอน้อมไปในวิเวกเสียนาน

แล้ว พระอนุรุทธะท่านได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เองแล้วสรรเสริญผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้.

ฝ่ายพระอานนท์ได้ฟังโอวาทของพระปุณณมันตานีบุตร ได้บังคุพระโสดาปัตติผล วันหนึ่งพระศาสดาตรัสขอให้สงฆเลือกหาภิกษุซึ่งจะเป็นผู้อุปัฏฐากพระองค์เป็นนิตย์ ด้วยว่าเมื่อก่อนแต่กาลนี้ ภิกษุที่เป็นผู้อุปัฏฐากพระองค์ไม่คงตัวผลัดเปลี่ยนกันไป เวลาที่ผลัดเปลี่ยนกันยังไม่มีผู้รับต่อ ต้องเสด็จอยู่พระองค์เดียว ได้ความลำบาก สงฆ์จึงเลือกพระอานนท์ถวาย พระอานนท์ทูลขอพร ๘ ประการ ข้อต้นและข้อที่ ๒ ว่า ถ้าพระองค์จักไม่ประทานจีวรและบิณฑบาตอันประณีตที่พระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระเจ้า ข้อที่ ๓ ว่า ถ้าจักไม่โปรดให้ข้าพระเจ้าอยู่ในที่ประทับของพระองค์ ข้อที่ ๔ ว่า ถ้าจักไม่ทรงพาข้าพระเจ้าไปในที่นิมนต์ ข้อที่ ๕ ว่า ถ้าพระองค์จะเสด็จไปสู่ที่นิมนต์ ที่ข้าพระเจ้ารับไว้ ข้อที่ ๖ ว่า ถ้าข้าพระเจ้าจักพาบริษัทซึ่งมาเฝ้าพระองค์แต่ที่ไกลเข้าเฝ้าได้ในขณะที่มาแล้ว ข้อที่ ๗ ว่า ถ้าความสงสัยของข้าพระเจ้าเกิดขึ้นเมื่อใด ขอให้ได้เข้าเฝ้าทูลถามเมื่อนั้น ข้อที่ ๘ ว่า ถ้าพระองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาอันใดในที่ลับหลังข้าพระเจ้า จักเสด็จมาตรัสบอกธรรมเทศนาอันนั้นแก่ข้าพระเจ้า ถ้าพระองค์ประทานพร ๘ ประการนี้แก่ข้าพระเจ้า ข้าพระเจ้าจักเป็นผู้อุปัฏฐากพระองค์ อานนท์ท่านเห็นโทษอะไรใน ๔ ข้อข้างต้น เห็นอานิสงส์อะไรใน ๔ ข้อข้างปลาย จึงขออย่างนี้ ถ้าข้าพระองค์จักได้ของ ๔ ข้อข้างต้น จักมี

คนพูดได้ว่า พระอานนท์ได้ฉลาดอย่างนั้น ๆ จึงบำรุงพระศาสดา บำรุงอย่างนี้จะหนักหนาอะไร ถ้าข้าพระเจ้าจักไม่ได้พร ๓ ข้อเบื้องปลาย จักมีคนพูดได้ว่า พระอานนท์บำรุงพระศาสดาทำอะไร เพราะพระองค์ไม่ทรงอนุเคราะห์แม้ด้วยกิจเท่านี้ ถ้าข้าพระเจ้าจักไม่ได้พรข้อที่สุด จักมีผู้ถามข้าพระเจ้าในที่ลับหลังพระองค์ว่า ธรรมนี้พระองค์ทรงแสดงในที่ไหน ถ้าข้าพระเจ้าบอกไม่ได้ เขาจะพูดได้ว่า ท่านไม่รู้แม้แต่เรื่องเท่านี้ ไม่ละพระศาสดาเที่ยวตามเสด็จอยู่ ดุจเงาตามตัวสิ้นกาลนาน เพราะเหตุอะไร ครั้นพระอานนท์ทูลแสดงโทษในข้อที่ไม่ควรได้ และอานิสงส์ในข้อที่ควรได้อย่างนี้แล้ว พระศาสดาก็ทรงอนุญาตตามขอ ตั้งแต่กาลนั้นมา พระอานนท์ก็อุปัฏฐากพระศาสดาโดยเอื้อเฟื้อ เพราะท่านอยู่ในที่ใกล้พระศาสดา ได้ฟังธรรมที่ทรงแสดงแก่ตนเองและผู้อื่น มีสติทรงจำไว้ได้มากไม่พลั้งพลาด มีเพียรเอาใจใส่ในการเรียนสาธยาย จำทรง จึงเป็นผู้ฉลาดในการที่จะแสดงธรรมมาก พระศาสดาทรงสรรเสริญว่าเป็นยอดของภิกษุพหุสูต มีสติ มีคติ มีความเพียร ถ้าบริษัทหมู่ใดหมู่หนึ่งเข้าไปหาพระอานนท์ บริษัทนั้นมีใจยินดีแม้ด้วยได้เห็น ถ้าพระอานนท์แสดงธรรม บริษัทนั้นมีใจยินดีแม้ด้วยได้ฟัง บริษัทนั้นยังไม่ทันเบื่อในการฟัง พระอานนท์ต้องหยุดก่อน อนึ่งท่านเอาใจใส่อุปัฏฐากพระศาสดา เป็นที่พอพระทัยและเป็นคนอุปัฏฐากยิ่งยิ่งกว่าภิกษุที่ได้เคยอุปัฏฐากมาแล้ว พระศาสดาจึงทรงยกย่องว่าเป็นยอดของภิกษุผู้อุปัฏฐากพระองค์ อนึ่งเพราะอาศัยคุณ คือความ

เป็นพหุสูต เมื่อพระศาสดานิพพานแล้ว พระมหากัสสปะทำการสังคายนาพระธรรมวินัย สงฆ์ได้เลือกท่านขึ้นเป็นผู้วิสัชชนาในส่วนพระธรรมซึ่งจะกล่าวข้างหน้า.

ส่วนพระภัคคุและพระกิมพิละ บำเพ็ญเพียรในวิปัสสนา ก็ได้บัลลุพระอรหัตตผล แต่ไม่มีเรื่องอะไรที่ควรจะกล่าวในที่นี้ ส่วนพระเทวทัตต์ไม่ได้ธรรมวิเศษอย่างหนึ่งอย่างใด ภายหลังมีลาภสักการครอบงำจิตต์ประพฤติวิปริตจากพระธรรมวินัย ทำตนให้เป็นข้าศึกต่อศาสนา เรื่องนี้จักมีข้างหน้า.

ปริจเฉทที่ ๑๒

ครั้งหนึ่ง พระศาสดาเสด็จอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ แขวงกรุงราชคฤห์ ชาวบ้านเป็นอันมากเข้าไปเฝ้า ฟังธรรมเทศนาแล้ว กลับไปแล้ว กุลบุตรผู้หนึ่ง ชื่อโสณะ เป็นโคตร โกฬิวิสะ ซึ่งอยู่ในหมู่ชาวบ้านนั้นเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่า ข้าพระเจ้าได้ฟังธรรม ที่พระองค์ทรงแสดงเห็นว่า ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ดุจสังข์ที่ขัดแล้ว ไม่ทำได้ด้วยง่ายเลย ข้าพระเจ้าอยากจะใคร่บวช ขอพระองค์จงโปรดให้ข้าพระเจ้าบวชเถิด พระศาสดาก็โปรดให้บวชตามประสงค์ ครั้นพระโสณโกฬิวิสะบวชแล้ว ทำความเพียรเกินขนาดเดินจงกรมไม่หยุด จนเท้าแตกก็ไม่ได้บรรลุธรรมพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงดำริในใจว่า บันดาสาวกของพระศาสดาที่ปรารภความเพียรแล้ว เราก็เป็นคนหนึ่ง ถึงอย่างนี้จิตต์ของเราก็ยังไม่พ้นไปจากอาสวะทั้งปวงได้ สมบัติในตระกูลของเราก็ยังมีอยู่ ถ้าอย่างไรเราจะสึกออกไปบริโภคสมบัติและบำเพ็ญกุศลเถิด จะเป็นการดีกว่า ฝ่ายพระศาสดาได้ทรงทราบว่าพระโสณโกฬิวิสะ ปรารภความเพียรเดินจงกรมจนเท้าแตกแล้ว ดำริเช่นนั้น จึงเสด็จไปถึงที่อยู่แห่งพระโสณโกฬิวิสะ ตรัสถามว่า โสณะ เมื่อก่อน แต่ครั้งเมื่อท่านยังเป็นคฤหัสถ์ ท่านฉลาดเข้าใจในเสียงแห่งสายพิณหรือ ? พระพุทธเจ้าข้า. เมื่อใด สายพิณของท่านตึงเกินไป เมื่อนั้นสายพิณของท่านมีเสียงควรฟังได้หรือ ? ไม่อย่างนั้น พระพุทธ-

เจ้าข้า. เมื่อใดสายพิณของท่านหย่อนเกินไป เมื่อนั้น สายพิณของท่านมีเสียงควรพังได้หรือ? ไม่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า. เมื่อใดสายพิณของท่านไม่ตึงนักไม่หย่อนนักตั้งอยู่ในชั้นที่เสมอแต่พอดี เมื่อนั้น สายพิณของท่านมีเสียงควรพังได้หรือ? อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า. โสณะข้อนี้แลฉันใด ความเพียรก็ฉันนั้น ความเพียรที่ปรารภเกินไปนัก ก็เป็นไปเพื่อความพลุ่งส่าน ที่ย่อหย่อนนักก็เป็นไปเพื่อเกียจคร้าน เหตุนั้นท่านจงตั้งความเพียรแต่พอเสมอ และจงทราบความที่อินทรีย์ต้องเป็นของเสมอ ๆ กัน คือศรัทธากับปัญญา ความเพียรกับสมาธิต้องพอดี ๆ กันให้ตลอดแล้ว กำหนดหมายในข้อนั้น พระศาสดาตรัสสอนพระโสณโกฬิวิสะอย่างนี้แล้ว เสด็จกลับไปที่ประทับ พระโสณโกฬิวิสะ ตั้งอยู่ในโอวาทที่พระศาสดาประทาน ตั้งความเพียรแต่พอประมาณไม่ยิ่งไม่หย่อนนักเจริญวิปัสสนา ได้บัลลุพระอรหัตตผลแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่า พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุผู้อรหันต์มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่จำจะต้องทำ ได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระของหนักอันวางแล้ว มีประโยชน์ของตนได้ถึงแล้ว มีธรรมที่ประกอบไว้ในภพสิ้นรอบแล้ว รู้ชอบจึงพ้นแล้วจากอาสวะ ภิกษุผู้อรหันต์นั้นน้อมเข้าไปแล้วในคุณ ๖ สถาน คือน้อมไปแล้วในบรรพชาออกไปจากกาม ในที่สงัด ในความสำรวมไม่เบียดเบียน ในความสิ้นแห่งความถือมั่น ในความสิ้นแห่งความอยาก ในความไม่หลง ความสำคัญอย่างนี้ จะพึงมีแก่

ท่านบางคนว่า ท่านผู้นี้อาศัยคุณแต่เพียงสักว่าความเชื่ออย่างเดียว เป็นแน่ จึงน้อมไปในบรรพชา ข้อนี้ไม่ควรเห็นอย่างนั้น ภิกษุผู้นั้น ไม่เห็นว่าตนยังมีกิจที่จำจะต้องทำ หรือจะต้องกลับสะสมทำกิจที่ได้ทำแล้วอีก เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นแล้ว จึงเป็นผู้น้อมไปในบรรพชา ความสำคัญอย่างนี้ จะพึงมีแก่ท่านบางคนว่า ท่านผู้นี้ ใคร่ลาภสักการและความสรรเสริญเป็นแน่ จึงน้อมไปในที่สงัด ข้อนี้ไม่ควรเห็นอย่างนั้น ภิกษุผู้นั้นเพราะสิ้น ราคะโทสะ โมหะแล้ว จึงเป็นผู้น้อมไปในที่สงัด ความสำคัญอย่างนี้จะพึงมีแก่ท่านบางคนว่า ท่านผู้นี้เชื่อถือสัตพพตปรามาส โดยความเป็นแก่นสารเป็นแน่ จึงน้อมไปในความสำรวม ข้อนี้ไม่ควรเห็นอย่างนั้น ภิกษุนั้นเพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะแล้ว จึงเป็นผู้น้อมไปในความสำรวม อนึ่ง เป็นผู้น้อมไปแล้วในความสิ้นแห่งความถือมั่น ในความสิ้นแห่งความอยาก ในความไม่หลง ก็เพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะแล้ว ถ้าอารมณ์มีรูปเป็นต้น ที่กล้ามากระทบคลองทวารมีจักษุเป็นต้น แห่งภิกษุผู้มีจิตน้อมพ้นไปแล้วโดยชอบอย่างนี้ อารมณ์นั้นก็ไม่ครอบงำจิตของเธอตั้งอยู่ได้ จิตของเธออันอารมณ์นั้นไม่ทำให้เจือติดอยู่ได้ เป็นจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เปรียบเหมือนภูเขาศิลาล้วน ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง แท่งเดียวทึบ แม้ลมพัดมาใน ๔ ทิศ แต่ทิศใดทิศหนึ่ง ก็ไม่อาจทำให้หวั่นไหวสะเทือนสะท้านได้ ฉันนั้น เธอเห็นความเสื่อมสิ้นแห่งสังขารอยู่โดยปกติ พระศาสดา

ได้ทรงฟัง ตรัสสรรเสริญว่า พระโสณโกพิวิสะพยากรณ์พระอรหัตต์กล่าวแต่เนื้อความไม่นำตนเข้าไปเปรียบ และเพราะท่านได้ปรารภความเพียรด้วยอุตสาหะแรงกล้า แต่ครั้งยังไม่ได้บัลลุพระอรหัตต์ จึงได้เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่องว่า เป็นยอดของภิกษุผู้ปรารภความเพียรในพุทธศาสนา.

สมัยหนึ่ง พระศาสดาเสด็จจาริกไปในแว่นแคว้นกุรุ พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ ถึงกุลลโกฏฐิตนิคม พราหมณ์และคฤหบดีชาวกุลลโกฏฐิตนิคมทราบว่า พระศาสดาเสด็จมาถึง พร้อมกันเข้าไปเฝ้า บางพวกถวายบังคม บางพวกเป็นแต่พูดปราศัย บางพวกเป็นแต่ประณมมือ บางพวกร้องประกาศชื่อและโคตรของตน บางพวกนิ่งอยู่ ทุกหมู่นั้นนั่งในที่อันสมควรส่วนข้างหนึ่ง พระศาสดาทรงแสดงธรรมเทศนา แนะนำให้พราหมณ์และคฤหบดีชาวนิคมนั้นเห็นบาปบุญ และสมาทานอาจหาญว่าเริงในการละบาปบำเพ็ญบุญแล้ว ทูลลากลับไป ก็แลในเวลาที่พระศาสดาทรงแสดงธรรมอยู่นั้น กุลบุตรผู้หนึ่ง ชื่อรัฏฐปาละเป็นบุตรแห่งตระกูลที่เป็นหัวหน้าในนิคมนั้น นั่งอยู่ในหมู่ชาวนิคมนั้น รัฏฐปาละได้ฟังธรรมเทศนา เกิดศรัทธาเลื่อมใสคิดจะใคร่บวช พอชาวนิคมนั้นกลับไปแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอบรรพชา พระองค์ตรัสถามว่า มารดาบิดาอนุญาตยอมให้ท่านบวชแล้วหรือ ? รัฏฐปาละทูลว่ายังไม่ได้อนุญาต ครั้นได้ฟังรับสั่งว่า ไม่ทรงบวชกุลบุตรที่มารดาบิดายัง

ไม่อนุญาต จึงทูลลากลับบ้าน เข้าไปลามารดาบิดาจะขอออกบวช มารดาบิดาตอบว่า พ่อรัฏฐปาละ เจ้าเป็นลูกคนเดียวและเป็นที่รักที่ชอบใจของเรา เคยตั้งอยู่ในสุข เราเลี้ยงมาให้เป็นสุขแล้ว เจ้าไม่เคยรู้จักทุกข์แม้สักน้อยหนึ่ง เจ้าจงอยู่กินดื่มบำรุงตนให้สบายเถิด จงยินดีบริโภคกามคุณและทำบุญกุศลอยู่ในที่นี้เถิด เราไม่ยอมให้เจ้าบวช แม้จะตายเรายังไม่อยากพลัดพรากจากเจ้า จะป่วยกล่าวไปใย ถึงจะยอมให้เจ้าซึ่งยังเป็นอยู่ออกไปบวช รัฏฐปาละพูดอ้อนวอนเป็นหลายครั้ง มารดาบิดาก็ไม่ยอม รัฏฐปาละเสียใจลงนอนไม่ลุกขึ้น อดอาหารเสียไม่กิน คิดว่าจักตายเสียในที่นี้ หรือจักบวชเท่านั้น มารดาบิดาปลอบให้ลุกขึ้นกินอาหาร รัฏฐปาละก็นิ่งเสีย มารดาบิดาจึงไปหาสหายของรัฏฐปาละ ขอให้ช่วยกันห้ามรัฏฐปาละ สหายเหล่านั้นก็ไปช่วยห้าม และพูดปลอบด้วยคำต่าง ๆ เห็นรัฏฐปาละนิ่งเสีย จึงคิดว่าถ้ารัฏฐปาละไม่ได้บวช ก็จักตายเสีย หาเป็นคุณอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ ถ้ารัฏฐปาละได้บวช มารดาบิดาและเราจักได้เห็นรัฏฐปาละตามเวลาที่สมควร ก็ชื่อว่าการบวชนี้เป็นการหนักไม่เบาเลย ผู้บวชจะต้องถือบาตรเดินเที่ยวบิณฑบาตทุกวัน ๆ เมื่อต้องการด้วยของร้อนย่อมได้ของเย็น เมื่อต้องการด้วยของเย็นย่อมได้ของร้อน ต้องประพฤติพรหมจรรย์ นอนเวลาเดียว กินเวลาเดียว ก็รัฏฐปาละนี้เป็นคนอ่อนเคยตั้งอยู่เป็นสุข เป็นชาติชาวเมือง เมื่อไม่อาจประพฤติอย่างนั้นได้ ก็จักกลับมาที่นี่อีก ควรเราจักพูดให้มารดาบิดา

ของรัฏฐปาละยอมให้บวช ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว จึงเข้าไปหามารดาบิดาของรัฏฐปาละ ชี้เหตุผลให้ฟัง มารดาบิดาของรัฏฐปาละเห็นด้วยแล้วยอมตาม แต่บวชแล้วขอให้กลับมาเยี่ยมบ้าง ส่วนเหล่านั้น ก็กลับไปบอกความแก่รัฏฐปาละ ๆ ทราบว่ามารดาบิดายอมแล้ว ดีใจลุกขึ้นเช็ดตัวแล้ว อยู่บริโภคอาหารพอร่างกายมีกำลัง สักไม่กี่วันแล้ว ไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่ามารดาบิดาอนุญาตแล้ว พระศาสดาก็โปรดให้บวช ครั้นพระรัฏฐปาละบวชได้ไม่นาน ประมาณสักกึ่งเดือน พระศาสดาเสด็จจากถุลลโกฏฐิตนิคม ไปประทับเมืองสาวัตถี ส่วนพระรัฏฐปาละตามเสด็จไปด้วย ท่านตั้งอยู่ในความไม่ประมาท เจริญวิปัสสนา ได้สำเร็จพระอรหัตตผลซึ่งเป็นที่สุดของพรหมจรรย์แล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลลากลับไปเยี่ยมมารดาบิดา พระศาสดาทรงทราบว่า พระรัฏฐปาละไม่ควรจะกลับลึกออกไปเป็นคฤหัสถ์แล้ว ก็ทรงอนุญาตให้ไป พระรัฏฐปาละถวายบังคมลา ออกจากเมืองสาวัตถีเที่ยวจาริกไปถึงถุลลโกฏฐิตนิคม พักอยู่ที่พระราชอุทยานของพระเจ้าโกรัพยะ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินกุรุ ซึ่งชื่อมิคจิรวัน ครั้นเวลาเช้า ท่านเข้าไปบิณฑบาตในนิคมนั้น ในเวลานั้นบิดาของพระรัฏฐปาละดูการเขี่ยนอยู่ที่ศาลากลางเห็นพระรัฏฐปาละจำไม่ได้ นึกน้อยใจเพราะลูกของตนออกบวช จึงร้องว่า สมณะหัวโล้นเหล่านี้ทีเดียว บวชลูกคนเดียวซึ่งเป็นที่รักของเรา พระรัฏฐปาละไปถึงเรือนบิดา ไม่ได้อะไรที่เขาให้ แม้แต่คำบอกส่งให้กลับก็ไม่ได้ ได้อยู่แต่

คำด่าเท่านั้น เวลานั้น ทาสีแห่งญาติของพระรัฏฐปาละคนหนึ่ง กำลังจะทิ้งขนมบูดที่ค้างคืน พระรัฏฐปาละจึงพูดกะทาสีนั้นว่า ถ้าของนี้อันจะต้องทิ้งเสียเป็นธรรมดา ท่านจงเทลงในบาตรของเรานี้เถิด ทาสีนั้นจำเสียงของพระรัฏฐปาละได้ เมื่อเทขนมนั้นลงในบาตรก็จำลักษณะมือและเท้าได้ จึงไปบอกมารดาของพระรัฏฐปาละว่า แม่เจ้าทราบเถิด ลูกเจ้ามาถึงแล้ว มารดาทราบแล้วมีความยินดีพูดว่า ถ้าเองพูดจริง เองจักเป็นไทยไม่ต้องเป็นทาสีแล้ว จึงไปบอกบิดาของรัฏฐปาละให้ทราบ บิดารีบตามไปพบพระรัฏฐปาละนั่งฉันขนมบูดนั้นที่เชิงฝาเรือนแห่งหนึ่ง จึงถามว่า พ่อรัฏฐปาละ เคยมีหรือ เจ้ากินขนมบูดเช่นนี้ ควรเจ้าจะไปเรือนของตนมิใช่หรือ ? คฤหบดี เรือนของเราผู้บวชแล้วจักมีแต่ที่ไหน เราเป็นคนไม่มีเรือน เราได้ไปเรือนของท่านแล้ว ไม่ได้อะไรที่เขาให้ แม้แต่คำบอกส่งให้กลับก็ไม่ได้ ได้อยู่แต่คำด่าเท่านั้น. พ่อมาไปเรือนด้วยกันเถิด. คฤหบดี อย่าเลยวันนี้เราฉันแล้ว ถ้าอย่างนั้นขอพ่อจงรับไปฉันในวันพรุ่งนี้เถิด พระรัฏฐปาละก็รับด้วยอาการที่นิ่งอยู่ บิดาก็ลากลับไป ครั้นรุ่งขึ้นพระรัฏฐปาละไปถึงเรือนแล้ว. บิดาก็นำเอาสมบัติซึ่งมีอยู่ในเรือนออกก่อแล้ว อ้อนวอนให้ลิ้มออกมาบริโภคสมบัติ พระรัฏฐปาละพูดว่า คฤหบดี ถ้าท่านจะทำตามคำเรา ๆ จะพูด จงพูดเถิดพ่อ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงให้ทำถุงใหญ่ ๆ แล้ว กรอกเงินทองนี้ให้เต็มแล้ว ให้บันทุกเกวียนขนไปถ่วงเสียในกระแสน้ำในท่ามกลางแม่น้ำ เราพูด

อย่างนี้เพราะเหตุอะไร เพราะเหตุทุกข์กายทุกข์ใจซึ่งมีเงินทองนั้นเป็นเหตุ จักไม่เกิดแก่ท่าน ครั้นพระรัฏฐปาละพูดอย่างนี้แล้ว บิดาเสียใจว่า เหตุไฉน พ่อรัฏฐปาละพูดแล้วอย่างนี้ ฝ่ายภริยาเก่าเข้าจับเท้าแล้วถามว่า ลูกเจ้า นางพ้าที่เป็นเหตุให้ท่านประพฤติพรหมจรรย์นั้น มีรูปร่างเช่นไหน ? น้องหญิง เราไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์เพราะเหตุนางพ้า ภริยาเก่านั้นได้ฟังพระรัฏฐปาละเรียกตนว่าน้องหญิงอย่างนั้น ก็เสียใจ. พระรัฏฐปาละพูดกะบิดาว่า คฤหบดี ถ้าโภชนะจำจะต้องให้ ท่านจงให้เถิด อย่าเบียดเบียนเราให้ลำบากเลย. ฉันเถิดพ่อ ข้าวเสร็จแล้ว บิดาว่าอย่างนี้แล้ว ก็เลี้ยงพระรัฏฐปาละ ด้วยของเคี้ยวของฉันอย่างประณีตด้วยมือของตนเองจนอิ่มแล้ว พระรัฏฐปาละกล่าวคาถาอนุโมทนา พอเป็นทางให้เกิดสังเวชในร่างกายแล้ว กลับไปมิคจิรวัน.

ฝ่ายพระเจ้าโกรัพยะ เสด็จไปประพาสพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นพระรัฏฐปาละ ทรงจำได้ เพราะทรงรู้จักมาแต่เดิม เสด็จเข้าไปใกล้ตรัสปราศรัยแล้ว ประทับณราชอาสน์ ตรัสถามว่า รัฏฐปาละผู้เจริญ ความเดือดมี ๔ อย่าง ที่คนบางพวกต้องเข้าแล้วจึงออกบวช คือ แก่ชรา ๑ เจ็บ ๑ สิ้นโภคทรัพย์ ๑ สิ้นญาติ ๑ คนบางคนแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงถึงกาลปัจฉิมวัยแล้ว คิดว่า เดี๋ยวนี้เราแก่แล้ว ความที่เราจะแสวงหาได้ซึ่งโภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือจะทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เจริญขึ้น ไม่ทำได้ง่ายเลย ควรเราจะ

บวชเสียดีกว่า ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว ก็ออกบวช ถึงคนที่เจ็บไข้และคนมีโภคทรัพย์สิ้นแล้ว คนมีญาติสิ้นแล้ว ก็คิดเหมือนอย่างนั้นแล้วจึงออกบวช ส่วนท่าน บัดนี้กำลังเป็นหนุ่มยังเยาว์ มีผมยังดำสนิทประกอบด้วยเยาว์อันเจริญตั้งอยู่ในวัยที่แรก มีความเจ็บไข้น้อย มีไฟธาตุย่อยอาหารพอเสมอ รักษาร่างกายให้เป็นปกติ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก อนึ่ง ท่านก็เป็นลูกแห่งตระกูลที่เป็นหัวหน้าในกุลตโกฏฐิตนิคมนี้ ไม่มีความเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ ชนในนิคมนี้เป็นญาติมิตรของท่านโดยมาก ความเสื่อม ๔ อย่างนี้ไม่มีแก่ท่าน ท่านรู้เห็นหรือได้ฟังอย่างไรจึงได้ออกบวช มหาบพิตร มีอยู่ ธรรมุทเทศ (ธรรมที่แสดงขึ้นเป็นหัวข้อ) ๔ ข้อ ที่พระศาสดาซึ่งเป็นผู้รู้เห็น เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ ทรงแสดงขึ้นแล้ว ซึ่งอาตมภาพได้รู้ได้เห็นแล้ว จึงออกบวช ธรรมุทเทศ ๔ ข้อนั้น ข้อที่ ๑ ว่า โลกคือหมู่สัตว์ อันชราเป็นผู้นำ ๆ เข้าไปใกล้ ไม่ยั่งยืน ข้อที่ ๒ ว่า โลกคือหมู่สัตว์ ไม่มีผู้ป้องกัน ไม่เป็นใหญ่จำเพาะตน ข้อที่ ๓ ว่า โลกคือหมู่สัตว์ไม่มีอะไรเป็นของ ๆ ตน จำต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป ข้อที่ ๔ ว่า โลกคือหมู่สัตว์ พร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา ดังนี้. ผู้เจริญ ท่านพูดว่า โลกคือหมู่สัตว์ อันชราเป็นผู้นำ ๆ เข้าไปใกล้ไม่ยั่งยืน ความแห่งคำที่ท่านพูดนี้ จะพึงเห็นได้อย่างไร. มหาบพิตร เมื่อครั้งพระองค์ยังมีพระชนมายุได้ ๒๐ ปี หรือ ๒๕ ปี ทรงชำนาญในศิลปศาสตร์ช้าง ม้า รถ ธนู ศัสตรา

พระองค์อาจจะสู้สงครามด้วยกำลังพระอุรุและกำลังพระพาหาได้หรือไม่. ข้าพเจ้าอาจสู้สงครามได้ บางทีข้าพเจ้าไม่เห็นการพลาดพลั้งเสียท่วงทีด้วยกำลังของตนเลย. บัดนี้ พระองค์อาจสู้สงครามด้วยกำลังพระอุรุและกำลังพระพาหาเหมือนอย่างนั้น ได้หรือไม่. เดี๋ยวนี้ ข้าพเจ้าแก่เฒ่า มีอายุได้ ๘๐ ปีล่วงวัยแล้ว บางทีคิดว่า จะเหยียดเท้าไปข้างนี้ เหยียดไปเสียข้างอื่น. มหาบพิตร พระศาสดาทรงอาศัยเหตุผลนี้แล จึงตรัสธรรมุทเทศข้อที่ ๑ แล้ว. ผู้เจริญ ข้อนี้น่าอัจฉรรย์ พระผู้มีพระภาคตรัสชอบแล้ว เพราะโลกอันชราย่อมนำไปเสมอ ไม่ยั้งยืน ยังอีกข้อหนึ่ง ในราชตระกูลนี้ มีหมู่ช้าง ม้า รถ พล ไว้ เพื่อสำหรับต่อยุทธ ในเวลามีอันตรายเกิดขึ้นแก่เรา ท่านพูดว่า โลกไม่มีผู้ป้องกัน ไม่เป็นใหญ่จำเพาะตน ความแห่งคำที่ท่านพูดนั้น จะพึงเห็นได้อย่างไร. มหาบพิตร พระโรคที่สำหรับพระองค์อย่างใดอย่างหนึ่งของพระองค์ มีบ้างหรือไม่. โรคสำหรับตัวของข้าพเจ้ามีอยู่บางคราว ญาติมิตรต้องยืนล้อมข้าพเจ้า ด้วยเข้าใจว่าข้าพเจ้าจักตาย. พระองค์เรียกให้พระญาติมิตรมาช่วยแบ่งทุกขเวทนาไป ให้พระองค์ต้องทนรู้สึกทุกขเวทนาแต่น้อยได้ หรือพระองค์ต้องเสวยทุกขเวทนาแต่ผู้เดียว. ข้าพเจ้าเรียกให้เขาช่วยไม่ได้ ข้าพเจ้าต้องเสวยทุกขเวทนาแต่ผู้เดียว. มหาบพิตร พระศาสดาทรงอาศัยเหตุนี้แล จึงตรัสธรรมุทเทศข้อที่ ๒ แล้ว. ผู้เจริญ ข้อนี้น่าอัศจรรย์ พระผู้มีพระภาคตรัสชอบแล้ว เพราะโลกไม่มีผู้ป้องกัน ไม่เป็นใหญ่จำเพาะตน ยัง

อีกข้อหนึ่ง ในราชตระกูลนั้นมีเงินและทองเป็นอันมาก ตั้งอยู่ทั่วทั้งพน และเวหาส ท่านพูดว่า โลกไม่มีอะไรเป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป ความแห่งคำที่ท่านพูดนั้นจะพึงเห็นได้อย่างไร. มหาบพิตร ในเวลานี้ พระองค์ถึงพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอพระองค์อยู่ พระองค์จักปรารถนาได้หรือว่า ข้างหน้าเราก็จักอย่างนี้ หรือว่าผู้อื่นจักครอบครองสมบัตินั้น ส่วนพระองค์ก็จะเสด็จไปตามกรรม. ข้าพเจ้าจักปรารถนาอย่างนั้นไม่ได้ ผู้อื่นเขาจักครอบครองสมบัตินี้ ส่วนข้าพเจ้าก็จักไปตามกรรม. มหาบพิตร พระศาสดาทรงอาศัยเหตุนี้แล จึงตรัสธรรมุทเทศข้อที่ ๓ แล้ว. ผู้เจริญ ข้อนี้น่าอัศจรรย์ พระผู้มีพระภาคตรัสชอบแล้ว เพราะโลกไม่มีอะไรเป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป ยังอีกข้อหนึ่ง ท่านพูดว่า โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา ความแห่งคำที่ท่านพูดนั้นจะพึงเห็นได้อย่างไร. มหาบพิตร พระองค์ทรงครองแว่นแคว้นกุรุอันกว้างใหญ่นี้หรือ. อย่างนั้นเจ้าข้า. ถ้ามีคนที่ควรเชื่อได้ มาแต่ทิศตะวันออก แล้วทูลว่า ขอเดชะ ข้าพเจ้าไปในทิศตะวันออก ได้พบชนบทใหญ่อันหนึ่ง มั่งคั่งกว้างขวาง มีหมู่มนุษย์เกลื่อนกล่น หมู่ช้าง ม้า รถ พล และเงินทองที่ยังไม่ได้ทำเป็นรูปพรรณบ้าง ทำเป็นรูปพรรณแล้วบ้าง ในชนบทนั้นมีอยู่มาก สตรีในชนบทนั้นก็มีมาก พระองค์อาจชำนะได้ด้วยหมู่พลประมาณเท่านี้ พระองค์จะทรงทำอย่างไร. ข้าพเจ้าจักปราบชนบทนั้นครอบครองเอาเป็นของข้าพเจ้า. ถ้ามีคนที่

ควรเชื่อได้ มาแต่ทิศตะวันตก แต่ทิศเหนือ แต่ทิศใต้ แต่ฝั่งทะเลฟากโน้นแล้ว ทูลเหมือนอย่างนี้อีก พระองค์จะทรงทำอย่างไร. ข้าพเจ้าก็จักปราบชนบทนั้น ๆ ครอบครองเอาเป็นของข้าพเจ้าอีก. มหาบพิตร พระศาสดาทรงอาศัยเหตุนี้แล จึงตรัสธรรมุทเทศข้อที่ ๔ แล้ว. ผู้เจริญ ข้อนี้เป็นอัศจรรย์ พระผู้มีพระภาคตรัสชอบแล้ว เพราะโลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา. พระราชาทูลเหตุที่ให้ตนออกบวชแก่พระเจ้าโกรัพยะอย่างนี้แล้ว กลับมาอยู่ในสำนักพระศาสดา ท่านผู้นั้นเป็นผู้บวชด้วยศรัทธามาแต่เดิม และกว่าจะบวชได้ก็แสนลำบาก พระศาสดาทรงยกย่องว่าเป็นยอดของภิกษุผู้บวชด้วยศรัทธา.

ส่วนกุลบุตรอื่น ๆ ที่ได้ฟังธรรมเทศนา ได้ความเชื่อความเลื่อมใสแล้วก็บวชในพระศาสนา ก็ยังมีอีกเป็นอันมาก ได้บัลลุพระอรหัตตผลบ้าง ได้บัลลุแต่เพียงผลเบื้องต่ำบ้าง ไม่ได้บัลลุมรรคผล เป็นแต่ตั้งตนไว้ในกัลยาณคุณบ้าง ในหมู่ภิกษุพุทธสาวกนั้น มีภิกษุที่ยกขึ้นเป็นสาวกผู้ใหญ่ ๘๐ รูป มีจำนวนจะแสดงไว้ข้างหน้า สาวกเหล่านี้ ที่มีเรื่องเล่ามาแล้วก็ดี ไม่ได้เล่าก็ดี ข้าพเจ้าไม่สามารถจะเรียงให้ถูกตามลำดับที่บวชก่อนและหลังให้ถูกถ้วนได้หมด เพราะในหนังสือเก่าไม่ใช่ศก ในที่บางแห่งก็ทราบชัดว่า ใครแก่ใครอ่อนตามที่ปรากฏในเรื่อง เช่นปัญจวัคคีย์ พระยสะกับสหายชฎิลเก่า ๓ คนพี่น้อง พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เหล่านี้แก่

อ่อนกว่ากันโดยลำดับ ทราบชัดโดยโวหารพูด เช่นพระมหากัสสปะแก่กว่าท่านที่เหลือนั้นเป็นต้น ในสาวกเหล่านี้ บางองค์ก็นิพพานก่อนพระศาสดา มีพระอัญญาโกณฑัญญะ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระราหุล เป็นต้น บางองค์ก็นิพพานที่หลังพระศาสดา มีพระมหากัสสปะ พระอุปาลิ พระอนุรุทธะ พระอานนท์ เป็นต้น บางองค์ก็ไม่ปรากฏว่านิพพานก่อนหรือหลังพระศาสดา.

จำนวนสาวกผู้ใหญ่ ๘๐ รูป

๑. อัญญาโกณฑัญญะ
๒. ภัททิยะ
๓. วัปปะ
๔. มหานามะ
๕. อัสสชิ
๖. ยสะ
๗. วิมละ
๘. สุพาหุ
๙. ปุณณชิ
๑๐. ควัมปติ
๑๑. อุรุเวฬกัสสปะ
๑๒. นทีกัสสปะ
๑๓. คยากัสสปะ
๑๔. สารีปุตตะ
๑๕. โมคคัลลานะ
๑๖. มหากัสสปะ
๑๗. มหากัจจายนะ
๑๘. อนุรุทธะ
๑๙. ติสสเมตเตยยะ
๒๐. ปุณณกะ
๒๑. เมตตคู
๒๒. โธตกะ
๒๓. อุปสีวะ
๒๔. นันทกะ
๒๕. เหมกะ
๒๖. โตเทยยะ
๒๗. กัปปะ
๒๘. ชตุกัณณิ
๒๙. ภัทราวุธะ
๓๐. อุทยะ
๓๑. โปสาละ
๓๒. โมฆราชะ
๓๓. ปิงคิยะ
๓๔. ราธะ
๓๕. ปุณณมันตานีปุตตะ
๓๖. กาฬุทายิ

๓๗. นันท ศากยะ
๓๘. ราหุลละ
๓๙. อุปาลิ
๔๐. ภัททิย ศากยราชา
๔๑. อนุรุทธะ
๔๒. อานันทะ
๔๓. ภัคคุ
๔๔. กิมพิลละ
๔๕. โสณ โกฬิวิสะ
๔๖. รัฏฐปาลละ
๔๗. บิณโฑล ภารทวาชะ
๔๘. มหาปันถกะ
๔๙. จูฬปันถกะ
๕๐. โสณ กุฏิกัณณะ
๕๑. ลกุณฑก ภัททิยะ
๕๒. สุภูติ
๕๓. กังขาเรวตะ
๕๔. วักกลิ
๕๕. กุณฑธานะ
๕๖. พิลินทวัจฉะ
๕๗. กุมารกัสสปะ
๕๘. มหาโกฏฐิตะ
๕๙. โสภิตะ
๖๐. นันทกะ
๖๑. มหากัปปินะ
๖๒. สาคตะ
๖๓. อุปเสน วังคันตปุตตะ
๖๔. เรวต ขทิรวนิยะ
๖๕. สีวลิ
๖๖. พาหิย ทารุจิริยะ
๖๗. พากุลละ
๖๘. ทัพพ มัลลปุตตะ
๖๙. มหาอุทายิ
๗๐. อุปวาณะ
๗๑. เมฆิยะ
๗๒. นาคิตะ
๗๓. จุนทะ
๗๔. ยโสชะ

๗๕. วังคีสะ ๗๘. สภิยะ

๗๖. เสละ ๗๙. นาคิตะ

๗๗. มหาปวันตปะ ๘๐. องคุลิมาละ

มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ

ปริจเฉทที่ ๑๓

ครั้งหนึ่ง เมื่อพระศาสดาเสด็จอยู่ที่นิโครธาราม แขวงกรุงกบิลพัสดุ์ นางมหาปชาบดีโคตมีซึ่งเป็นพระน้านาง เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะเสด็จทิวงคตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขออนุญาตให้ผู้หญิงได้บวชในพระธรรมวินัยนี้ พระศาสดาไม่ทรงอนุญาต พระนางเจ้าทูลอ้อนวอนหลายครั้งก็ไม่ทรงอนุญาต พระนางเจ้าเสียพระหฤทัยทรงกรรแสงเสด็จกลับไป ครั้นพระศาสดาเสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์ ถึงเมืองเวสาลีประทับอยู่ที่ป่ามหาวัน ณ พระตำหนักมียอด ฝ่ายนางมหาปชาบดีโคตมีก็ให้ตัดพระเมาลีของพระองค์เสียแล้ว ทรงผ้ากาสาวพัสตร์อธิษฐานเพศบรรพชา จำเพาะพระศาสดาพร้อมด้วยนางสากิยานีเป็นอันมาก ไปถึงเมืองเวสาลี ยืนทรงกรรแสงอยู่ที่ซุ้มพระทวาร พระตำหนักมียอด ที่ป่ามหาวัน พระอานนท์ได้เห็นแล้ว ถามทราบความว่า พระนางเจ้าทรงกรรแสงเพราะเสียพระหฤทัย เหตุพระศาสดาไม่ทรงอนุญาตให้ผู้หญิงบวชในพระธรรมวินัย ท่านสั่งให้พระนางเจ้าทรงรออยู่ครู่หนึ่ง กว่าท่านจะทูลขออนุญาตได้แล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลเรื่องนางมหาปชาบดีโคตมีตัดพระเมาลีทรงผ้ากาสาวพัสตร์ พร้อมด้วยนางสากิยานีเบนอันมาก เสด็จมายืนทรงกรรแสงอยู่ที่ซุ้มพระทวารพระตำหนัก ให้ทรงทราบแล้ว ทูลขอให้ทรงอนุญาตให้ผู้หญิงได้บวชในพระธรรมวินัยเป็นหลายครั้ง พระศาสดาก็ไม่ทรงอนุญาต พระอานนท์คิดจะ

ทูลขอโดยอุบายอย่างอื่น จึงทูลถามว่า พระองค์ผู้เจริญ ผู้หญิงถ้าได้บวชในพระธรรมวินัยแล้ว ควรจะทำมรรคผลให้แจ้งได้หรือไม่? ควร อานนท์. ถ้าควร นางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระน้านางของพระองค์ มีอุปการะมาก เมื่อพระชนนีของพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว ได้เป็นผู้เลี้ยงและถวายนมมา ขอผู้หญิงพึงได้บวชในพระธรรมวินัยนี้เถิด. อานนท์ ถ้านางมหาปชาบดีโคตมียอมรับครุธรรม ๘ ประการข้อนั้น จงเป็นอุปสัมปทาของนางเถิด ครุธรรม ๘ ประการนั้น คือ :—

ข้อที่ ๑ นางภิกษุณีแม้บวชแล้วได้ ๑๐๐ ปี ต้องทำการกราบไหว้ลุกต้อนรับประณมมือและกรรมอันสมควรอื่น ๆ แก่ภิกษุแม้บวชแล้วในวันนั้น.

ข้อที่ ๒ ภิกษุณีอย่าพึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ.

ข้อที่ ๓ ภิกษุณีต้องหวังธรรม ๒ ประการ คือ ถามวันอุโบสถ ๑ เข้าไปฟังคำสอน ๑ แต่ภิกษุสงฆ์ ทุกกึ่งเดือน.

ข้อ ๔ ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้ว ต้องปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถานทั้ง ๓ คือ โดยได้เห็น โดยได้ยิน หรือโดยรังเกียจ.

ข้อที่ ๕ ภิกษุณีต้องธรรมที่หนัก (อาบัติหนัก) แล้ว ต้องประพฤติมานัตต์ในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ปักษ์หนึ่ง (๑๕ วัน).

ข้อที่ ๖ ภิกษุณีต้องแสวงหาอุปสัมปทา ในสงฆ์ ๒ ฝ่าย เพื่อนางสิกขมานาผู้ศึกษาในธรรม ๖ ประการ (ตั้งแต่ ปาณาติปาตา เวรมณี ถึง วิกาลโภชนา เวรมณี) ครบ ๒ ปีแล้ว.

ข้อ ๗ ภิกษุณีอย่าพึงด่าอย่าพึงเพิดเพ้ยภิกษุ ด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง.

ข้อที่ ๘ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามไม่ให้ภิกษุณีว่ากล่าวภิกษุไม่ห้าม ปล่อยให้ภิกษุว่ากล่าวภิกษุณี.

ธรรม ๘ ประการนี้ ภิกษุณีพึงสักการะเคารพนับถือบูชา ไม่ก้าวล่วงจนตลอดชีวิต ถ้านางมหาปชาบดีโคตมี ยอมรับครุธรรม ๘ ประการนี้ ข้อนั้น จงเป็นอุปสัมปทาของนางเถิด พระอานนท์จำครุธรรม ๘ ประการนั้นได้แล้ว ไปบอกแก่พระนางเจ้าตามพระศาสดารับสั่ง พระนางเจ้าตรัสตอบว่า พระอานนท์ผู้เจริญ ข้าพเจ้ายอมรับครุธรรม ๘ ประการนี้ ปฏิบัติไม่ก้าวล่วงจนตลอดชีวิตด้วยความยินดี เปรียบเหมือนหญิงหรือชายที่ยังรุ่นสาวหรือรุ่นหนุ่ม กำลังรักแต่งกาย อาบน้ำสระเกล้าแล้ว ได้พวงดอกอุบล หรือพวงมาลพวงลำดวนแล้ว จะพึงรับด้วยมือทั้ง ๒ แล้วตั้งไว้บนศีรษะด้วยความยินดีฉันนั้น พระอานนท์ก็กลับมาทูลความที่พระนางเจ้ามหาปชาบดีโคตมี ยอมรับครุธรรม ๘ ประการนั้นแล้ว นับว่าเป็นอุปสัมบัน แก่พระศาสดา ๆ ตรัสว่า อานนท์ ถ้าผู้หญิงจักไม่ได้บวชในพระธรรมวินัยนี้แล้ว พรหมจรรย์จักตั้งอยู่ได้นาน เพราะผู้หญิงได้บวชแล้ว พรหมจรรย์จักไม่ตั้งอยู่นาน เหมือนตระกูลอันใดอันหนึ่ง ที่มีผู้หญิงมากมีผู้ชายน้อย ตระกูลนั้นโจรกำจัดได้ง่าย อีกอย่างหนึ่ง เหมือนขยอกที่ลงในนาข้าวสาลีที่บริบูรณ์และเพลี้ยที่ลงในไร่อ้อย ชักให้ข้าวสาลีในนาและอ้อยในไร่

เสียไป ไม่ตั้งอยู่นานได้ เราบัญญัติครุธรรม ๘ ประการนี้ ไม่ให้ภิกษุณีก้าวล่วงตลอดชีวิตเสียก่อน เหมือนบุรุษกั้นทำนบแห่งสระใหญ่ กันน้ำไม่ให้ไหลออกฉันนั้น.

ครั้นนางมหาปชาบดีโคตมี ได้เป็นภิกษุณี ด้วยยอมรับครุธรรม ๘ ประการอย่างนี้แล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลถามว่า ข้าพระเจ้า จะปฏิบัติในนางสากิยานี่เหล่านี้อย่างไร พระศาสดา ทรงอาศัยเหตุนี้ ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ทรงอนุญาตให้อุปสมบทนางสากิยานี่เหล่านั้น นางภิกษุณีเหล่านั้น ได้อุปสมบทแต่ในภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียวก่อน เพราะภิกษุณียังไม่ครบคณะสงฆ์ ภายหลังเมื่อภิกษุณีครบคณะสงฆ์แล้ว ทรงอนุญาตให้ภิกษุณีสงฆ์ อุปสมบทหญิงที่ใคร่จะอุปสมบทเสียก่อนแล้ว จึงพาไปอุปสมบทในภิกษุสงฆ์อีกเที่ยวหนึ่ง ตามแบบครุธรรมข้อที่ ๒ นั้น และทรงอนุญาตให้ภิกษุณีบวชกุมารีที่มีอายุยังไม่ครบอุปสมบทเป็นสามเณรี สามเณรีนั้น เมื่ออายุจวนอุปสมบทได้ ให้รับสิกขาสมมติแต่ภิกษุณีสงฆ์แล้วรักษาสิกขาบท ๖ ประการ ตั้งแต่เว้นจากปาณาติบาต จนถึงเว้นจากวิกาลโภชน์ให้ครบ ๒ ปีก่อน จึงอุปสมบทได้ นางสามเณรีที่ได้รับสิกขาสมมติอย่างนี้ เรียกว่าสิกขมานา ในระหว่าง ๒ ปีนั้น ถ้าล่วงสิกขาบท ๖ นั้น แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องนับวันตั้งต้นไปใหม่ ส่วนสิกขาบทของสามเณรีอีก ๔ อย่างนั้น ก็ต้องรักษาเหมือนกัน แต่ไม่กวดขันเช่นสิกขาบท ๖ นั้น หญิงที่ได้ความเชื่อความเลื่อมใส